

Religion 09 Livssyn

Tidsskrift for Religionslærerforeningen i Norge

Årgang 34

2022/1

TEMANUMMER
**Bærekraftig
utvikling**

Returadresse
Liv Gundersen
Myrerskogveien 26
0495 Oslo

Innhold

FRA STYRET	1
STUDIETUR TIL JAPAN PÅSKEN 2023	3
KLIMABEKYMRINGEN ØKER. FØRER DENNE BEKYMRINGEN TIL HANDLING? – Ida Vikøren Andersen og Åsta Dyrnes Nordø	4
BÆREKRAFTUNDERVISNING I FAGET RELIGION OG ETIKK – Ole Andreas Kvamme	11
KRLE-FAGETS MULIGHETER TIL Å FREMME FORSTÅELSE FOR BÆREKRAFTIG UTVIKLING – Eva Mila Lindhardt og Yvonne M. Wang	22
BÆREKRAFTIG UTVIKLING SETT UT FRA ET URFOLKSPERSPEKTIV – Kristine Aslaksdatter Siri	31
VI HAR ETT FELLES HJEM – JORDEN – Ingrid Rosendorf Joys	33
HVORFOR ENGASJERE SEG I MILJØKRISEN? – Kjell Arne Norum	36
UNDERVISNINGSSOPPLEGG OM BÆREKRAFTIG UTVIKLING I RELIGION OG ETIKK – Marte Ågot Nilsen	44
JØDISKE INTEGRERINGSHISTORIER: HVILKE ERFARINGER GJORDE JØDISKE INNVANDRERE SEG I ET LAND MED LITE IKKE-SKANDINAVISK INNVANDRING? – Kristine Bjørndal-Lien	46
FAGFORNYELSEN PÅ NDLA RELIGION OG ETIKK – Eivind Sehested Zakariassen – Karen Marie Halden – Karl Henrik Aanesen	54
HVORDAN BRUKE FAGSAMTALEN SOM PEDAGOGISK VERKTØY? – Benedicte Strand	62
HELLIG KRIG I UKRAINA? – Vebjørn Horsfjord	63
BOKMELDING: EN PRAKTBOK OM DEN ORTODOKSE KIRKE – Siw Fjelstad	66
UNDERVISNINGSSOPPLEGG OM IKONER FOR UNGDOMSSKOLEN – Oddbjørg Granheim	71
BOKMELDING: SKRIV ENKELT OG KORT – Anne Berit Nystad	76
LØRDAGSSEMINAR OM FAGFORNYELSEN 23. APRIL 2022	78

FRA STYRET

Kjære lesere! Et stort og innholdsrikt nummer er herved klart.

To numre av tidsskriftet vårt har hittil tatt for seg de tverrfaglige temaene i Fagfornyselsen i forbindelse med religionsfaget. I dette nummeret tar vi for oss det siste temaet: Bærekraftig utvikling. Her har vi hentet inn flere ulike perspektiver.

To forskere, Ida Vikøren Andersen ved Universitetet i Bergen og Åsta Dyrnes Nordø ved Norwegian Research Center, har skrevet om ungdom og klima. De siste årene har nok mange lærere opplevd at elever er mer bekymret for framtiden, og særlig med tanke på klima. I sin artikkel går de inn på ulike forhold som de har undersøkt opp mot ungdommer og klima.

Vi får gjensyn med to tekster om bærekraft som tema i religionsfagene, som har stått på trykk i Religion og livssyn før. Den ene er skrevet av Ole Andreas Kvamme, nå førsteamanuensis i religionsdidaktikk ved ILS, Universitetet i Oslo. Den andre har Eva Mila Lindhardt ved UIA og Yvonne M. Wang ved Høgskulen på Vestlandet skrevet.

Hva kan vi lære av urfolk om bærekraftig utvikling? Det forteller masterstudent Kristine Aslaksen Siri ved Universitetet i Tromsø mer om i sin tekst.

Vi har også denne gangen bedt ulike religiøse miljøer om bidrag til tekster om det tverrfaglige temaet vi setter søkelys på. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) ved generalsekretær Ingrid Rosendorf Joys og teolog og forfatter Kjell Arne Norum kommer med ulike perspektiver på dette.

Som vanlig er vi også takknemlige for undervisningsopplegg, og Marte Ågot Nilsen fra Kirkenes videregående skole deler villig fra sin praksis angående bærekraft som tema.

Kristine Bjørndal-Lien, museumspedagog ved Jødisk Museum Oslo, har skrevet for oss om jødiske integreringshistorier, jødiske erfaringer av innvandring til Norge. Noen av dere møtte henne på vår høstekskursjon i november.

I dette nummeret har vi utfordret lærere som jobber med NDLAs nye side for religion og etikk om å fortelle om muligheter som ligger i å bruke denne. Benedicte Strand har skrevet en tekst om fagsamtalen som pedagogisk verktøy.

Etter to år med pandemi, håpet mange mennesker verden over på en normalisering av hverdagen. Den gang ei. Russlands invasjon i Ukraina 24. februar har allerede skapt store sår i Europa. Vi har denne gangen med to tekster som kan bidra til å skape mer forståelse for hvilken rolle religion, og da spesielt Den ortodokse kirke, har i det som skjer i Ukraina akkurat nå. Professor Vebjørn Horsfjord har skrevet teksten Hellig krig i Ukraina? mens religionslærer Siw Fjelstad har skrevet bokmelding om Den ortodokse kirke. Da passer det å på nytt å presentere et kreativt undervisningsopplegg av Oddbjørg Granheim om ikoner for ungdomsskolen.

Sist, men ikke minst, Anne Berit Nystad har lest «Skriv godt, bli forstått», og gir oss sine tanker om denne boka. Vi takker for alle som villig har skrevet for oss!

LØRDAGSSEMINAR 23.APRIL

Til høsten kommer fagfornyelsen til 4. klasse, 7. klasse, 10. klasse og VG3. I den forbindelse vil vi nevne at vi avholder seminar med flere lærebokforfattere 23. april på KG i Oslo. Les mer i invitasjonen bak i tidsskriftet!

Frode Kinserdal og Sigrid Skomedal

STUDIETUR TIL JAPAN PÅSKEN 2023

29. MARS-9. APRIL

Gjennom flere år har styret i Religionslærerforeningen ønsket å arrangere en studiereise til Japan. Dette har blitt utsatt på grunn av pandemien, men nå satser vi på at dette kan realiseres! Knut Alfsvåg, professor i systematisk teologi ved VID vitenskapelig høyskole, Stavanger er klar for påsken 2023. Han har tidligere arbeidet som misjonsprest i Kobe fra 1986-1999 ved det lutherske teologiske seminaret og har besøkt landet årlig – men ikke under pandemien – og han har stadig kontakter i Kobe. Vår japansktalende ressursperson kjenner altså landet godt og de ulike religiøse tradisjonene. Marit Alfsvåg som er gift med Knut, deltar på reisen sammen med oss og hun snakker også japansk.

Vi planlegger å fly til Osaka. Vi besøker den gamle byen Nara, som tidlig ble influert av kinesisk og koreansk buddhisme. Her vandrer vi rett inn i historien i de smale gatene. Den gamle Shintohelligdommen Ise Jingu, som er bygget til ære for solgudinnen, ønsker vi å besøke. Storbyen Kyoto omtales som Japans skattkammer, med et utall templer, og vi skal besøke noen av dem. Kanskje noen vil melde seg til en meditasjonsøkt i et zenkloster.

Kanskje rekker vi et stopp i Hiroshima, før vi farer videre med lyntoget «Shinkansen» vestover og drar helt ut til havnebyen Nagasaki. Byen ble rammet av verdenshistoriens andre atombombe 9. august 1945, og den har en fredspark og et fredsmuseum. Byen er også viktig historisk idet den var vestlige lands innfallsport til Japan gjennom sjøfarten. Nagasaki er det første stedet i Japan som møtte kristen misjon på 1500-tallet, noe som ble farlig, fordi kristen tro var forbudt fram til cirka 1860. Studieturen avsluttes i Kobe med besøk på preste-seminaret der – og sannsynligvis et skolebesøk – før hjemreise fra Osaka.

Guidebøker omtaler ofte det religiøse livsløpet slik: «I Japan blir man født inn i shintotradisjon, gifter seg i et kristent kapell – og dør som buddhist.» Vi ønsker å få kjennskap til en del av Japans mangfold av religiøse tradisjoner, også de nyeste, og vi prøver å få til ulike møter og samtaler underveis. Når vi reiser i mars, vil vi kanskje få oppleve kirsebærblomstring i fullt skrud. Å møte den japanske blandingen av gammelt og nytt, minimalisme, estetikk og det gode kjøkken, vil også by på spennende opplevelser. Å reise med kolleger gir også større faglig utbytte. Og for den som måtte være i tvil; vi følger alltid UD's reiseråd.

Sammen med Knut Alfsvåg består reisekomitéen av Benedicte Strand, Oslo, Frode Kinserdal, Drammen, Emil Trondsen og Liv Gundersen, Oslo, og vi fortsetter planleggingen.

Som alltid gjelder regelen: «Den som kommer først til mølla, får først male.» Mer informasjon om program og priser blir lagt ut via Facebook, nettsiden religion.no og i e-post til medlemmene i løpet av mai måned.

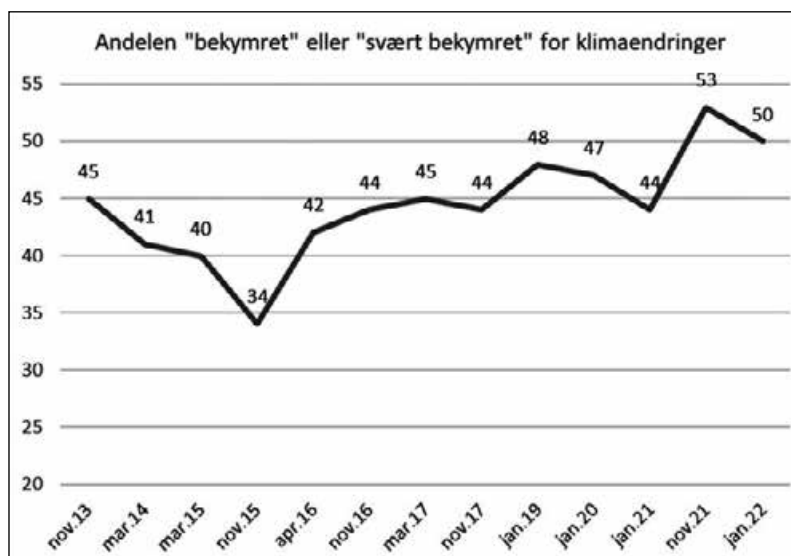
KLIMABEKYMRINGEN ØKER. FØRER DENNE BEKYMRINGEN TIL HANDLING?

ÅSTA DYRNES NORDØ OG IDA VIKØREN ANDERSEN

Stadig flere bekymrer seg for klimaendringene. Kvinner er mer bekymret enn menn og de unge er mer bekymret enn sine foreldre. Kan denne bekymringen motivere til handling eller leder den til en følelse av håpløshet som får oss til å gi opp?

ØKENDE BEKYMRING I BEFOLKNINGEN

Ved Norsk medborgerpanel har vi fulgt nordmenns holdninger til viktige samfunnstemaer siden 2013, og en av de sakene vi har målt helt fra starten er folks bekymring for klimaendringer. Figuren under viser at fra 2013 og frem til januar 2022 har andelen spurte som oppgir at de er enten bekymret eller svært bekymret for klimaendringene med ett unntak lagt stabilt mellom 40 og 48 prosent. Vi ser imidlertid i november 2021 at det for første gang er et flertall i befolkningen på 53 prosent som rapporterer om det vi kan kalle høy grad av bekymring for klimaendringene. Dette knappe flertallet bekreftes i helt ferske data, samlet inn i januar 2022, hvor akkurat halvparten av de spurte sier de er «bekymret» eller «svært bekymret» for klimaendringene.

Kilde: Norsk medborgerpanel

UNGE OG KVINNER MEST BEKYMRET

Er det noen mønstre i hvem som er mest bekymret for klimaendringene? Ser vi bak de overordnede tallene finner vi at velgere som er 30 år og yngre er markant mer bekymret for klimaet enn eldre velgere. Vi finner også at kvinner er klart mer bekymret enn menn. Slik har det vært gjennom hele perioden vi studerer. Allerede ved stortingsvalget for fire år siden så vi at klimasaken var den dominerende saken for velgere under 30 år. Nå ser vi tendenser til at resten av befolkningen følger etter. Analyser vi har gjort viser at økningen i bekymring som vi observerer gjennom 2021 skyldes i stor grad at nordmenn over 60 år blir markant mer bekymret i denne perioden.

Det er grunn til å tro at den markante økningen i andelen klimabekymrede som vi ser i 2021 skyldes den store oppmerksomheten som klimasaken fikk sommeren og høsten 2021. Det toppet seg i august, etter rapporter om naturkatastrofer og mye ekstremvær i Europa gjennom sommeren, og med den sjettede rapporten fra FNs klimapanel som kom i opptakten til valgkampen for det norske stortingsvalget.

FØRER BEKYMRING TIL HANDLING?

Når bekymringen er høy, forventer vi at folk vil ha en indre motivasjon til å endre sine vaner i bærekraftig retning. Det er imidlertid betydelig variasjon i hvilke klimapolitiske tiltak folk ser på som ønskelige, eller til og med fornuftige, å gjennomføre. I 2017 ba vi folk om å fortelle oss hvilke klimatiltak de mener de selv kan gjennomføre i sine liv for å bidra til en omstilling i retning av et lavutslippssamfunn. Vi ser her at nordmenn synes det er aller vanskeligst å kutte ut privatbil til fordel for kollektivtransport. Nest vanskeligst er det for folk å redusere antall feriereiser med fly, og på tredje plass finner vi det å spise mindre kjøtt. De tiltakene folk synes er lettest å gjøre noe med er strømsparing og å kjøpe ting som har lang varighet.

Kontrasten mellom bekymring og vilje til å endre egne vaner synliggjør kompleksiteten i klimasaken. Selv om en rekke studier vitner om at mange ønsker å leve mer klimavennlig, viser disse studiene også at mange opplever dette som vanskelig (f.eks. Fløttum, 2017; Langaas et al., 2020; Tvinnereim et al., 2017). Mange er usikre både på hvilke klimatiltak som monner mest og hvorvidt deres handlinger har noen betydning i den store sammenhengen. I tillegg til dette spiller en rekke eksterne faktorer, som tid og penger, inn på hvilke klimatiltak folk anser som mulige og ønskelige.

KLIMAVALGET 2021, ELLER?

Vi vil også forvente at økt bekymring for klimaendringer vil påvirke hvordan man stemmer på valgdagen. Etter at FNs klimarapport ble lansert i starten av den norske valgkampen i fjor ble det hyppig proklamert av valgekspertene at Stortingsvalget 2021 ville bli et klimavalg hvor de partiene som fronter den mest offensive klimapolitikken ville gjøre det bra.

Og valgkampen handlet mye om hvem som hadde de beste løsningene for å nå de forpliktelsene Norge har til Parisavtalen om å halvere utslippene innen 2030, med utslippsnivået i 1990 som utgangspunkt. At velgere, og spesielt unge velgere, var bekymret for klimaendringene og krevde handling, var en av grunnene til at mange valgforskere forventet at miljøpartiene ville få god oppslutning. Stortingsvalget 2021 tydeliggjorde imidlertid (klima)politikkens komplekse vesen: selv om flere enn noen gang er bekymret for klimaendringene og mener klimasaken er den viktigste av alle politiske saksfelt, så er ikke det ensbetydende med at man stemmer på partiene med den mest ambisiøse klimapolitikken. Det er fortsatt slik at relativt få velgere stemmer etter bare en enkeltsak, og klimasaken konkurrerer om oppmerksomheten med andre saker som arbeidsplasser, økonomisk ulikhet, pandemihåndtering og sentraliseringsreformer. Dette er en del av forklaringen på at flere av partiene med en tydelig klimaprofil, som MDG og Venstre, ikke en gang nådde over sperregrensen i høstens stortingsvalg. Og kanskje enda viktigere: Den store forskjellen i de politiske partienes klimapolitikk synliggjør at man kan være opptatt av klima men være helt uenig om hvilke virkemidler som er riktige. Partiene AP og H ser for eksempel ulikt på statens rolle i det grønne skiftet; AP vil at staten skal spille en aktiv rolle i omstillingen mens H ønsker at det grønne skiftet i større grad skal drives frem av markedskreftene.

Kontrasten mellom bekymring og støtte til ulike tiltak og politiske parti synliggjør kompleksiteten i klimasaken. Den vitner også om at våre følelser er komplekse og at det derfor er vanskelig å forutsi hvordan en følelse som bekymring vil håndteres og bli omsatt i handling av individet som er bekymret.

FLYKTE ELLER KJEMPE?

Uro skaper ubehag og omtales derfor som en negativ følelse. Når vi opplever dette, vil vi alltid begynne å lete etter måter vi kan kvitte oss med ubehaget på. Vi vil enten forsøke å gjøre noe for å bekjempe problemet som uroer oss (den såkalte «fight»-responsen) eller forsøke å gjøre noe for å dempe eller unngå selve følelsen (den såkalte «flight»-responsen). Hvis vi tror at det fins noe vi kan gjøre for å bekjempe problemet, og dessuten har mulighet til å gjøre dette, er sannsynligheten stor for at vi bretter opp ermene og agerer. Men om vi ikke opplever at det er noe vi kan gjøre for å løse problemet, er det sannsynlig at vi heller vil forsøke å unngå selve følelsen.

Klimaendringene er en abstrakt, kompleks og global trussel som vanskelig lar seg oversette i konkret, individuell handling. Derfor har mye tidligere forskning avvist følelser som bekymring og frykt som irrasjonelle og lite konstruktive responser på klimaendringene (for en oversikt over denne forskningen, se f.eks. Bouman et al., 2020, s. 2). Problemets omfang kan gjøre det vanskelig for enkeltindivider å se hvordan deres handlinger kan utgjøre en forskjell. Dette ser vi ofte i hvordan folk resonnerer rundt egne utslipp, der en vanlig begrunnelse for ikke å redusere disse er at det har liten eller ingen betydning hva «lille jeg» gjør (f.eks. Langaas m.fl., 2020). Opplevelsen av at det er lite en selv kan gjøre for å endre den truende situasjonen kan få oss til å forsøke å dempe de vanskelige følelsene ved å fornekte eller unnvike problemet og kan gjøre at vi havner i en tilstand av handlingslammelse.

KLIMASKREMSLER

Økt kunnskap om klimaendringene ser ut til å kunne forsterke følelser av bekymring og frykt – og i verste fall føre til psykiske lidelser som angst og depresjon. Dette har fått flere til å advare mot klimakommunikasjon som skremmer folk – særlig er det blitt tatt til orde for at barn, som mangler de nødvendige kognitive ferdigheter og den emosjonelle modenheten til å hamle opp med disse følelsene, må skjermes fra kunnskap om situasjonens alvor (se oversikt over slike studier i Ojala m.fl. 2021, s. 42-43).

Lignende advarsler kan vi finne i den norske debatten om klimakommunikasjon rettet mot barn. Greta Thunberg har gjentatte ganger blitt anklaget for å bidra til å skremme barn og unge (f.eks. Pollestad, 2019). I en «Debatten»-sending, hvor blant annet Greta Thunbergs retorikk ble diskutert, advarte organisasjonen Mental Helse Ungdom mot å «bryte ned barn med klimafrykt» (Vigsnæs, 2019). NRK Super-serien «Ikke gjør dette mot klimaet» skapte klagestorm fordi mange – også flere medlemmer av Kringkastingsrådet – mente det kunne bidra til å påføre barn psykiske lidelser (Nordvåg, 2021).

VI TRENGER Å BLI LITT SKREMT

Samtidig som mange advarer mot klimaskremsler, anses følelser som bekymring, frykt og, til og med, angst av alt flere som rasjonelle vurderinger og viktige motivatorer for handling. Å være redd for klimaendringene tyder nemlig på at man har tatt til seg kunnskapen om situasjonens alvor. Det tyder også på at man kjenner en omsorg for miljøet: Vi bekymrer oss jo ikke for at noe skal skje med mindre dette truer noe som er verdifullt for oss.

Slik kan vi også forstå hvorfor klimabekymringen øker i befolkningen. Tidligere var klimaendringene en fjern bekymring for oss i Norge. Mange oppfattet dette

som en krise som ville ramme langt borte eller først i en fjern fremtid. Selv om vi i Norge fortsatt er skjermet fra de verste konsekvensene av klimaendringene, har de seneste årenes mange varmerekorder og hyppige ekstremværhendelser gjort at problemet har rykket nærmere vår hverdag. Nå er også vi – og det og dem vi bryr oss om – truet. Dette gir større grunn til bekymring. Det gir også større grunn til å handle.

FØRER BEKYMNING TIL HANDLING?

Sammenhengen mellom bekymring og handling er påvist i en rekke eksperimentelle studier innen psykologisk forskning (se oversikt over slike studier i Ojala m.fl. 2021, s. 38). Bekymring får oss til å stoppe opp og dedikere energi til problemet som uroer oss. Bekymring får oss til å lete etter mer inngående informasjon både om problemet og mulige løsninger. Ofte vil vi søke sammen med andre for å diskutere og forsøke å iverksette disse løsningene. Slik kan vår uro vekke et engasjement som omsettes i fellesskap og handling.

Enkelte studier har vist at ubehagelige følelser som bekymring og frykt har vært en viktig motivator for de som har endret levemåte for å redusere utslippene sine. For eksempel har Maria Wolrath-Söderberg og Nina Wormbs (2021) studert mennesker som har sluttet å fly. De finner at en viktig årsak til at disse menneskene har endret reisevanene sine er at de har innsett klimaendringenes omfang og alvorsgrad og blitt veldig redde for konsekvensene. En indikasjon på denne sammenhengen mellom bekymring og vilje til å handle finner vi også i studier fra Norsk medborgerpanel som har spurt nordmenn om hvilken politisk sak som er viktigst for dem personlig. I løpet av de siste fire årene har klimasaken vokst til å bli den viktigste politiske saken for nordmenn. Kun helse ble nevnt like ofte som klima og ligger markant høyere enn saksfelt som velferd og økonomi.

Den siste klimarapporten viste med all tydelighet at perioden for å snakke om at klimaendringene kommer, er over. Vi er nå inne i en ny periode hvor politikerne må begynne å gjennomføre et spekter av politiske løsninger for å nå klimamålene og oppfylle Parisavtalen. Dette ser vi ikke minst i den offentlige debatten rundt fornybar energi, elektrifisering av sokkelen og utenlandskabler som alle er koblet til behovet for mer strøm i møte med det grønne skiftet, slik som omleggingen til et lavutslippssamfunn krever. Dette viser også hvordan klimasaken spenner om flere politiske saksfelt og kompliserer saksfeltet ytterligere.

VI MÅ HA EN UTVEI

Vi er over i klimapolitikkens tid. Klimapolitikken kommer til å gripe mer inn i livene våre enn den har gjort når vi for alvor skal kutte utslipp. Frykt og bekymring kan være helt nødvendige drivkrefter for faktisk endring. Å innse situasjo-

nens alvor er en forutsetning både for at vi skal kunne tilpasse oss en fremtid med klimaendringer, og for at vi skal motiveres til å handle for å begrense oppvarmingen. Men å skremme folk uten å vise en utvei kan skape passivitet. Bekymring for at noe uønsket skal inntreffe får oss til å lete etter en utvei – etter en løsning på problemet. Dette forutsetter nødvendigvis at den forestående trusselen ikke er uunngåelig eller uhåndterlig. Overført til dagens klimatrussel kan vi si at, for at bekymringen skal motivere til handling, må vi ha tro på at det ikke er for sent å handle og vi må vite hvordan vi kan bidra til å redusere utslippene. Her blir politikerne viktige. Å meisle ut en legitim klimapolitikk vil både kreve godt politikerhåndtverk og en kompromissvillig befolkning.

Dette innebærer at alle som formidler kommunikasjon om klimaendringene, inkludert politiske ledere, mediene, forskere, lærere og aktivister, må våge å være ærlige om hvordan klimaendringene vil påvirke våre liv – også når beskjednen er skremmende. Men i tillegg til å formidle kunnskap om situasjonens alvor er det avgjørende at vi også legger til rette for diskusjon om hva vi – som enkeltindivid og som samfunn – kan gjøre for å komme best mulig ut av situasjonen.

Litteratur:

- Bouman, T., Verschoor, M., Albers, C. J., Böhm, G., Fisher, S. D., Poortinga, W., . . . Steg, L. (2020). When worry about climate change leads to climate action: How values, worry and personal responsibility relate to various climate actions. *Global Environmental Change*, 62, 102061.
- Fløttum, K. (2017). Willingness of action. In K. Fløttum (Ed.), *The role of language in the climate change debate* (pp. 113–129). New York: Routledge.
- Langaas, R. F., Fløttum, K., & Gjerstad, Ø. (2020). Expressing one's conceptions of lifestyle in a climate perspective. *Cahiers de praxématique*.
- Nordvåg, H. B. (2021). Klimaserie diskutert i Kringkastingsrådet: – Oppskrift på å gi barn klimaangst. *NRK*, 28. oktober, <https://www.nrk.no/trondelag/uenighet-i-kringkastingsradet-om-nrk-serien-ikke-gjor-dette-mot-klimaet-1.15707743>
- Ojala, M., Cunsolo, A., Ogunbode, C. A., & Middleton, J. (2021). Anxiety, Worry, and Grief in a Time of Environmental and Climate Crisis: A Narrative Review. *Annual Review of Environmental Resources*, 46(1), 35-58.
- Pollestad, G. (2019). Vi skremmer ikke bort klimakrisen. *NRK*, 24. september, <https://www.nrk.no/ytring/vi-skremmer-ikke-bort-klimakrisen-1.14715972>
- Tvinnereim, E., Fløttum, K., Gjerstad, Ø., Johannesson, M. P., & Nordø, Å. D. (2017). Citizens' preferences for tackling climate change. Quantitative and qualitative analyses of their freely formulated solutions. *Global Environmental Change*, 46, 34-41.
- Vignsnæs, M. K. (2019). Mental Helse Ungdom advarer mot klimaangst: Vi må ikke bruke barn som virkemiddel. *NRK*, 24. september, <https://www.nrk.no/norge/mental-helse-ungdom-advarer-mot-klimaangst-vi-ma-ikke-bruke-barn-som-virkemiddel-1.14716183>
- Wormbs, N., & Söderberg, M. W. (2021). Knowledge, Fear, and Conscience: Reasons to Stop Flying Because of Climate Change. *Urban Planning*, 6(2), 314-324.

Åsta Dyrnes Nordø (f. 1985) er utdannet statsviter og har doktorgrad fra Institutt for sammenliknende politikk ved Universitetet i Bergen. Hun arbeider som seniorforsker ved Norwegian Research Center (NORCE).

E-post: asno@norce.no

FOTO: INGRID KVALE FALLEIDE

Ida Vikøren Andersen (f. 1990) er utdannet retoriker og har doktorgrad fra Institutt for informasjons- og medievitenskap ved Universitetet i Bergen. Hun arbeider som postdoktor ved prosjektet CLIMLIFE ved Institutt for fremmedspråk (UiB).

E-post: Ida.Andersen@uib.no

FOTO: CECILIE STØRRIKSON

Fra arkivet

BÆREKRAFTUNDERVISNING I FAGET RELIGION OG ETIKK

OLE ANDREAS KVAMME

I denne artikkelen reflekterer jeg over sammenhenger mellom bærekraftig utvikling og faget religion og etikk (VG3). Dette er et omfattende tema som kan behandles på mange måter. Her skal jeg løfte noen sentrale perspektiver, til videre diskusjon og utforskning. Det meste av det jeg tar opp, berører også grunn-skolefaget KRLE. Jeg gjør et poeng ut av at temaet ikke er nytt, men preger undervisningspraksiser allerede, uten at bærekraft nødvendigvis er nevnt.

Underveis er jeg i kontakt med fagovergripende hensyn slik som dannelsingsoppdraget og tverrfaglig samarbeid, begge vektlagt i Fagfornyelsen (Sæther og Kvamme, 2019). Men disse hensynene, som står sentralt i en bærekraftdidaktikk (se Kvamme og Sæther, 2019), fortjener større oppmerksomhet enn jeg har mulighet til å gi her.

KLIMAUTFORDRING OG SKOLESTREIK

FNs klimakonvensjon (De forente nasjoner, 1992) som ble åpnet for signering på FN-konferansen for miljø og utvikling i Rio de Janeiro i 1992, gir en beskyttelse av livsvilkårene til kommende generasjoner. Bakgrunnen for Klimakonvensjonen var 1980-tallets internasjonale anerkjennelse av at klimaendringene var menneskeskapte og skyldtes store utslipp av klimagasser, primært CO₂, og at det hastet å få utslippene ned. Nesten alle verdens land ratifiserte konvensjonen og siden den gang har årlige konferanser (kalt COP – *conference of the parties*) fulgt opp målsettingene om å begrense den globale oppvarmingen. Samtidig har FNs klimapanel jevnlig oppsummert status for klimaforskningen og beskrevet konsekvensene av utslippene. Mye er usikkert, ikke minst knyttet til vippepunkter og forsterkningsmekanismer. Men kloden er allerede mer enn 1 grad varmere enn i førindustriell tid, noe som har gitt økt ekstremvær i form av stormer, flom, tørke, branner, ismelting rundt polene, havet som stiger og påfølgende trusler mot lavtliggende landområder og øysamfunn. Menneskeliv går tapt, verdifulle jordbruksområder ødelegges, økosystemer forsvinner. Selv om verdenssamfunnet reduserer de globale utslippene raskt, vil ødeleggelsene bli flere og mer vidtrekkende. Fordi virkningene er forsinkete, vil den globale temperaturen uansett fortsette å øke i lang tid. Verdenssamfunnet står nå over-

for en dobbelt utfordring, både å begrense den globale oppvarmingen og tilpasse seg klimaendringene. Her er forskjellene i de økonomiske forutsetninger til verdens nasjoner formidable, noe som tydeliggjør klimautfordringen som et spørsmål om global rettferdighet. Verdens fattigste med lavest økologisk fotavtrykk rammes hardest.

Som kjent har FNs arbeid på dette feltet så langt ikke lyktes. Siden 1990 har utslippene økt betydelig, og tidsvinduet som gir et handlingsrom, har krympet inn. Da Klimakonvensjonen på COP 21 ble fulgt opp av Paris-avtalen, var det med en målsetting om at den globale temperaturøkningen fra førindustrielt nivå skulle begrenses til under 2 grader celsius og helst til 1,5 grad. For å nå dit ble det vedtatt å halvere de globale utslippene av klimagasser innen 2030. Enkeltlandene skulle selv melde inn hvor mye de ville kutte, men hittil styrer verden, ut fra de innmeldte kuttene, mot mer enn 3 graders temperaturøkning. Dette vil endre verden slik vi kjenner den i dag. Intensjonen er at landene skal skjerpe ambisjonsnivået og inspirere hverandre. Men ansvarliggjøringsmekanismene er svake. Etter 2015 har de globale utslippene økt hvert år, noe som gjør det svært krevende å nå 2030-målsettingen.

Skolestreikene for klima som spredte seg forrige skoleår, har oppstått på denne bakgrunnen. De skolestreikende ungdommene har appellert til verdier som verdenssamfunnet har stilt seg bak, og til den kunnskapen klimaforskerne jevnlig oppdaterer. Streikene begrunnes som kjent med at når kunnskap ikke følges opp i praktisk politikk, vil livsvilkårene til framtidige generasjoner bli kraftig forverret. I appeller har de streikende ungdommene vist til verdier som er nedfelt blant annet i Klimakonvensjonen (Parisavtalen fra COP 21 er en tilbakevendende referanse i initiativtakeren Greta Thunbergs sine taler (Kvamme, under utgivelse)) og pekt på at de selv og alt annet framtidig liv trenger beskyttelse. En annen måte å si det på, er at ungdommen appellerer til kosmopolitiske verdier som er vedtatt av FN, i sin kritikk av dagens politikk. At verdiene er kosmopolitiske, betyr her at de ikke bare gjelder innenfor enkeltstater, men skal beskytte enhver i dag og i framtida (Benhabib, 2011; Kvamme, under utgivelse).

NOEN UTFORDRINGER FOR ETIKKUNDERVISNINGEN

Det velkjente bildet som jeg her har tegnet opp, har med etikk å gjøre. Det som står på spill, er beskyttelse av livet på kloden, noe som forutsetter endring av dagens ødeleggende praksiser. Etikk i skolen angår alle fag, men er et særlig ansvar for KRLE og religion og etikk. Derfor har disse fagene en selvskreven plass i en bærekraftundervisning.

Klimakonvensjonens historie reiser flere fundamentale spørsmål for etikkundervisningen. Ett spørsmål handler om elevrollen. Skolen skal forberede elevene på et framtidig liv som samfunnsborgere. Men skolestreikene for klima har synliggjort at det elevene lærer på skolen, angår dem direkte som borgere allerede nå, ikke først i morgen. Endringer i dagens politikkkutforming vil være avgjørende for framtida de ser for seg. Å ta dette perspektivet på alvor kan bety å gi elevene tilgang til de kosmopolitiske verdiene som skal beskytte dem. I etikkundervisningen kan de undersøke hvordan disse verdiene er forankret i internasjonale avtaler som Klimakonvensjonen som også Norge har ratifisert. De kan vurdere disse verdiene, samtale om hva de betyr for dem selv, appellere til verdiene og anvende dem i en samfunnskritikk. Samtidig er elevene en sammensatt gruppe som må ha rom til å forme et engasjement på ulike måter, og fordi elevenes danning alltid involverer et element av selvbestemmelse, kan elevene også la være å engasjere seg (Kvamme, 2016).

Det er flere andre utfordringer som melder seg her og som mange religion og etikk-lærere kjenner godt til. For eksempel blir etikkens vektlegging av ansvaret for den andre komplisert av at den andre som vi har innflytelse på gjennom våre handlinger, i dag kan være langt borte i tid og rom og gjemt i et forbruk der skadevirkningene lever i skyggen av godene som følger av det samme forbruket. Etikkundervisningen kan bidra til å synliggjøre disse forholdene og ansvaret som strekker seg utover konkrete møter ansikt til ansikt og ikke bare angår andre mennesker, men også naturen som den andre (Foros og Vetlesen, 2011). Her er det perspektiver å hente fra en global etikk, miljøetikk og en framtidsetikk (se Kvamme, 2019).

Klimatrusselen aktualiserer ikke bare et individuelt ansvar og hvordan den enkelte handler i hverdagen, men også politiske spørsmål om samfunnsutforming, betydningen av samarbeid og global rettferdighet. I nasjonal sammenheng betyr dette at Norges stilling som en ledende olje- og gassprodusent melder seg som et etisk spørsmål. Vi er for øyeblikket verdens tredje største produsent av gass og verdens åttende største produsent av olje (Olje- og energidepartementet, 2019), og det er politisk flertall for å beholde stillingen så lenge som mulig gjennom videre leting etter olje og gass. Dette etiske og politiske spørsmålet får stor oppmerksomhet i dag og vil trolig prege norsk bærekraftdebatt i det kommende tiåret.

Etikk handler altså ikke bare om individuelle valg, men om hva som er et godt liv og et godt samfunn. Her er det i undervisningen også mulig å ta utgangspunkt i positive endringsprosesser som skjer, kulturelle praksiser som blir mer bærekraftige etter lokale initiativer. Dette kan være en kjærkommen konstruktiv tilnærming til en tematikk som er krevende å forholde seg til fordi den politiske handlekraften så langt har vært utilstrekkelig.

ANTROPOCEN, GLOBALISERING OG FORESTILLINGER OM FRAMSKRITT

Den globale oppvarmingen inngår i et større bilde som handler om menneskets dominerende stilling på kloden. For snart 20 år siden lanserte nobelprisvinneren Paul J. Crutzen *antropocen* som navnet på en ny geologisk epoke som etterfølger *holocen*, epoken som ble innledet etter siste istid for 11 700 år siden. Mye tyder på at epokebetegnelsen vil få gjennomslag i det geologiske fagmiljøet, og antropocen er allerede tatt i bruk i en rekke fag som et uttrykk for at menneskelige påvirkninger nå gjør seg gjeldende på helt nye måter. Over halvparten av klodens landoverflate er blitt omformet av menneskelige aktiviteter, det biologiske mangfoldet reduseres med stor hastighet, og antall dyr på kloden er redusert med 50 prosent på 40 år (Svensen, mfl. 2016). I antropocen endrer menneskelig aktivitet en rekke av de systemene som ivaretar et trygt livsmiljø. Flere grenser er overskredet, mest kjent er klimasystemet. Derfor står verden i dag overfor en økologisk krise. Menneskets forbruk overskrider klodens bæreevne.

Hvordan har vi havnet her? Ett svar kan knyttes til den sterke økonomiske veksten i verdensøkonomien siden andre verdenskrig, der den globale kapitalismen i dag har fått en hegemonisk stilling. Klimakonvensjonen kan forstås som et forsøk på overnasjonal, politisk regulering av denne økonomien, et forsøk som altså så langt ikke har lyktes. Kritikere av FNs bærekraftagenda vil si dette handler om at FNs agenda ikke går langt nok. Blant annet er økonomisk vekst en integrert del av agendaen, framhevet i bærekraftmål 8 (se Kvamme & Sæther, 2019).

Et annet svar legger vekt på at selv om den globale kapitalismen har forverret den økologiske krisen, er tilgrunnliggende årsaker å finne i tankemønstre, strukturer og praksiser som går lenger tilbake. Christoff og Eckersley (2013) knytter an til bestemte trekk ved den moderne tid med røtter tilbake til 1600-tallet, som fornuftstro, moderne naturvitenskap, teknologiutvikling, industrialisering i både kapitalistiske og kommunistiske utgaver og økonomisk vekst. Det er en periode som med sitt europeiske utgangspunkt har vektlagt troen på at mennesket gjennom sin fornuft kan frigjøre seg fra naturen og bruke naturressursene til å skape bedre samfunn. I dette perspektivet handler den økologiske krisen ikke bare om økonomi, men også om kulturelle forestillinger og samfunnsutformingen.

MENNESKESYN OG VIRKELIGHETSOPPFATNING

Den radikale endringen av menneskets posisjon gjør menneskesynet til et nøkkeltema i det kulturelle arbeidet med bærekraftig utvikling. Menneskets forhold til omgivelsene henger også nært sammen med hvordan virkeligheten forstås.

Da det australske skolesystemet for noen år siden innførte bærekraft («sustainability») som en tverrfaglig prioritering (ACARA, 2010, 2019), ble verdenssyn («worldviews») framhevet som spesielt viktig. Undervisningen skulle utforske sammenhenger mellom grunnleggende kulturelle oppfatninger, den økologiske krisen og veier ut av krisen. I norsk skole er det ingen fellesfag som har arbeidet så mye og så systematisk med menneskesyn og virkelighetsoppfatning som KRLE og religion og etikk. Dette arbeidet involverer alle deler av fagene, både religion, livssyn og filosofi – i tillegg til etikk som jeg berørte ovenfor. Vektleggingen av urfolksperspektiver i norske læreplaner hører også med her. I UNESCO-sammenheng er dette et prioritert perspektiv i bærekraftundervisningen.

På denne måten griper temaet bærekraftig utvikling inn i sentrale felter av faget religion og etikk. Forholdet mellom menneske og natur melder seg som spesielt viktig. Man kan her tenke seg at elevene utforsker en rekke ulike syn på forholdet mellom mennesket og natur og gjerne også sammenligner dem. Slike arbeidsmåter er det lang tradisjon for i religion og etikk-faget. Men denne undervisningen kan overse erfaringer elevene har med seg inn i klasserommet av å være knyttet til konkrete mennesker, steder og livsmiljø. En pedagogisk filosof som Michael Bonnett (2012) er blant dem som tar til orde for å involvere slike erfaringer i bærekraftundervisningen med særlig vekt på forholdet til naturen. Det betyr at forholdet mellom menneske og natur i undervisningen også bearbeides som et eksistensielt spørsmål. Bonnett er opptatt av at møtet med naturen som den andre vekker et ansvar for naturen, langt på vei som en parallell til Løgstrups etiske fordring. Andre har arbeidet med å bryte ned skillet mellom menneske og natur gjennom å synliggjøre mennesket som et kroppslig, trengende, sårbart vesen. Å ta vare på naturen innebærer da også å forstå seg selv som natur.

FNS BREDE BÆREKRAFTAGENDA

Bærekraftig utvikling som begrep fikk plass og betydning på den internasjonale dagsorden i løpet av 1980-tallet. Det sentrale grepet var å føre sammen et engasjement for fattigdomsbekjempelse og global rettferdighet med et ansvar for miljøet og for kommende generasjoner. Beskyttelse av menneskelig mangfold (knyttet til kjønn, kultur og variasjoner i funksjonsevne), ikke-vold, konfliktløsning og fredsarbeid har også blitt en del av agendaen. Bærekraftig utvikling handler på denne måten i vid forstand om å ivareta og styrke livet på kloden i dag og i framtida.

Denne bredden reflekteres i Agenda 2030 som FNs generalforsamling samlet seg om i 2015 (De forente nasjoner, 2015). Blant de 17 bærekraftmålene som ble vedtatt er utdanning mål 4, og her heter det i delmål 4.7 som omtaler utdanning for bærekraftig utvikling:

[I]nnen 2030 sikre at alle elever og studenter tilegner seg den kompetanse som er nødvendig for å fremme bærekraftig utvikling, blant annet gjennom utdanning for bærekraftig utvikling og livsstil, menneskerettigheter, likestilling, fremme av fred og ikkevold, globalt borgerskap og verdsetting av kulturelt mangfold og kulturens bidrag til bærekraftig utvikling.

Delmålet er sitert av Stortinget i behandlingen av Stortingsmelding 28, som forutsetter at delmålet og en helhetlig forståelse av bærekraftig utvikling «legges til grunn for det videre arbeidet med læreplaner.» (Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen, 2016, s. 17). På denne måten er delmålet sentralt plassert i Fagfornyelsens satsing på bærekraftig utvikling. Det er flere aspekter ved dette sitatet som er interessant i sammenheng med religion og etikk, ikke minst bredden i beskrivelsen. Her vektlegges kulturens bidrag til bærekraftig utvikling, kulturelt mangfold, betydningen av likestilling, fredsarbeid og ikkevold. Også et globalt perspektiv er tydelig inne, knyttet til verdensborgerskap.

BÆREKRAFTIG UTVIKLING OG GJELDENDE LÆREPLAN I RELIGION OG ETIKK

Dagens læreplan i religion og etikk nevner ikke bærekraftig utvikling med et ord. Men mitt inntrykk fra egen og andres undervisningspraksis og ut fra læremidler i faget, er at mange lærere like fullt tar opp problemstillinger som står sentralt innenfor temaet bærekraftig utvikling, men kanskje uten å vektlegge selve begrepet. Dette inntrykket kan konkretiseres ved hjelp av Cathrine Tufts artikkel «Temabasert undervisning i religion og etikk i den videregående skolen» i forrige nummer av Religion og livssyn. Opplegget som er utviklet av religion og etikk-lærerne på Frogn videregående skole, tar utgangspunkt i den gjeldende læreplanen, men temaene går på tvers av læreplanens inndeling i hovedområder. En viktig målsetting er at elevene skal få hjelp til å anvende eksisterende kunnskap i arbeidet med et nytt tema, og på den måten utvikle evnene til å analysere, drøfte, diskutere, sammenligne og tolke. Mens året begynner med religionskunnskap og repetisjon fra KRLE-faget, struktureres undervisningen i fortsettelsen rundt temaene Gud, mennesket og frelsen; kunst og tekst; kjønn og kjønnsroller; religion og natur; fred og konflikt. Lærerne har knyttet en rekke kompetansemål til hvert av temaene. Et spennende grep i dette opplegget er hvordan elementer fra alle hovedområdene føres sammen under hvert tema. Mitt inntrykk er at mange lærere viser liknende kreativitet i utforming av eksamensoppgaver, men det er spennig å gå skrittet videre, det vil si å la dette disponere undervisningen gjennom året.

Det er naturligvis temaet religion og natur i opplegget fra Frogn som tydeligst er et bidrag til skolens bærekraftundervisning. Temaet belyses både ut fra filosofi, etikk og religioner og livssyn, inkludert urfolksperspektiver, og er også et utgangspunkt for fordypning av faglige perspektiver og konkretiseringer inn mot aktuelle spørsmål. Tuft begrunner ikke hvorfor dette temaet er valgt, men det er nærliggende å forstå det som en kontekstualisering av faget innenfor rammen av *antropocen*. I et bærekraftperspektiv vil også global rettferdighet og hensynet til framtidige generasjoner ha en plass i de etiske spørsmålsstillingene som reises her. Og i FNs bærekraftagenda inngår også temaene kjønn og kjønnsroller (bærekraftmål 5) og fred og konflikt (bærekraftmål 16) fra Frogn-opplegget, begge omtalt, som vi har sett, i delmål 4.7. (Tuft er inne på at flere av kompetansemålene går igjen i flere av temaene, noe som også gir mening i et bærekraftperspektiv. I vid forstand kan alle temaene aktualiseres i en bærekraftundervisning.)

På Frogn videregående skole har altså religion og etikk-elevene arbeidet med temaer som er sentrale for en bærekraftundervisning lenge, uten at selve begrepet bærekraftig utvikling er nevnt (i Tufts artikkel, i alle fall). Dette er bedre, tror jeg, enn en undervisning som stadig viser til bærekraftig utvikling og der målet med undervisningen kan bli bærekraftig utvikling mer enn de verdiene som strategien som er ment å fremme. På den andre siden kan det være grunn til å synliggjøre bærekraftig utvikling som begrep i undervisningen, både for kritisk å kunne drøfte strategien, diskutere mulige veier til et bærekraftig samfunn og for å bygge bru til framstillinger av bærekraftig utvikling i andre fag. Her kan etikken forebygge risikoen for instrumentalisering (det vil si at alle tema underordnes bærekraftig utvikling). Det etiske perspektivet kvalifiserer hva bærekraftig utvikling er – å ivareta og styrke livet på kloden i dag og i framtida. Med dette som utgangspunkt er det mulig å kritisk vurdere om alt som i årene som kommer vil seile under bærekraftfanen, faktisk beskytter livet på kloden.

BÆREKRAFTIG UTVIKLING I FAGFORNYELSENS RELIGION OG ETIKK-FAG

I Fagfornyelsen blir som sagt bærekraftig utvikling tematisert i religion og etikk i likhet med en rekke andre fag. Dette er et uttrykk for at utdanningsmyndighetene mener temaet er relevant for faget. I utgangspunktet skulle man tro at satsingen vil styrke dette perspektivet i faget. Men det er ikke opplagt at det er slik. Det er dette spørsmålet jeg nå avslutningsvis vil reflektere litt over.

I omtalen av det tverrfaglige temaet bærekraftig utvikling i læreplanen i religion og etikk sies det:

I religion og etikk handler det tverrfaglige temaet bærekraftig utvikling om at elevene skal utforske eksistensielle spørsmål og delta i etisk refleksjon over naturen og menneskets plass i den. Dette omfatter temaer som menneskehetens framtid og ressursbruk og hvilke perspektiver religioner og livssyn har på dette. (Utdanningsdirektoratet, 2019)

Her er sentrale aspekter som angår bærekraftagendaen omtalt, slik som natursyn, menneskesyn og et framtidsperspektiv. Langt på vei åpner dette for en tematisk undervisning om religion og natur, slik som i opplegget fra Frogn videregående skole. Så er FNs brede forståelse av bærekraftig utvikling i læreplanens formuleringer ikke eksplisitt reflektert, verken global rettferdighet, menneskelig mangfold, konflikthåndtering eller fredsarbeid. Bortsett fra global rettferdighet er likevel disse temaene inkludert i planen, men da omtalt under de to andre tverrfaglige temaene. Og, like viktig, der er også andre sentrale målsettinger for en bærekraftundervisning plassert.

En måte å forstå dette på, er at inndelingen i tre tverrfaglige tema legger en unødig begrensning på bærekraftundervisningen i Fagfornyelsen (se også Kvamme, 2017). Under de to andre temaene vektlegges for eksempel «spørsmål om forholdet til egen identitet og hva som er et godt liv» (folkehelse og livsmestring) og evnene til «å problematisere makt og utenforskap og til å stille spørsmål ved gjengse normer» (demokrati og medborgerskap). Slike perspektiver hører også hjemme i en bærekraftundervisning knyttet til dannelsingsaspektet og betydningen av kritikk (Sæther og Kvamme, 2019). Læreplanens begrensninger handler her om at betydningen av samspill mellom de tverrfaglige temaene ikke kommer fram. Men det er også et spørsmål om hvordan fagets bidrag synliggjøres i en tverrfaglig sammenheng.

Det nye kjerneelementet «kunne ta andres perspektiv» er da særlig interessant. Her har læreplangruppen lyktes med å gripe en sentral målsetting i faget religion og etikk. Denne kompetansen omtales også som avgjørende i forskningen på bærekraftundervisning. (I en omfattende kartlegging av internasjonale forskeres vurdering av nøkkelkompetanser, framheves eksempelvis «competency for empathy and change of perspective» (Rieckmann, 2012)). I et slikt perspektiv er det påfallende at det i læreplanen i religion og etikk ikke gjøres noen koplinger mellom dette kjerneelementet og temaet bærekraftig utvikling. (De fire andre kjerneelementene er alle berørt i den siterte beskrivelsen av bærekraftig utvikling i faget religion og etikk.)

Går vi til Utdanningsdirektoratets støtteressurs til de tverrfaglige temaene (som ikke er forskriftsfestet og derfor kun veiledende), er kun ett kompetansemål nevnt som aktuelt i faget religion og etikk, nemlig «drøfte menneskeverd og naturens egenverdi i møte med teknologisk utvikling.» (Utdanningsdirektoratet,

2019b). Dette er opplagt et relevant kompetansemål. Men som jeg har vist i denne artikkelen, er det langt fra en dekkende beskrivelse av hva som kan være religion og etikk-fagets bidrag. Mulighetene og ressursene i faget kommer rett og slett ikke godt nok fram. Og da er det mindre problematisk at begrepet bærekraft ikke er nevnt i kompetansemålene. Inntrykket mitt er at flertallet av de 14 kompetansemålene i den nye læreplanen inviterer til å bearbeide sentrale sider ved bærekraftagendaen og videreføre den faglige kreativiteten som den tematiske undervisningen ved Frogn videregående skole er et uttrykk for. Dette har jeg ikke plass til å utdype her, men får stå som en invitasjon til videre utforskning.

LÆREPLANFORTOLKNING OG SAMFUNNSMANDAT

I Fagfornyelsen har skolemyndighetene tydelig framhevet betydningen av lærernes profesjonelle skjønnsutøvelse som nødvendig for å sikre kvalitet i undervisningen (konkretisert i kapittel 3 i Overordnet del, Kunnskapsdepartementet, 2017). Det er altså meningen at lærere skal utforske mulighetene i faget, for eksempel knyttet til en bærekraftundervisning. Dette samfunnsmandatet handler ikke minst om læreplanfortolkning. I denne artikkelen har jeg vist at handlingsrommet for en slik faglig kreativitet er stort i religion og etikk, betydelig større enn de konkrete referansene til bærekraftig utvikling i læreplan og støtteressurser legger opp til.

Jeg har også pekt på at temaet bærekraftig utvikling har konsekvenser for elevsynet og for hvordan vi forstår sammenhengene mellom skole, samfunnsliv og elevenes livsverden. Ikke minst er tid en viktig faktor. Fagfornyelsen settes ut i live i et tiår som er avgjørende for hvorvidt framtidige generasjoner vil kunne leve på en klode med tilnærmet like gunstige livsbetingelser som i dag.¹

Referanser

- Australian curriculum, assessment and reporting authority (ACARA) «Sustainability». Sett 10. november 2019: <https://www.australiancurriculum.edu.au/f-10-curriculum/cross-curriculum-priorities/sustainability/>
- Australian curriculum, assessment and reporting authority (ACARA) «The Shape of the Australian Curriculum. Version 2.0). Desember 2010. Sett 10. november 2019: https://docs.acara.edu.au/resources/Shape_of_the_Australian_Curriculum.pdf
- Benhabib, Seyla, *Situating the Self*, Cambridge, UK: Polity Press, 1992.
- Benhabib, Seyla, *Dignity in adversity: human rights in troubled times*, Oxford, UK: Polity Press, 2011.

1 Artikkelen er første gang utgitt i Religion og livssyn 2019/3, s 4-13.

- Bonnett, Michael. Environmental concern, moral education and our place in nature. *Journal of Moral Education*, 41 (3), 2012, s. 285–300.
- Christoff, Peter og Eckersley, Robyn, *Globalization and the Environment*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2013.
- De forente nasjoner, Klimakonvensjonen, 1992, sett 10. november 2019: https://unfccc.int/sites/default/files/convention_text_with_annexes_english_for_posting.pdf.
- De forente nasjoner, *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. FNs generalforsamling. Resolution 70/1, 2015.
- Foros, Per Bjørnar og Vetlesen, Arne Johan. *Angsten for oppdragelse. Et samfunnsetisk perspektiv på dannelse*. Oslo: Universitetsforlaget, 2012.
- Kirke-, undervisnings- og forskningskomiteen, Innstilling om Fag – Fordypning – Forståelse. En fornyelse av Kunnskapsløftet (Innst. 19 S (2016-2017), 5. oktober 2016. Kunnskapsdepartementet, Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen. Fastsett 1. september 2017. Sett 10. november 2019: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>
- Kvamme, Ole Andreas, «Miljøkrise,» I: Ole Andreas Kvamme, Tone Kvernbekk og Torill Strand (red.), *Pedagogiske fenomener. En innføring* Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016, s. 366–375.
- Kvamme, Ole Andreas, «Tverrfaglighet og bærekraftig utvikling,» *Prismet*, 68 (4), 2017, s. 335–336.
- Kvamme, Ole Andreas, «Etikkens plass i en bærekraftdidaktikk», i Ole Andreas Kvamme og Elin Sæther, *Bærekraftdidaktikk*, Oslo: Fagbokforlaget, 2019, s. 170–188.
- Kvamme, Ole Andreas og Sæther, Elin, «Bærekraftdidaktikk – spenninger og sammenhenger», I Ole Andreas Kvamme og Elin Sæther, *Bærekraftdidaktikk*, Oslo: Fagbokforlaget, 2019, s. 14–40.
- Kvamme, Ole Andreas, «School strikes, environmental ethical values, and democracy», *Studier i Pedagogisk Filosofi*, under utgivelse.
- Olje- og energidepartementet. «Oil and Gas», sett 10. november 2019: <https://www.regjeringen.no/en/topics/energy/oil-and-gas/id1003/>
- Rieckmann, Marco, «Future-oriented higher education: which key competencies should be fostered through university teaching and learning? » *Futures*, 44 (2), 2012, s. 127–135.
- Svensen, Henrik H., Eriksen, Thomas Hylland og Hessen, Dag O. «En røff guide til antropocen, *Nytt norsk tidsskrift*, 33 (1–2), 2016, s. 71–83.
- Sæther, Elin og Kvamme, Ole Andreas, «Fagovergrepene perspektiver i en bærekraftdidaktikk», i Ole Andreas Kvamme og Elin Sæther, *Bærekraftdidaktikk*, Oslo: Fagbokforlaget, 2019, s. 190–214.
- Tuft, Cathrine, «Temabasert undervisning i religion og etikk i den videregående skolen», *Religion og livssyn*, 31, (2), 2019, s. 21–28.
- Utdanningsdirektoratet, Læreplan i religion og etikk – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram. 2019a, Offentliggjort 18. november 2019: <https://www.udir.no/lk20/re101-02>
- Utdanningsdirektoratet, Bærekraftig utvikling, støtte til læreplanverket, tilknyttede kompetansemål, religion og etikk, 2019b, sett 1. desember 2019: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/2.5.3-barekraftig-utvikling/?TilknyttedeKompetansemaal=true>

Ole Andreas Kvamme (f. 1965), førsteamanuensis i religion og etikk-didaktikk ved Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, Universitetet i Oslo. Tidligere lektor ved Oslo katedral-skole med fagene religion og etikk, norsk og historie og filosofi. E-post: o.a.kvamme@ils.uio.no

FOTO: OLA G. SÆTHER.

KRLE-FAGETS MULIGHETER TIL Å FREMME FORSTÅELSE FOR BÆREKRAFTIG UTVIKLING

EVA MILA LINDHARDT OG YVONNE MARGARETHA WANG

Hva er KRL fagets bidrag til den tverrfaglige tilnærmingen tilknyttet bærekraftig utvikling, som fagfornyelsen etterspør? I denne artikkelen legger vi til grunn at de tverrfaglige temaene i fagfornyelsen skal utvikles og fremmes gjennom en tverrfaglig tilnærming der hvert enkelt fag har sin unike rolle. I denne sammenheng vil vi fokusere på hvordan didaktisk arbeid med religionene kan være med å fremme refleksjon over ulike verdier og ulike forståelser av denne planeten – innenfor en objektiv, kritisk og pluralistisk kontekst. Først vil vi se på begrepet bærekraft som et tverrfaglig tema i overordnet del og fagfornyelsen. Deretter ser vi på den betydning religiøse fortellinger kan ha for forståelsen av miljø og dyr. Så presenterer vi et undervisningsopplegg innenfor temaet fra en skole i Øst-London. Videre vil vi trekke frem noen konstruktive bidrag som er utviklet innenfor en interreligiøs og internasjonal sammenheng. Til slutt hentes to eksempler frem på hvordan oppfatning av tid og mat kan bidra til å tenke nytt om religion og bærekraft i undervisningssammenheng.

FAGFORNYELSEN – BÆREKRAFT OG ROM FOR DYBDELÆRING

I overordnet del innledes det tverrfaglige temaet som følger:

Bærekraftig utvikling som tverrfaglig tema i skolen skal legge til rette for at elevene kan forstå grunnleggende dilemmaer og utviklingstrekk i samfunnet, og hvordan de kan håndteres. Bærekraftig utvikling handler om å verne om livet på jorda og å ta vare på behovene til mennesker som lever i dag, uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å dekke sine behov (Overordnet del 2.5.3).

En av de viktige målsettingene er at elevene skal «utvikle kompetanse som gjør dem i stand til å ta ansvarlige valg og handle etisk og miljøbevisst» (ibid). Tverrfagligheten ivaretas ved at elevene gjennom naturfaget skal «få kompetanse til å gjøre miljøbevisste valg og handlinger» (NAT01-04), som skal gjøre dem i stand til å finne gode «løsninger for å begrense klimautfordringene, bevare biologisk mangfold og forvalte jordas naturressurser på en bærekraftig måte» (ibid). Innenfor samfunnsfag skal eleven ha kunnskap «om sammenheng mellom natur

og samfunn, om korleis menneska påverkar klima og miljø» (SAF01-04), og «om korleis levkår, levesett og demografi heng saman» (ibid). I KRLE faget derimot er tilnærmingen til bærekraftig utvikling at «elevane skal utforske eksistensielle spørsmål og delta i etisk refleksjon over naturen og menneskets plass i den» (RLE01-03). På denne måten ser vi gjennom disse tre eksemplene hvordan hvert fag har sin unike rolle i forhold til å fremme en bærekraftig utvikling. Vi mener vidare det er i samsvar med Utdanningsdirektoratets veiledning at vi ser KRLE fagets bidrag både innanfor faget selv og som en del av de ulike tverrfaglige tilnærmingene til bærekraftig utvikling. Utdanningsdirektoratet oppfordrer til at dybdelæring skal få elevane til «å forstå sammenhenger i og mellom fag».

Med dette som utgangspunkt vil vi nå rette fokus på hvordan forståelse av ulike religioner og livssyn kan være med på å utdype elevenes kompetanse til å etisk reflektere over naturen og menneskets plass i den.

BÆREKRAFT OG RELIGIONENE

Er ulike religioner med til å fremme eller hemme bærekraftsmål knyttet til miljø og klima? Svaret på dette spørsmålet er nok at religionene både har bidratt og bidrar til å hemme og fremme bærekraftsmål. I møte med ulike religioner og livssyn vil det alltid forekomme interne tolkninger og uenigheter. Dette gjelder også religionenes forhold til bærekraft (Tomren 2019, Aasmundsen 2015). I dette avsnittet skal vi se nærmere på noe av det potensiale som ligger i ulike religioner til å fremme bærekraft når det gjelder mat, matproduksjon og vannressurser. Man kunne også stille spørsmålet slik: Hvilke sider ved ulike religioner kan hjelpe miljøet når det gjelder mat matproduksjon og vannressurser? Religiøs praksis kan oppmuntre til økologisk bærekraft gjennom fokus på ivaretagelse av naturen og rettferdig fordeling av knappe ressurser. Noen forskere og aktivister (Fieldhouse 2017, Palmer & Finlay 2013, Weldon & Campbell) mener at fordi ca 84% av jordens befolkning fortsatt er å regne som tilhørende en eller annen religion, er det et enormt potensiale hvis man kan få religiøse ledere med i dialog rundt temaer knyttet til bærekraft.

Alle de store verdensreligioner forholder seg på en eller annen måte til naturen i deres sentrale trossetninger. Når det gjelder jødedommen, kristendommen og islam har det historisk vært en spenning mellom ulike fortolkninger. Oppfatningen av at menneskene er den ypperste av Guds skapninger og skal herske over naturen og dyrene har vært en fortolkning. I 1. Mosebok kan man for eksempel lese: «Gud velsignet dem og sa til dem: Vær fruktbare og bli mange og fyll jorden, og legg den under dere og råd over havets fisker og himmelens fugler og over alt levende som rører seg på jorden» (1 Mos 1,28). Samme sitat har av andre blitt tolket dit hen at mennesket ikke skal ha makt over, men forvalte og passe på dyrene og naturen. Innen hinduisme og buddhisme har forestillinger

knyttet til gjenfødelse bidratt til en oppfatning av at mennesker, dyr og naturen inngår i det samme kretsløp og at man må ta vare på delene for å bevare helheten. I hinduismen er det viktig at den enkelte bidrar til å opprettholde dharma, som kan oversettes med verdensordenen, mens medfølelse med alt som lever står sentralt i buddhismen. Et sted hvor ulike religioners natursyn kommer til uttrykk er gjennom fortellinger

FORTELLINGER

Fortellinger i ulike kulturer er ofte knyttet til religionene. Man kan si det så tydelig som at all religion uttrykker seg gjennom fortellinger og det er gjennom dem at et barn lærer sin kultur og sin religion å kjenne. Fortellinger uttrykker ofte sentrale verdier i en religion og gjennom dem lærer barn og unge noe om hva som regnes som rett og galt, altså om etikk.

Den danske teologen Svend Bjerg (1981) har vært opptatt av et fenomen han kaller grunnfortellinger og betegner det som noe som former og begrunner et menneskes identitet. Det kan være en enkeltpersons historie, en families historie, et folks historie, en nasjons historie eller en religiøs universalhistorie. Enkelfortellinger inngår i disse grunnfortellinger og regnes ofte som spesielt betydningsfulle. Mens en myte i hverdagspråket ofte betegner en løgn er en myte i det religiøse språk en forklaring på for eksempel hvordan vannet ble hellig og hvorfor vi skal ta vare på vannressursene våre. Innen hinduismen er det for eksempel flere myter knyttet til de hellige elvene i India. Det er 7 hellige elver i India og de er viktige pilgrimssteder og å bade i en slik hellig elv anses som en hellig handling som kan rense den dårlige karma og hjelpe den enkelte til å komme ut av gjenfødselens ring og oppnå *moksha* (frelse i hinduismen). Palmer og Finlay (2013) er opptatt av hvilken kraft fortellinger kan ha i forhold til for eksempel å motarbeide forurensing. Det finnes en kjent fortelling om den hinduistiske guden Krishna som heter «Krishna og den onde slangen» (McNally, E (2019)). Den handler i all korthet om at det engang levde en ond slange i den hellige elva Yamuna. Slangens forferdelige ånde ødela alle avlinger som vokste langs med elvebredden og dens forurensete kropp forgiftet vannet så alt levende ble skadet. Menneskene begynte å gråte og dyrene i elva begynte å rope høyt og til slutt hørte Krishna dem endelig. Han dro til elva og etter et tre dager langt slag fikk han drept slangen og befrikk vannet, dyrene og menneskene fra slangens onde innflytelse (McNally, E (2019)). På 1990- tallet kom det frem at samme elv, Yamuna, hadde nådd farlige nivåer av forurensing og ifølge Palmer og Finlay (2013: 43) gikk nå ulike hindusamfunn sammen og oppfordret lokalbefolkningen til å handle. Folk ble minnet om fortellingen, men fikk nå vite at slangen var vendt tilbake i en ny og enda verre form og at de måtte være Krishnas hender her på jorden og jobbe sammen for å komme forurensingen til livs.

Religiøse fortellinger kan også brukes til å lære dem som lytter, om måtehold i forhold til vannforbruk. I en kjent *hadith* kan vi lese om Muhammad som var på reise med sine følgesvenner. Da de passerte en elv var det tid til bønn. Reisefølget foretok straks rensingen før bønnen i elva og ble overrasket da de så at Muhammad gikk ut, fylte vann i en liten bolle, tok den med på land og vasket seg med vannet derfra. Når han ble spurt hvorfor, svarte han: Bare fordi der er mye, gir det oss ingen rett til å sløse eller å ta mer enn vi trenger. (Palmer og Finlay, 2013, vår oversettelse). Ifølge Palmer og Finlay (2013: 42) er dette en fortelling som muslimske ledere bruker når de vil minne de troende på at vannressursene er knappe og må brukes med forsiktighet.

Poenget med ovenstående eksempler er å vise at for noen religiøse mennesker kan kjære og kjente fortellinger øke motivasjonen til å handle til fordel for miljøet.

EKSEMPEL PÅ BÆREKRAFTIG UNDERVISNING I MØTE MED RELIGIØSE FORTELLINGER

Under en studietur til grunnskoler i Øst-London fikk vi observere et undervisningsopplegg på mellomtrinnet, som tok utgangspunkt i skapelsesberetningen innenfor den jødiske og kristne tradisjon. Undervisningsopplegget mener vi kan ha overføringsverdi til ungdomsskolen. På tavlen stod bibelversene fra 1 Mos 1:28-30. Læreren startet med å lese versene opp for elevene:

Gud velsignet dem og sa til dem: «Vær fruktbare og bli mange, fyll jorden og legg den under dere! Dere skal råde over fiskene i havet og fuglene under himmelen og alle dyr som det kryr av på jorden!» Og Gud sa: «Se, jeg gir dere alle planter som setter frø, så mange som det finnes på hele jorden, og alle trær som bærer frukt med frø i. De skal være til føde for dere. Og alle dyr på jorden og alle fugler under himmelen og alt som kryper på jorden, alt som har livsånd i seg, gir jeg alle grønne planter til føde».

Elevene ble deretter satt i grupper på to og to, for å vurdere seks ulike påstander om hva disse versene kunne bety for jøder og kristne. Påstandene skulle rangeres på en skala fra 1 til 6, der nummer 1 var den mest sannsynlige tolkningen og nummer 6 den mest usannsynlige tolkningen. Eleven ble bedt om å gi faglige argumenter for hvorfor de mente en tolkning var mer sannsynlig enn en annen. Påstandene var: 1) All Christians/Jews should be vegetarians, 2) Do whatever you want with the Earth – you're the boss! 3) Care for plants and animals – they belong to God but you are the gardeners and farmers, 4) Put all the animals in the zoos so you can show that you are ruling over them, 5) Leave the earth alone – it doesn't belong to you – og 6) There is plenty of food for all but don't be greedy.

Det kom ikke fram noen vesentlige uenigheter, men elevenes argumentasjon fremstod som både miljøvennlig og gjennomtenkt. I den etterfølgende undervis-

ningsøkten skulle elevene reflektere over hva skapelsesberetningen kunne bety for kristne/jøder, og videre hva de mente den kunne bety for mennesker som ikke tilhørte disse tradisjonene. Dette ledet an til en mer reflekterende samtale, der elevene begrunnet sitt synspunkt på en faglig måte. Læreren fortalte i ettertid hvordan de i undervisningen unngikk å ha samtaler om tema, som elevene ikke hadde god faglig forståelse for. Læreren fortalte at hennes erfaringer med tilfeldige samtaler om tema som elevene ikke hadde gjennomgått tidligere, ofte ble mer overfladiske og lite gjennomtenkte. Derfor valgte hun å gi dem innsikt i en måte å forstå forholdet til miljøet på (skapelsesberetningen) før de selv reflekterte åpent innenfor rammen av en samtale. En slik tilnærming mener vi kan knyttes til den israelsk-amerikanske psykologen og nobelprisvinneren Daniel Kahneman som inndeler menneskets måte å ta beslutninger på i system 1 og system 2. Innenfor system 1 aktiviseres autopiloten, som tar raske avgjørelser kontinuerlig basert på magefølelser og tommelfingerregelen. System 1 guider oss gjennom hverdagslivet på kompetent vis, men kommer til kort når avgjørelser krever ettertanke eller mer reflektert gjennomgang. System 2 er aktivt reflekterende, rasjonelt og ettertenksomt, og kan løse avanserte problemer, se ting fra andres perspektiv og overstyre fordommer. System 2 er energikrevende og mobiliseres dermed sjeldnere (Kahneman 2013). Som vist tidligere er ambisjonene i forhold til KRLE fagets bidrag til tema bærekraft at «elevene skal utforske eksistensielle spørsmål og delta i etisk refleksjon over naturen og menneskets plass i den» (RLE01-03). Eksempelet over anser vi som eksemplarisk i så måte, ikke minst fordi det kan bidra til å aktivere system 2, noe som igjen kan bidra til dybdelæring. Vi mener derfor forståelsen av ulike religioners forhold til miljø, kan være med på å lære eleven å tenke mer reflektert og grundig omkring sitt forhold til for eksempel miljø og dyr.

DET INTERRELIGIØSE OG INTERNASJONALE MILJØ-ENGASJEMENTET

En inngang til tema religion og bærekraft i for eksempel ungdomsskolen kan være å la elevene bli kjent med deler av det interreligiøse og internasjonale miljøengasjement. I fagfornyelsen er et av kompetansemålene etter 10. Trinn, at elevene skal «utforske og drøfte hvordan kristendom og andre religioner inngår i historiske endringsprosesser globalt». Den interreligiøse dialogen som har utviklet seg i dette århundret er et klart eksempel på religionenes endringsprosesser globalt! (Cornille 2013). Kunnskap kan innhentes ved å se nærmere på noen av de mange organisasjoner som har fått øynene opp for at religion og ivaretagelse av miljøet kan gå hånd i hånd. I 1996 ble ARC – Alliance of Religions and Conservation, dannet. Det er en sekulær organisasjon som i dialog med representanter fra 11 ulike religioner bidrar til at man utvikler prosjekter som

tar vare på naturen. Dette handler blant annet om økologisk matproduksjon, matdistribuering til fellesmåltider, kjøp av fair trade varer m.m. Samtidig begrunnes disse prosjekter i den enkelte religions sentrale trosforestillinger og praksis. I 2012 gikk den norske regjering inn og støttet utviklingen av en brosjyre kalt «Islamic Farming. A Toolkit for Conservation Agriculture» (Ahmad 2012). Denne brosjyren har som mål å hjelpe de mange muslimske bønder på det afrikanske kontinent til å dyrke jorden sin på en mer bærekraftig måte. Brosjyren baserer seg i høy grad på hva islams hellige skrifter sier om naturforvaltning. Men hvorfor er det en god ide med slike prosjekter? I følge organisasjonen selv (www.arcworld.org/) er det spesielt følgende forhold som spiller inn:

- Trossamfunn verden over er den største organiserende faktor i sivilsamfunn.
- Trossamfunn eier 7 – 8 prosent av alt beboelig land på kloden, herunder 5 % av all kommersiell skogsdrift.
- Trossamfunn er involvert i over 50% av verdens skoler (noen steder på det afrikanske kontinent opp til 70%)
- Trossamfunnene sitter på store deler av det globale aksjemarkedet.

En annen viktig interreligiøs og internasjonal organisasjon er Religions for Peace (RFP). RFP er en av verdens største interreligiøse organisasjoner, som ble etablert på 1970-tallet, og som arbeider for fred i over hele verden. Det er med sentrale representanter fra de ulike verdensreligionene i 72 land og den har sitt hovedsete i New York. En sentral målsetning for RFP er å tydeliggjøre de etiske verdiene innenfor verdensreligionene og knytte dem direkte til fredsarbeid i ulike land. Siden 90-tallet har de trukket konfliktløsningsteori inn i sitt arbeid. I 2016 utarbeidet de en guide for ulike religioner i forhold til hvordan de kan jobbe med miljøtiltak i sine nærområder. Rettingslinjene knytter sammen en naturvitenskapelig redegjørelse av de miljømessige forhold globalt, de ulike religionenes forståelse av skapelsen og forholdet mellom Gud, mennesker og planeten – sammen med en tydelig skisse for konkrete tiltak den enkelte kan gjøre i sine respektive lokalsamfunn. Sentrale skikkelser som Pave Frans, Rabbi David Rosen og andre ledende religiøse personer står bak denne veiledningen. De har også utviklet en video film om dette arbeidet, der slagordet er «Unite to Preserve». Med dette vektlegges det at alle bør finne sine religiøse og/eller moralske imperativ tilknyttet forståelsen av menneskets ansvar for jordens og menneskenes fremtid.

Vel så viktig som faktaene nevnt ovenfor er den åndelige dimensjonen ved ulike trossamfunn og ifølge Palmer og Finlay (2013) er det spesielle forhold som gjør seg gjeldende i ulike religioner som kan styrke arbeidet med bærekraft.

Å SE PÅ UTFORDRINGER I ET LANGTIDSPERSPEKTIV

I vår digitale tidsalder opplever man ofte, for eksempel gjennom sosiale medier, å bli oppfordret til å bidra til en viktig kampanje for ulike miljømessige tiltak. Utfordringen med slike kampanjer er at de kommer og går i et så raskt tempo, at det kan være vanskelig å huske hva man har bidratt eller ikke bidratt til. Fordelen med trossamfunn kan i så måte være at de tenker langsiktig, for de store verdensreligioner er det snakk om evighetsperspektiv. Men også her på jorden har religiøse trossamfunn en tendens til å forholde seg til langsiktige planer. Palmer og Finlay (2013) hevder at religiøse ledere og institusjoner kan være vanskelig å snu, men når de først blir med på for eksempel ulike miljøtiltak, er det for generasjoner fremover. De 11 ulike religioner som er medlemmer av ARC har alle laget langtidsplaner for sitt arbeid med miljøet. Her følger et par eksempler fra ulike kristne trossamfunn: Den anglikanske kirke i England har forpliktet seg på å redusere sitt CO2 utslipp på bruken av kirker, kontorer, menighetshus osv. med 80% innen 2050 (fra 2007 nivået). I Polen har den ortodokse kirke bestemt seg for et nytt matregime hvor minst 70% av all mat som serveres i deres institusjoner skal være lokal og økologisk. Alle de 11 religioner som er med i ARC har laget ulike former for langtidsplaner, de korteste for 7 år mens den lengste tilhører Sikhismen og strekker seg over 300 år (www.arcworld.org/)

En didaktisk mulighet kan være å inngå et tverrfaglig samarbeid med engelsk og be elevene om å presentere de ulike religionene sine langtidsplaner som finnes på arcworld.org/.

En annen didaktisk mulighet er å se nærmere på tema vegetarianisme. Mange unge i dag blir møtt av oppfordringer om å slutte å spise kjøtt og det kan derfor være interessant for elevene i ungdomsskolen å se nærmere på hvordan vegetarianisme er begrunnet i ulike religioner. Det kan både handle om tidsbegrenset inntak av animalske produkter og om religioner som helt unngår for eksempel å spise kjøtt.

VEGETARIANISME PÅ FULLTID ELLER DELTID?

Vegetarisk praksis kan bety å ha en diett hvor kjøtt og i noen tilfeller alle animalske produkter ikke inngår. Motivene for et slikt kosthold kan være mange. I noen tilfeller er vegetarianisme motivert ut fra den enkeltes oppfatninger knyttet til helse, dyrevern, miljø, økonomi osv. I mange religioner har vegetarianisme vært et ideal fra gammel tid. Spesielt innen de østlige religionene som for eksempel buddhisme, hinduisme og jainisme. Begrunnelsen har dels vært knyttet til at vi alle er del av det samme kretsløp og vi kan alle bli gjenfødt som et dyr i vårt neste liv. Men i de østlige religionene har også tanken om ikke-beskadigelse (ahimsa) stått sentralt. Man skal ikke skade andre levende vesener for å tilfredsstille egne behov. I det gamle Hellas var det spesielt den greske filosofen Pytag-

oras som var opptatt av vegetarianisme. Han og andre i hans samtid mente at det å drepe dyr brutaliserte sjelen og at det å innta kjøtt hadde en negativ effekt på kropp og sjel (Fieldhouse 2017: 549). Innen kristendommen, islam og jødedommen har ikke vegetarianisme stått sentralt bortsett fra i visse fasteperioder og innen ulike mystiske retninger. Men fra 1830-tallet oppsto det en fornyet interesse for vegetarianisme blant ulike kristne trossamfunn. Et av de mest kjente er kanskje Syvende Dags Adventistene som med legen J.H. Kelloggs (1852 – 1943) (mannen bak Cornflakes) arbeid for å utbre et sunt vegetarisk og fullkorns basert kosthold har hatt innflytelse på mange amerikanere. Religiøse og ikke religiøse vegetarianere – både de som praktiserer det i begrensede perioder og de som gjør det fulltid – kan møtes i kampen for å redusere etterspørselen etter kjøtt slik at den jord som blir brukt til å dyrke dyrefor kan brukes til å dyrke mer plantebasert kost og dermed bidra til en mer rettferdig fordeling av verdens ressurser.

AVSLUTNING

I KRLE- faget ønskes det at «elevene skal utforske eksistensielle spørsmål og delta i etisk refleksjon over naturen og menneskets plass i den» (RLE01-03) Eksemplene i denne artikkelen tror vi kan fungere som et springbrett til en slik utforskning og etisk refleksjon. Vi har forsøkt å tydeliggjøre noen av de muligheter KRLE-faget har for å fremme en bærekraftig utvikling, og da spesielt med hensyn til den miljøkatastrofen vi står ovenfor i vår tid. Religionene oppstod i en tid der forholdet mellom mennesker og naturen var mer selvsagt, enn den er i vår digitale og teknologiske tidsalder. Vi mener forståelse av naturen og dyrenes verdi innenfor de ulike religionene kan gi oss innblikk i noen av de religiøse og moralske verdiene som mennesker en gang utviklet gjennom sin tolkning av verden – og som i dag hentes frem av stadig flere trossamfunn og enkeltpersoner. Samtidig er det viktig at elevene også kan reflektere kritisk over ulike religioners tilgang til spørsmål om bærekraft. Eksemplene i denne artikkelen er ment som et utgangspunkt for gode og gjennomtenkte samtaler om hvordan vi forholder oss til naturen. Dette mener vi kan være en del av KRLE-fagets unike bidrag til det tverrfaglige temaet om bærekraftig utvikling i skolen.¹

Litteraturliste

Ahmad (2012 «Islamic Farming. A Toolkit for Conservation Agriculture»

<http://www.arcworld.org/downloads/Islamic-Farming-Toolkit.pdf>

Aasmundsen, H.G. (2015): «Religion og klima; hvordan kan religionene bidra til handling?» I, *Energi og Klima*: <http://energiogklima.no/kommentar/religion-og-klimahvordan-kan-religionene-bidra-til-handling/> 2015

1 Artikkelen er første gang utgitt i Religion og livssyn 2020/2, s 30-38.

- Bjerg, S (1981) *Den kristne grundfortælling. Studier over fortælling og teologi*. Aros Forlag, Århus
- Cornille C. (ed.) (2013): *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Fieldhouse, P (2017): *Food, Feasts, and Faith [2 volumes]: An Encyclopedia of Food Culture in World Religions*. ABC-CLIO, LLC
- McNally, E (2019) *Loving Waters Across Religions: Contributions to an Integral Water Ethic*.
- Palmer M; Finlay V. (2013): *New Approaches to Religion and the Environment* (ARC)
- S. Weldon; S Campbell (2014) *Faith in Food: Changing the World One Meal at a Time*. Bene Factum Publishing
- Tomren, T.S. 2019 *Kyrkje, miljø og berekraft : ein studie av miljøfrasegnene i dei store kyrkjesamfunna i perioden 1969-2019 og ein detaljanalyse av korleis Den norske kyrkja har arbeidd med det grøne skiftet gjennom 50 år*. Steinkjer: Embla akademisk
- Utdanningsdirektoratet (2019) [https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/Nettlenker fra denne artikkelen: http://www.arcworld.org/](https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/Nettlenker%20fra%20denne%20artikkelen%20http%3A%2F%2Fwww.arcworld.org/)
- Religions for Peace 2017: Resource Guide on Climate Change. Nedlastet 11.06.2020: <https://rfp.org/wp-content/uploads/2017/09/RfP-Resource-Guide-on-Climate-Change.pdf>
- Religions for Peace 2016: Protect the Earth. Nedlastet 11.06.2020: <https://rfp.org/priorities/sustainable-environment/>

Yvonne Margaretha Wang (f. 1972). Førsteamanuensis i religionsvitenskap ved Institutt for pedagogikk, religion og samfunnsfag, Høgskulen på Vestlandet
E-post: ymw@hvl.no

Eva Mila Lindhardt (f.1966). Førstelektor i religionsvitenskap ved Institutt for religion, filosofi og historie, Universitet i Agder.
E-post: eva.m.lindhardt@uia.no

BÆREKRAFTIG UTVIKLING SETT FRA ET URFOLKSPERSPEKTIV

KRISTINE ASLAKSDATTER SIRI

Jeg vokste opp på 1980- og 90-tallet i Kautokeino i indre Finnmark. Ei lita samisk bygd med nordsamisk som hovedspråk i bygda, og som også er mitt morsmål. Noen drev med reindrift, andre var fastboende same. Min familie var sistnevnte, men med historiske røtter godt plantet i reindriften. Våre hverdagspraksiser var forankret i et kristent trossystem. En religiøs identitetsforvaltning med en samisk-kristen tilnærming, hvor tradisjonsspraksiser fra før-kristen tid og læstadianske uttrykksformer var vevd inn i denne tilnærmingen til livet. Gud hadde lover og regler som vi måtte forholde oss til, men vi hadde også naturlover som vi ikke rådde over. Det var gud, natur og til slutt mennesket, i den rekkefølgen.

TRADISJONSKUNNSKAP – KULTURUTØVELSE I PRAKSIS

Identiteten min er nært knyttet til de områder hvor min familie, min slekt, og mine forfedre har tråkket sine spor. Vi hadde ikke synlig velstand sett fra stor-samfunnets perspektiv. Ikke hadde vi grønne og slette plener rundt våre hus. Ikke hadde vi hvitt stakittgjerde for å markere avstanden til nabotomten. Det vi derimot hadde var 3-4 redskapsskur på tomta, en lavvo til røyking av kjøtt og fisk, snøscooter og slede. «Plenen» var arbeidsområde, hvor min mor lærte oss hvordan vi skulle farge og mykgjøre skinn med barkevann, hvor min far hengte opp og rensket fiskegarn, hvor sennagresset vi hadde plukket på sensommeren, og senere hadde tørket, ble banket myke på spikermatter. På våren var skurveggene dekt av reinskinn som hang til tork, og oppunder taket til huset hang det kjøtt til tork. Når man nå ser seg tilbake så var det utendørs klasserom hvor tradisjonskunnskapen ble lært bort til barna. Men der og da så var det helt vanlig A4 liv.

ET NÆRT BÅND MELLOM MENNESKE OG NATUR

Fra vårt perspektiv hadde vi overflod av rikdom fordi vi hadde tilgang på mat og råstoff. Vi hadde også kunnskap om hvordan anskaffe, preparere, bevare og anvende, kunnskap overført fra generasjon til generasjon. Det var fisken vi selv fisket. Det var multebærene vi selv plukket. Det var veden vi fyrte med som vi selv hadde hogget i skogen. Vi plukket bær på «våre egne» myrer, hvor slekta hadde plukket før oss. Et usynlig nett av slektskapsbånd. Vi barna lærte gjennom erfaring hvordan te seg ute i naturen, men også hvordan forvalte ressur-

sene på en fornuftig måte. Vi ble fortalt at våre verdier var å spille på lag med naturen, og aldri utnytte den. Det var en pragmatisk holdning med å aldri «ta for mye», men hva som faktisk var behovet. Naturen hadde sin egen rytme som ikke skulle forstyrres av oss mennesker.

ETISKE DILEMMAER – URFOLKSVERDIER OG TRADISJONSKUNNSKAP I MØTE MED BÆREKRAFTIG UTVIKLING

En personlig fortelling vil alltid inneholde verdiladede utsagn og følelsesladde tilnærminger til ens egen identitet. Tør vi å gi rom for de subjektive erfaringene, så kan de bidra i et større bilde om hvordan tilnærme seg urfolksverdier og tradisjonskunnskap i en diskusjon som omhandler bærekraftig utvikling. En av mange etiske dilemmaer er; Skal det tas hensyn til en liten gruppe mennesker som driver med kulturutøvelse på et gitt område, eller står de i veien for utbyggingen av fornybar energi? En slik innfallsvinkel forutsetter at det grønne skiftet verden er avhengig av å gjennomføre, også krever handling som diskriminerer. Dette skyggelegger i tillegg de sosiale aspektene ved bærekraft, hvor likeverd¹ fungerer som et grunnprinsipp. I FNs urfolkserklæring artikkel 13 står det at urfolk har rett til selvbestemmelse, i det inngår også å fremme egen kulturell utvikling. Basert på denne standarden indikerer dette at bærekraft måles på flere måter. I en kolonial kontekst kan tradisjonskunnskap blant urfolk miste verdi fordi den ikke passer inn i rammen av naturvitenskapelig begrunnet kunnskap. Dermed står den i fare for å bli et symptom på utdatert kunnskap. Kanskje er urfolksverdier nødvendige korrektiver i et moderne samfunn? Hva om de er en del av løsningen til klimatrusselen?

Kristine Aslaksdatter Siri (f. 1980). Masterstudent i religionsvitenskap UiT – Norges arktiske universitet. Skriver masteroppgave om samisk trosopplæring i menigheter i Tromsø.
E-post: ksi025@post.uit.no

¹ Likeverd her forstått som at alle mennesker har likeverd i kraft av å være mennesker. I det ligger det at menneskeverd ikke kan begrunnes utenfra.

TROS- OG LIVSSYNSSAMFUNNENE
SAMARBEIDER OM MILJØ- OG KLIMASPØRSMÅL

VI HAR ETT FELLES HJEM – JORDEN

INGRID ROSENDORF JOYS

«Ifølge hinduismen er hele verden én familie. Det betyr at vi bor på ett sted – jorden». Slik svarte Surinder Nath Joshi på spørsmål om hvorfor det er viktig at tros- og livssynssamfunnene i STL samarbeider om miljø- og klimaspørsmål. Vi må ta vare på vårt felles hjem.

Klimakrisen, og de mange andre miljøkrisene verden står ovenfor, angår hele menneskeheten. Da er det ikke til å undres over at også tros- og livssynssamfunn er opptatt av disse spørsmålene. Om vi tar utgangspunkt i svarene tros- og livssynsrepresentanter gir på henholdsvis spørsmål stilt internt i STL, så vel som gjennom Uenighetens fellesskap-prosjektet, som ble gjennomført i samarbeid med Religioner.no, er likhetene i svarene vel så interessante som forskjellene.

HVORFOR ENGASJERER MILJØSPØRSMÅL

Tros- og livssynssamfunnene er nemlig påfallende enige om utfordringene og alvoret i dem. Det er først når de skal argumentere for hvorfor miljøspørsmål engasjerer, at ulikhetene kommer frem.

Enkelte trossamfunn mener vi har en plikt til å ta vare på naturen fordi den er hellig. Det alevittiske trossamfunn forklarer det slik: «I alevi-troen er det fire elementer som er guddommelige, altså hellige: jord, vann, ild og luft. Vi må ta vare på dette og ikke forurense luften og vannet og naturen.»

De abrahamittiske religionene, særlig kristne, viser til det gudgitte forvalteransvaret. På spørsmål om mennesket står i en forpliktende særstilling i naturen,

Klimatoppmøte i Marrakech 2016

Ingrid Rosendorf Joys bygger på Håpets katedral 2019

svarer ahmadiyyane slik: «Menneskene er Guds stedfortredere på jorden. Vi er altså forvaltere av det Gud, Allah, har skapt».

Med denne retten til å råde over naturen, som «Guds ambassadører på jorden», slik sunnismuslimske Islamic Cultural Center formulerer det, følger også et ansvar for å ta vare på den, er svaret fra jødene og ulike kristne og muslimske trossamfunn.

Også i enkelte av tradisjonene som mangler forestillingen om mennesket som herskere over skaperverket argumenteres det for at mennesket har et særlig ansvar, men ikke fordi vi er gitt rett til å skalte og valte over jorden slik vi ser best.

Flere peker på at vår art er utstyrt med særlige evner som forplikter oss til å ta vare på miljøet. Eksempelvis bevissthet, intelligens,

samvittighet: «Mennesket har gjennom evolusjonen utviklet en fornuft og en samvittighet, noe som setter oss i stand til å ta ansvar for andre skapninger og planeten», sier Human-Etisk Forbunds representant, Arnfinn Pettersen. Han følger imidlertid også opp med ikke fullt så hyggelige særtrekk, som menneskets unike evne til å ødelegge miljøet.

Også buddhistene peker på særlig ett negativt trekk ved mennesket, grådighet, som årsak til miljøproblemene:

«Uvitenhet fører til at vi blir mer og mer grådige mennesker og forbruker mer ressurser i verden enn det vi har behov for», forklarer munken Manirathana Thero fra Tisarana Sri Lankan Buddhistforening, og får støtte fra representanten for Karma Tashi Ling, Espen Arnesen: «Buddha analyserte den menneskelige tilstand på flere måter, og det han sa er det menneskelige hovedproblem er vår grådighet.»

Andre, som holistene, avviser at det gir mening å betrakte mennesket som noe

Klimatoppmøte i Madrid 2019

adskilt fra resten av naturen. På spørsmål om mennesket har en særstilling i naturen, svarer Patrick Swanstrøm: «Nei, mennesket har ingen særstilling i naturen. Holisme og helhetstenkning innebærer en erkjennelse av vårt ansvar for den jorden som vi selv er en del av.»

HVA GJØR TROSSAMFUNNENE?

Det er en ting å mene at miljøengasjement er viktig, men hva gjør tros- og livssynssamfunnene for å bidra til å løse utfordringene knyttet til klima, miljø og bærekraft?

Norske tros- og livssynssamfunn har lenge vært engasjert i klima og miljøengasjement, både enkeltvis og i fellesskap. Interreligiøst klimanettverk er ett slikt tiltak. På tidligere klimatoppmøter var Norge alene om å stille med en tverreligiøs delegasjon. Siden har flere land fulgt opp.

Andre miljø- og klimaprojekter inkluderer Miljøsikh (en norsk undergren av det internasjonale EcoSikh), Klimapilegrim, Håpets katedral og The Interfaith Rainforest Initiative. Den norske kirke utgir Bærekraftsboka.

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) inkorporerte for første gang klimaspørsmål i sin strategiplan for 2018-2020. Siden har STL arrangert flere seminarer og møter om klima og miljøspørsmål og avholdt i 2019 en tros- og livssynsmarsj for klimaet i forbindelse med klimabrilleg.

Klima, miljø og bærekraft angår alle mennesker. Tros- og livssynssamfunnene har anledning til å bidra til å gi engasjementet for disse spørsmålene en ekstra moralsk tyngde, noe vi har sett i økende grad i de seneste år. At det nytter er pave Frans såkalte klimabrev, *Laudato si'*, som mange mener var avgjørende for at man fikk på plass Paris-avtalen på klimatoppmøtet i 2015.

Det er all grunn til å tro at klima, miljø og bærekraft vil stå enda høyere på agendaen hos tros- og livssynssamfunnene. På tross av alle våre ulikheter deler vi alle ett felles hjem som vi må ta vare på i fellesskap.

Lenker

<https://religioner.no/uenighetens-fellesskap/sporsmal-og-svar/>: Spørsmålet: *Har mennesket en særstilling i naturen? Gir dette oss i så fall et særlig ansvar for å ta vare på dyrene og naturen omkring oss?* Svar fra mer enn 30 tros- og livssynssamfunn i videoer, 1,5 min.
<http://xn--berekraftsboka-3fb.no/>: Bærekraftsboka. FNs bærekraftsmål i lys av kristen tro

Ingrid Rosendorf Joys, generalsekretær i STL,
Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn
E-post: ingrid.rosendorf.joys@trooglivssyn.no

HVORFOR ENGASJERE SEG I MILJØKRISEN?

KJELL ARNE NORUM

INNLEDNING

Det er sikkert ikke så mange som tenker på miljøvern når noen nevner Bibelen. Ordet miljøvern finnes da heller ikke der, naturlig nok, og det står heller ikke noe om kildesortering eller oljeleting i Barentshavet. Det står likevel mye som er relevant for *saken*. Derfor ser vi et voksende engasjement i naturvern i kirker over hele verden.

Nå er det veldig mye oppmerksomhet rundt klimaendringene. Det er god grunn til å minne om at miljøkrisen også omfatter forurensning, overforbruk av ressurser og trusler mot dyrevern og arts mangfold. Vi mennesker har rett og slett rotet det skikkelig til. Teknologien vår har gjort det mulig. Og dessverre: Som så ofte ellers når det er krise, går det verst ut over de fattige.

Det er en teolog som skriver dette. I denne artikkelen vil jeg belyse temaet fra en kristen synsvinkel. Da er det naturlig at Bibelen får en bred plass. Det er de kristnes grunnbok. Jeg lanserer ikke noen original eller spektakulær økoteologi. Mange ganger er det de enkle temaene og fortellingene fra «barnelærdommen» som viser hva den kristne troen har å si om vern av naturen.

BERETNINGENE OM SKAPELSEN

Vi behøver ikke å lete lenge før vi finner aktuelt stoff. Vi finner det allerede i Bibelens første vers: «I begynnelsen skapte Gud himmelen og jorden.» Det har vi jo lært fra vi var små, at det er ikke pent å ødelegge noe som en annen har laget. Du vil like det dårlig hvis noen river i stykker tegningen din eller tramper på broderiet. Hvor mye mer skal vi ikke da stille fint med Guds skaperverk! I grunnen kunne jeg ha sluttet her, og så kunne vi ha gått hjem og vært miljøvernere alle sammen.

Men det står mer på det samme bibelbladet. Vi får en begrunnelse for menneskets særlige verdi. «Gud sa: La oss lage mennesker i vårt bilde, så de ligner oss! ... Og Gud skapte mennesket i sitt bilde, i Guds bilde skapte han det, som mann og kvinne skapte han dem.»¹ Her framgår det at mennesket har en særegen plass i skaperverket. Det er noe ved oss som ligner Gud! Vi står overfor ham og kan ha kontakt med ham. Han kan tale til oss, og vi kan lytte til ham. Den i sin tid så kjente predikanten Aage Samuelsen skal ha sagt det på sin særegne måte: «Jeg har aldri hørt en ape si halleluja!»

Gud har også gitt oss et ansvar. Det er det resten av denne artikkelen handler om.

OPPDRAGET

Straks fikk menneskene et oppdrag. «Gud velsignet dem og sa til dem: «Vær fruktbare og bli mange, fyll jorden og legg den under dere! Dere skal råde over fiskene i havet og over fuglene under himmelen og over alle dyr som det kryr av på jorden.» Men hva betyr nå dette? Her er det mange som blir urolige. For jeg skal si at vi har lagt jorden under oss! Ofte oppførte vi oss som om vi kunne gjøre som vi ville. Vi utnyttet jorden uten hensyn. Vi har hersket – i betydningen skaltet og valtet med skaperverket, slik det passet oss. Men dette kan umulig være meningen med de bibelordene jeg nettopp har gjengitt. Vi skulle jo ligne Gud. Da kan det ikke være meningen at vi skal bryte ned det han har bygget opp. Det er bare ulogisk. Vi får lov til å utforske, bruke og høste av jorden, men vi har ikke noe fribrev til å misbruke, skade og utarme den.

Og ganske riktig – vi er fortsatt på Bibelens første blad – det kommer snart et oppdrag til. «Så tok Herren Gud mennesket og satte det i Edens hage til å dyrke og passe den.»³ Kan det sies tydeligere? Gud skapte mennesket og ga det straks ansvar for å ta vare på sine omgivelser.

Her må jeg fortelle hva ordet miljø betyr. Det betyr omgivelser. Det som er rundt oss. Jeg har sagt at ordet miljøvern ikke finnes i Bibelen, men her er vi sannelig tett på. I vår tid vet vi at det vi gjør, har konsekvenser for jord og luft og vann over hele jorden. Hele jorden er vår hage nå. Vårt miljø! Bibelens første blad forteller oss at det å ta vare på skaperverket er et grunnleggende oppdrag som vi har fått fra Skaperen selv.

HVA SIER BIBELEN OM NATUREN?

Det står veldig mye om naturen i Bibelen. Naturen er *vakker*. «Se på liljene på marken», sa Jesus. «Selv ikke Salomo i all sin prakt var kledd som en av dem.»⁴ Naturen er *mangfoldig*, og den *gir oss det vi trenger for å leve*. Les gjerne den vakre poesien i Salme 104, der det står om fjellgrevlinger, villesler, fugler, det store sjødyret Leviatan, sypresser, sedertrær – og om oss mennesker. Det handler ikke bare om overlevelse, men om glede. Vi fornemmer at Gud selv gleder seg over sitt skaperverk.

Vi skal ikke tro at vi er de eneste skapningene som teller her i verden. Som liten var jeg fascinert av dyrene i Afrika, av meitemarken og av mauren. Hvem sier at alt er til bare for vår skyld? Iallfall ikke Bibelen. I Jobs bok finner vi kraftfull poesi som lar oss forstå at dyrene har sin egen verdi og sitt selvstendige liv. «Hvem slapp villeselet fri og løste det fra alle bånd? Jeg ga det et hjem i ødemarken, en bolig i det salte landet. Det ler av byens larm, hører ingen driver som skjenner. Det søker beite i fjellene, leter opp hver grønn flekk.» Her står det om den fyrige stridshesten, den dumme strutsen og den majestetiske ørnen «som holder til bak klipper, bak festninger av kvasse tinder»⁵.

Skaperverket *vitner om Gud*. Foreldre ser på barnets tegning. Hva sier den om barnet mitt? Hva forteller skaperverket om Gud? «Himmelen kunngjør Guds ære, hvelvingen forteller hva hans hender har gjort.»⁶ «Herre, hvor mange dine gjerninger er! Og alle har du gjort med visdom, jorden er full av det du bærer fram.»⁷

Mange vil si at de i naturen opplever et gjenskinn av Guds hellighet. Den svenske biskopen Martin Lønnebo bærer fram et kristent perspektiv når han sier: «Jorden er uten beskyttelse når det ikke lenger finnes en duft av hellighet over jorden. Da forvandles den til råvare.»⁸

Hva har alt dette med miljøvern å gjøre? Jeg mener at glede over skaperverket og takknemlighet til Skaperen gir en dyp motivasjon til å ta vare på naturen.

JESUS OG NATUREN

Aller først i Johannesevangeliet møter vi noe forbløffende: «I begynnelsen var Ordet. Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. ... Ordet ble menneske og tok bolig iblant oss.»⁹ «Ordet» er et navn på Jesus. Her står det altså med rene ord at Gud kom til oss som et menneske i kjøtt og blod. Han bøyde seg ned til oss og gikk inn i vår verden. Han knyttet seg til sitt skaperverk på en måte som ingen hadde tenkt seg.

Videre ser vi at Jesus brukte bilder fra naturen i sin forkynnelse. Han snakket om liljer, rever, hvetekorn og himmelens skyer. Han brukte elementer fra naturen i de sakramentene han innstiftet – vann i dåpen og frukt av korn og druer i nattverden. Og han sto kroppslig opp av graven. Disiplene trodde det var en ånd de så, men Jesus sa: «Ta på meg og se!» Da de enda ikke kunne tro det de så, ba han om noe å spise, og så spiste han et stykke stekt fisk mens de så på.¹⁰ En ånd spiser ikke stekt fisk. Poenget er: Heller ikke Det nye testamente skyver skaperverket til side, som om det var annenrangs. Det er ikke bare ånd som teller. Naturen er ikke mindreverdig. Skaperverket får faktisk sin plass innenfor selve frelsesbudskapet.

DYPE TONER OG LANGE LINJER

Evangelisten Johannes går dypt inn i Jesu rolle når han skriver: «Alt er blitt til ved ham, og uten ham er ikke noe blitt til.»¹¹ Apostelen Paulus følger opp med mer av det samme: «Alt er skapt ved ham og til ham. Han er før alt, og i ham blir alt holdt sammen.»¹² Det de forteller oss, er at Jesus var med ved skapelsen. Alt bærer hans merke. Fra evangeliene kjenner vi Jesu kjærlighet gjennom beretningene om hans liv og hans død. Johannes og Paulus forteller at den samme kjærligheten var til stede allerede da verden ble skapt. Snøkrystallen på ullvotten og den milde sommervinden er også en hilsen fra Jesus Kristus.

Men alt er ikke idyll – så langt ifra. Paulus skriver om det også. «Det skapte ble underlagt forgjengeligheten, ikke frivillig, men fordi han (Gud) ville det slik. Likevel var det håp, for også det skapte skal bli frigjort fra slaveriet under forgjengeligheten og få den frihet som Guds barn skal eie i herligheten. Vi vet at helt til denne dag sukker og stønner alt det skapte samstemt, som i fødselsrier.»¹³

Her leser jeg en medfølelse med alt levende. Det er en smerte i naturen. Døden er en virkelighet for alt som lever. Men så leser jeg også at naturen skal bli frelst. Den skal bli frigjort fra forgjengeligheten. Døden skal ikke lenger herske over den.

Når en soldat i Frelsesarméen dør, sies det at han eller hun er forfremmet til herligheten. Apostelen forsikrer oss om at også naturen en dag skal få «den frihet som Guds barn skal eie i herligheten».

Det er Jesu død på korset som har denne breddevirkningen. «Ved ham ville Gud forsone alt med seg selv, det som er på jorden og det som er i himmelen, da han skapte fred ved hans blod på korset.»¹⁴ Det er snakk om en grunnleggende fred i hele skaperverket, i alt som er til.

Enda ser vi ikke dette. Men vi har det som et løfte, slik som vi leser det i Bibelens siste bok: «Og jeg så en ny himmel og en ny jord. ... Han som sitter på tronen, sa: Se, jeg gjør alle ting nye.»¹⁵

For å konkludere: Når vi samler alt det som Bibelen sier om naturen, finner vi et fulltonende JA til Guds skaperverk.

VÅRT ANSVAR

Bibelen har en del enkle bud og anvisninger som er som skreddersydd til miljøkrisen. La oss se på noen av dem.

«Jorden og det som fyller den, hører Herren til, verden og de som bor der, er hans.»¹⁶

Jorden er ikke vår, den er Guds! Vi har fått lov til å bruke jorden, men vi har ikke fått lov til å bruke den opp. Vi er forvaltere. Av forvaltere ventes det at de tar vare på det de har fått ansvar for, og at de bruker det på en måte som er til utvikling og gavn.

Gjennom alle tider har det vært slik at en bonde gjerne ville overlate gården til neste generasjon i litt bedre stand enn den var da han selv fikk den. Vi må si med sorg at vi ikke klarer å overgi kloden vår i bedre stand til våre etterkommere.

«Alt dere vil at andre skal gjøre mot dere, skal også dere gjøre mot dem.»¹⁷ Mye av forurensningen i vannet og lufta kjenner ingen landegrenser. Vi liker ikke at naboen tømmer sitt søppel i vår hage. Vi går heller ikke inn med trillebåra og tømmer avfall hos naboen. Det skulle ha tatt seg ut!

Det skjer allikevel. Et eksempel: Det ligger an til at i 2050 vil det være like mye plast i havet som det er fisk, regnet etter vekt. Vi har vår andel i dette.

Når det gjelder klimagasser er det de fattige landene som slipper ut minst pr. innbygger. Samtidig er det de som har minst evne til å bøte på skadene, og det er de som vil lide mest under klimaendringene. Det er veldig urettferdig. Vi kan ikke godta at noen skal betale en kjemperegning for det som andre – vi andre – har ansvar for.

«*Du skal ikke slå i hjel.*»¹⁸ Det lyder dramatisk. Men vi vet at forurensning dreper. Luft og drikkevann skitnes til. Stadig nye kjemikalier introduseres i industrien. Utslipp eller dårlig lagring av miljøgifter forurenser jordbunnen. Hvert år dør 840 000 mennesker av diaré på grunn av forurenset vann og dårlige sanitærforhold og hygiene.¹⁹ Barn og kvinner er mest utsatt. Minst sju millioner mennesker dør for tidlig hvert år av luftforurensning.²⁰

Samtidig slår klimaforskere over hele verden alarm. Temperaturen stiger. Hvis vi ikke tar alvorlige grep, vil det føre til dramatiske og uopprettelige skader for menneskenes liv og virke.

«*Du skal ikke stjele.*»²¹ Når vi bruker opp ressurser for å øke vår velstand, stjeler vi fra de fattige. Vi stjeler fra fellesskapets kasse. Vi stjeler fra den rikdommen som er gitt oss til rettferdig fordeling.

Vi stjeler også fra våre etterkommere. Hva vil de si om oss, barnebarna, når de blir pensjonister? Hva vil de si om oss i kommende slekter og hundreår?

Det er mange ressurser som ikke er fornybare. Av de som er fornybare, bruker vi i Norge så mye at hvis alle land hadde hatt et tilsvarende forbruk, hadde vi trenget rundt tre jordkloder.²²

RETT OG RETTFERDIGHET

Miljøvern handler ikke bare om å ta vare på naturen. Det handler også i stor grad om å verne de fattige og stille seg på deres side. De har minst fra før, og det er de som rammes hardest av miljøkrisen. Profetene i Det gamle testamentet var ramsalte i sin kritikk av de mektige som undertrykket de svake og sårbare i samfunnet. Sviende aktuelle er ordene om sauene som selv lever under gode kår, men som ødelegger for de andre i flokken. Jeg kan ikke la være å tenke på Norges og de andre rike landenes store klimautslipp når jeg leser dette: «Er det ikke nok at dere får gå på det beste beitet, om dere ikke også skal trække ned resten av beitemarkene? Er det ikke nok at dere får drikke det klare vannet, om dere ikke skal grumse til resten med føttene også?»²³

Jesus bar profetenes budskap videre. Han møtte mennesker og satte dem fri fra ulike former for nød og død og ulykke, både åndelig og kroppslig. Han ga oss i oppdrag å støtte og hjelpe den forkomne, den ressursvake, den syke og den fattige. Da må vi også se etter hva som holder alle disse nede.

Gode gjerninger til beste for andre må ikke gjøre oss blinde for grunnleggende urett. Det blir som å pudre en kreftsvulst.

Som predikant ønsker jeg å følge en svært tydelig oppfordring fra Salomos ordspråk, men den gjelder alldeles ikke bare for predikanter: «Lukk opp din munn for den som ikke selv kan tale, før saken for dem som nær bukker under. ... La hjelpeløse og fattige få sin rett.»²⁴

Vi for vår del har allerede oppnådd velstand. Underveis har vi sluppet løs enorme mengder med drivhusgasser. Nå kan vi ikke bare si til fattige land at de ikke må gjøre som oss, for det tåler ikke jorden – og ferdig med det! Vi har oppnådd en del av vår rikdom gjennom rovdrift og forurensning, og vi må finne utveier sammen med dem som vil lide mest under dette. De må også få muligheten til å løfte seg opp. Verdens u-land har rett til å regne med vår sterke støtte.

KLIMAENDRINGER

Med tanke på at klimaendringene vil ramme mange av de mest sårbare i verdenssamfunnet, vil jeg gi noen eksempler på hva endringene vil bety i praksis, dersom vi lar utslippene fortsette og temperaturen øker.

Forskerne venter den største temperaturøkningen i de nordligste områdene, og dernest over store, folkerike områder i Afrika og Asia, der det er varmt fra før. Nettopp for disse siste områdene kommer forskernes sterkeste varskorop. Endringene vil gi voldsomme *hetebølger*, sterkere enn mange tåler. Det vil gi store tap av liv og ødelagte avlinger. Og det vil bli varig.

Havet vil stige. Det stiger allerede, fortere enn før. Stigningen vil trolig vare i hundrevis av år, selv om vi kutter alle utslipp fra nå. Land med flate kyster, som Nederland, Egypt, Bangladesh og mange små øysamfunn er særlig utsatte.

I noen deler av verden vil det bli lettere å dyrke mat. Andre steder vil det virke motsatt. Alt i alt vil det bli *større matusikkerhet og mer sult*. Mer CO₂ i luften vil i utgangspunktet gi sterkere plantevekst. Det hjelper bare så lite når tørke, ekstremregn, flere orkaner og andre forhold trekker i motsatt retning. Nettopp slike ekstreme hendelser er allerede blitt hyppigere, og det vil bli verre.

Det ligger også noen monstre under senga. Det er uforutsette virkninger av klimautslipp og temperaturøkning. Forskerne kjenner til en del forhold som kan komme til å inntreffe, selv om det i utgangspunktet ikke er sannsynlig. Bekymringen gjelder først og fremst de såkalte vippepunktene. Når noe passerer et vippepunkt, er det som når et vannglass skyves ut helt til det tipper over bordkanten. Da kan ikke utviklingen lenger reverseres. Kan regnskogen ved Amazonas kollapse? Kan smeltingen av permafrosten løpe løpsk? Kan strømmene i Atlanterhavet endre seg? Og hva er det vi ikke har tenkt på i det hele tatt?

DYREVERN OG ARTSMANGFOLD

Dyrevern er i skuddet. Det skyldes både internasjonale rapporter og videoer fra norske grisefjøs. Det vi sjelden hører om, er hva Bibelen sier om saken. Selv er jeg blitt overrasket over å oppdage hvor tydelig Bibelen taler om omsorg for dyrene, både de ville og de tamme. Men når Gud har skapt dyrene, er det egentlig helt naturlig at han også har omtanke for dem.

Da er det sjokkerende at vi i løpet av bare femti år anslagsvis har halvert verdens bestander av ville dyr.²⁵ Da snakker vi om individer, ikke om arter. Og det blir stadig verre. En rapport sier for eksempel at 400 millioner hekkefugler er blitt borte i Europa i løpet av 30 år.²⁶ Det er vi mennesker som står bak denne masseødeleggelsen med våre inngrep i naturen. Og enda har jeg ikke nevnt alle artene som dør fullstendig ut og som aldri kan komme tilbake.

Dyrene er omtalt i Moseloven. Oksen og eselet skulle få ro på sabbaten.²⁷ Hvert sjuende år skulle åkerjorden få hvile. Da skulle det som vokste opp av seg selv være mat både for mennesker, for buskapen og de ville dyrene i landet.²⁸

I Ordspråkene står det om godhet mot husdyrene. «Den rettferdige har omsorg for sin buskap, de urettferdige er uten hjertelag.»²⁹ Mer direkte og klart kan det knapt bli. I den hebraiske grunnteksten er det brukt et ord som betyr hjertelag eller barmhjertighet. Dette ordet er framhevet i Bibelen som en av Guds egenskaper. Og her er det brukt om omsorg for husdyrene! Et tysk ordtak sier at når en bonde blir omvendt til Kristus, er kyrne de første som får vite om det.

I Bibelen er det en forutsetning at vår barmhjertighet skal være som et gjen-skinns av Guds barmhjertighet. «Vær barmhjertige, slik deres Far er barmhjertig», sier Jesus.³⁰ Pave Frans har sagt det godt: «Når man i Evangeliet leser at Jesus snakker om fuglene og sier at 'ikke én av dem er glemt hos Gud' (Luk 12,6), vil det da være mulig å mishandle dem eller skade dem?»³¹

HVORFOR ENGASJERE SEG I MILJØKRISEN?

Teknologien er menneskets gode venn og samtidig vår store fristelse. Med teknologi har vi på den ene side utrettet utrolige ting til menneskehetens beste. Med teknologi truer vi på den annen side verdensfreden, og med teknologi skader vi naturen og livsvilkårene for både mennesker og dyr.

Når vi skal tenke etisk, er det ikke nok å tenke på det som skjer innenfor våre egne landegrenser, eller på det som skjer i vår egen tid. Fattigdom og manglende utvikling innebærer en skjev fordeling av verdens goder. Klimaendringene vil påvirke hele jorden, og det vil bli virkninger som varer i all overskuelig framtid.

Miljøkrisen skriker etter politiske løsninger. Men selv om de største grepene må tas politisk, er det ikke bare politikerne som har et ansvar. Formidlere som journalister, lærer og prester er viktige. La oss heller ikke glemme den viktige oppgaven som hjemmene spiller.

Jeg tenker at de fleste av oss ønsker å være hele og sanne mennesker. Da er det ikke nok å ha kunnskaper. Vår personlige livsstil og våre holdninger har betydning på flere plan. Vi kan dyrke fram gode vaner og en bærekraftig livsstil. Fra vår lille sammenheng går så veien ut til noe stort. Ved å vise ansvar i våre daglige valg, kan vi si til politikerne: «Vi gjør vårt, nå må også dere gjøre hva dere kan!»

Mange ungdommer er skuffet over oss voksne. Det har de dessverre grunn til. Det er vi som har skapt miljøkrisen. Nå kan vi iallfall støtte og inspirere barn og ungdommer som ønsker å gjøre en positiv forskjell.

Det er viktig å få fram at alle bidrag for jordens miljø har betydning. All god innsats trekker oss i riktig retning. Om vi ikke skulle nå målet så godt som vi ønsker, er det likevel viktig med alt som blir gjort.

Det er ikke de løftede pekefinger som motiverer oss sterkest. Moralprekener kan kjennes som sur nedbør.

I Bibelen er gleden en grunntone. Gleden framstår som Guds program.³² Gleden har en uutmømmelig kilde i hans skaperverk.

Det kristne perspektivet er at naturen skal vernes. Gleden og takknemligheten over skaperverket er en drivkraft til handling.

Kjell Arne Norum, f. 1948, er pensjonert prest. Han har skrevet boken «Gud og miljøet. Hva sier Bibelen?» Verbum forlag, 2019
E-post: kanorum@hotmail.com

1 1 Mos 1,26-27 2 1 Mos 1,28 3 1 Mos 2,15 4 Matt 6,28-29 5 Job 39,8-33 6 Sal 19,2 7 Sal 104,24 8 Erling Rimehaug, «Liljene på marken og Hallingskarvet», Vårt Land, 26.11.2007 9 Joh 1,1.14 10 Luk 24,36-43 11 Joh 1,3 12 Kol 1,16-17 13 Rom 8,20-22 14 Kol 1,20 15 Åp 21,1.5 16 Sal 24,1 17 Matt 7,12 18 2 Mos 20,13 19 Verdens helseorganisasjon (WHO), «Drinking water», www.who.int, 7.2.2018 20 Omfatter både utendørs og innendørs forurensning. The Lancet Commission on Pollution and Health, www.thelancet.com, 19.10.2017 21 2 Mos 20,15 22 Knut Hofstad, «Økologisk fotavtrykk», Store norske leksikon 23 Esek 34,18-19 24 Ordsp 31,8 25 WWF, «Living Planet report» (2018) 26 Richard Inger mfl., «Ecology letters. Common European birds ...», 2.11.2014, www.onlinelibrary.com 27 2 Mos 23,12 28 3 Mos 25,6-7 29 Ordsp 12,10 30 Luk 6,36 31 Pave Frans, *Laudato si' - Lovet være du* (Oslo: St. Olav forlag, 2015), 74 32 Joh 10,10; Fil 4,4-7

UNDERVISNINGSOPPLEGG OM BÆREKRAFTIG UTVIKLING I RELIGION OG ETIKK

MARTE ÅGOT NILSEN

Den nye læreplanen i Religion og etikk iverksettes høsten 2022, likevel er det mye vi kan trekke fram allerede nå. Dette gjelder blant annet de nye tverrfaglige temaene som skal gjennomføres i alle fag. I delen *Om faget* står det: «*I religion og etikk handler det tverrfaglige temaet bærekraftig utvikling om at elevene skal utforske eksistensielle spørsmål og delta i etisk refleksjon over naturen og menneskets plass i den. Dette omfatter temaer som menneskehetens framtid og ressursbruk og hvilke perspektiver religioner og livssyn har på dette*». Dette vil si at bærekraftig utvikling er et vidt og mangfoldig tema som kan knyttes til mye i religionsfaget og at man som lærer kan gjøre mye spennende i undervisningen.

I denne teksten vil jeg ta for meg et opplegg om bærekraftig utvikling som jeg tenker å gjennomføre i løpet av våren under temaet etikk. På grunn av at eksamen ble avlyst er det nok flere religionslærere som må redigere terminplanen nå mot våren, noe også jeg måtte gjøre. I den forbindelse har jeg valgt å utvide temaene vi jobber med slik at elevene får mer fordypning og at det slik blir mer tid til drøfting og refleksjon.

Opplegget går ut på at vi skal ha fagsamtale om temaer som omhandler bærekraftig utvikling, som for eksempel klima, miljø, handel, fattigdom og økonomi. Planen er å jobbe med etikk og etiske dilemmaer før selve fagsamtalen, som da blir en vurderingssituasjon. Jeg har valgt å bruke fem uker på dette opplegget, noe som kanskje kan virke litt lenge. Grunnen til at jeg har valgt dette er fordi jeg vil at elevene skal fordype seg i de etiske modellene og være i stand til å bruke dem.

Dette opplegget kan brukes på flere måter, som for eksempel i underveisvurdering for å vurdere elevenes kunnskap, eller som avsluttende vurdering på slutten av arbeidet med etikk. Vurderingen jeg har satt opp kan også tilpasses til å være skriftlig. Det er veldig mye man kan gjøre med temaet *bærekraftig utvikling* i Religion og etikk og jeg har forsøkt å både ha en bredde i opplegget, men også gi elevene mulighet til å fordype seg i etiske modeller og dilemmaer. På den måten kan alle elever vise kunnskap og delta på sine egne premisser.

Her følger min plan for arbeidet fram mot fagsamtalen:

Uke	Tema og innhold	Aktiviteter
1	Hva er etikk? Gå gjennom definisjoner på etikk. Hva mener elevene at kjenner tegner etikk?	- Diskutere i grupper. Lage felles tankekart på tavla. IGP (først tenke individuelt, så to og to og deretter i plenum) - Jobbe med læringssti om etikk på ndla.no: https://ndla.no/nb/subject:1:78e538a3-78bf-4db2-af00-2ca7d721cb25/topic:2:198170/topic:2:198460/resource:1:198730
2	Etiske modeller. Hva kjenner de ulike modellene? Hvordan kan de være nyttige i dagens samfunn og kontekst? Kan disse modellene også være nyttige for oss som enkeltmennesker?	- Gjøre oppgavene om dydsetikk, pliktetikk og konsekvensetikk på ndla.no - Lage plakater om de etiske modellene. - Jobbe med begreper knyttet til etikk - Høre på podkasten Etikketaten på NRK: https://radio.nrk.no/podkast/etikketaten
3	Videre arbeid med etiske modeller knyttet til bærekraftig utvikling	- Gjøre aktiviteten «Vinnerloddet» på ndla.no: https://ndla.no/nb/subject:1:78e538a3-78bf-4db2-af00-2ca7d721cb25/topic:2:198170/topic:2:198460/resource:651b0c6f-135e-4b84-ab2c-106888ca4d28 - Jobbe med ulike oppgaver i boka (I samme verden) om etikk (oppg. 22, 23, 24 s. 344). - Skrive korte sammendrag om de etiske modellene - Jobbe med oppgave på nettsiden «Filosofi i skolen», Hva slags framtid vil vi ha?: https://filosofiiskolen.no/trinn-8-10/baerekraftig-utvikling-og-baerekraftmal/ (egentlig for 8.-10.trinn, men fungerer fint med vg3-elever også)
4	Etiske dilemmaer i dagens samfunn – bærekraftig utvikling	- Jobbe med etiske dilemmaer knyttet til bærekraftig utvikling - Økonomi, sosiale forhold og klima & miljø - Alias med etiske modeller - Arbeid i grupper med små hefter om etikk (lage hefter om hvordan en etisk modell kan brukes i en gitt situasjon, deretter diskutere med de andre gruppene om hva de har kommet fram til)
5	Gjennomføring av vurderingssituasjon	Fagsamtale i grupper. Elevene trekker et etisk dilemma og skal diskutere seg fram til hvilke etiske modeller som kan være relevante. Elevene blir vurdert etter: - Bruk av fagbegreper - Evne til drøfting og refleksjon - Kildekritikk og kildebruk: bruk av andre kilder enn læreboka Jeg vurderer å la elevene lage en podkast i stedet for fysisk presentasjon. Det skaper mindre arbeid for meg og fremmer elevenes digitale kompetanse. Podkasten vil bli kalt «Etikkpodden».

Marte Ågot Nilsen, lektor med tillegg, Kirkenes videregående skole
E-post: marte.aagot.nilsen@tffk.no

HVILKE ERFARINGER GJORDE JØDISKE INN VANDRERE SEG I ET LAND MED LITE IKKE- SKANDINAVISK INN VANDRING?

KRISTINE BJØRNDAL-LIEN

Høsten 2021 gikk det en debatt i norske aviser om hvordan læreverk i videregående skole omtaler jøder og norsk-jødisk historie. Hovedfunnet til Vårt Land, som gjennomgikk tre lærebøker i historiefaget, var at jøder nærmest utelukkende omtales i forbindelse med forfølgelser og 2. verdenskrig.¹ Jødernes historie som minoritet i Norge og Europa behandles i særdeles liten grad, samtidig som flere andre folkegrupper er tilegnet egne kapitler, viser avisens undersøkelser. Et av poengene som kom opp i debatten er at innvandring til Norge ofte fremstilles som et fenomen som begynte i 1960-årene. Dermed overses jøder og andre nasjonale minoriteter – og deres erfaringer. Men jødisk innvandring til Norge kan spores tilbake til siste halvdel av 1800-tallet, og skjøt særlig fart etter 1880, da innvandringen fra Øst-Europa økte. I den grad jødisk innvandrings- og integreringshistorie er kjent i Norge i dag, er den kjent som en suksesshistorie. Men hvordan foregikk integreringsprosessen? *Hvilke erfaringer gjorde jødiske innvandrere seg i et land med svært lite ikke-skandinaviske innvandring?* I denne artikkelen vil jeg se nærmere på hvordan innvandrerne fant seg til rette i sitt nye hjemland, med særlig vekt på tre områder: forventninger til ekteskap, opprettholdelse og tilpasning av høytider og tradisjoner og møter med arbeidslivet.

OM KILDENE

Perioden fra rundt 1900 til ca. 1940 står i sentrum i denne artikkelen. For å belyse de tre områdene nevnt over, har jeg benyttet utdrag fra de jødiske månedsbladene *Israeliten* (kom ut mellom 1911 og 1927) og *Hatikvah* (1929-1939), og intervjuer fra dokumentasjonsprosjektet *Norsk-jødisk dokumentasjon*, som forvaltes av Norsk folkemuseum. Prosjektets hovedmål var å dokumentere jødisk innvandring og historie i Norge. Innsamlingen består av livsløpsintervjuer med 52 informanter, foretatt mellom 2000 og 2003. Informantene er kvinner og menn født i Norge mellom 1905 og 1935. Jeg har benyttet utdrag fra tolv av intervjuene i denne artikkelen.

1 Se Vårt Land 15.09.2021 og 23.09.2021

ASSIMILERING ELLER AKKULTURASJON?

I denne artikkelen er jeg opptatt av å undersøke tilpasningsprosessen til majoritetssamfunnet som innvandrerne gjennomgikk «nedenfra». Assimilering som begrep indikerer tap av etnisk og/eller religiøs identitet. I tysk historie, skriver Marion A. Kaplan, referer begrepet kun til en liten gruppe av bevisste og «tyskifiserte» jøder som levde avstengt fra alt som hadde med det jødiske å gjøre, og som utelukkende søkte relasjoner med kristne eller andre jøder som var som dem selv. Kaplan kritiserer begrepet for å ikke ta hensyn til emosjonelle eller atferdsmessige faktorer. Det var for eksempel mange tyske jøder som flagget sin tyskhets, samtidig som bestemte religiøse praksiser ble modernisert, forlatt eller privatisert. Likevel var de uvillige til å oppgi sin *identitet* som jøder. Dette tror jeg også var tilfelle for mange norske jøder. Begrepet «akkulturasjon» kan benyttes for å skissere et mer nyansert bilde. Akkulturasjon sikter til at en minoritet gjennom vedvarende kontakt adopterer mange av skikkene eller de kulturelle mønstrene som majoriteten i et samfunn innehar, og samtidig føler et engasjement eller en forpliktelse til å opprettholde egne etniske og/eller religiøse særegenheter.²

BEKYMRINGER FOR «ASSIMILERTE EKTESKAP»

I 1931 trykket *Hatikwoh* en artikkel hvor en ukjent forfatter frarådet enhver jøde og jødinne å inngå ekteskap med ikke-jøder. Om én av partene i ekteskapet konverterte til den andres religion, eller man valgte å leve sammen med ulike religionstilhørigheter, ville livet bli vanskelig: «Jeg vil gå videre, og tenker mig at der kommer barn til verden. Disse må jo selvfølgelig ha en religion, men i hvilken religion skal de opdrages? Det vil da sikkert opstå en tvist mellem foreldrene – og tenk Dem nøie om – hvilken hjertesorg vil det ikke bli for den tapende part?».³

Flere av innleggene i de jødiske månedsbladene omtalte «assimilerte ekteskap», og ble gjerne formulert som advarsler til leserne. Intervjuene viser imidlertid at unge jøder hadde ulike erfaringer, og at det var forskjeller mellom generasjonene når det gjaldt giftemål. Når informantene snakker om sine foreldre eller besteforeldres ekteskap, kommer det frem at giftemålene gjerne var arrangererte, ofte mellom kusine og fetter. En av informantene forteller at moren, som kom til Norge som 18-åring i 1906, reiste tilbake Litauen for å finne en ekte-mann. En annen informant forteller at moren valgte sin ektemann blant annet på grunn av hans yrkesbakgrunn: Faren var *ordentlig faglært*, som var noe helt annet enn omførselshandlerne som dro på landet med sekken på ryggen.⁴

2 Kaplan, Marion A. (2002). *Tradition and Transition. The Acculturation, Assimilation and Integration of Jews in Imperial Germany*. I kopisamlingen *Fra opplysningstiden til holocaust. Jøder, antisemittisme og rasisme i det moderne Europa*. Oslo: Universitetet i Oslo

3 Hatikwoh juni 1931

4 NFAV.006.023

Når informantene snakker om da *de selv* skulle finne en partner, har de fleste en tydelig tanke om hvem det var akseptert at de giftet seg med og ikke. Når intervjuer spør om hun selv kunne giftet seg med en ikke-jøde, svarer en:

Hadde jeg ikke fått lov til. Ikke snakk om. Altså, der gikk grensen så absolutt altså. Vi fikk lov å gå på dansemoro og være sammen med ikke-jødiske så mye vi ville, men da det kom til ekteskap skulle vi vær så god gifte oss med en jøde. Jeg husker min søster [navn], som var en villstyring, og hun gikk jo alltid sine egne veier, når det kom til ekteskap så giftet hun seg med [navn] altså, så det ble en jøde til slutt.⁵

Som tredje generasjon norsk jøde, var det altså forventet at søsteren skulle gifte seg med en jøde. Det gjorde også informanten selv. Intervjuene viser også at det skjedde en utvikling mellom generasjonene. Flere av informantene sier at de selv ikke kunne tenkt seg å gifte seg med en som ikke var jødisk, men at de ikke har hatt noen problemer med at deres barn gjorde det.

Var det slik at mange giftet seg med ikke-jøder? Registreringen av norske jøder etter kunngjøringen om stempling av jøders legitimasjonsbevis i 1942, kan gi en pekepinn på det. Historiker Bjarne Bruland har gjort en gjennomgang og kommet frem til at om lag ti prosent av den jødiske befolkningen var gift med ikke-jøder. Tallene fra 1942 forteller imidlertid ikke noe om utviklingen, for eksempel om det var flere i yngre generasjoner som giftet seg utenfor det jødiske miljøet. Ifølge Bruland er et tall på ca. ti prosent et tegn på assimilering. Men Bruland peker også på at assimileringsgraden var lav i forhold til i andre steder. I København ble for eksempel halvparten av ekteskapene inngått med en av ikke-jødisk opphav.⁶

Noe av forklaringen på at en del giftet seg ikke-jødisk kan ligge i at den jødiske befolkningen, og dermed ekteskapsmarkedet, var lite. Noen fant partnere i Sverige og i Danmark. *Skandinavisk ungdomstreff for jøder* hadde som formål å utvide ekteskapsmarkedet, og det hendte at jøder fra andre land annonserte i norske aviser at de søkte «judinnar» eller «en god ektemand av samme tro» til ekteskap. Vi kan heller ikke se minoriteten separat fra det samfunnet de var en del av. Religionens plass i samfunnet, ikke minst kirkens rolle som autoritet, ble utfordret i denne perioden, gjennom tidens sekulariserings- og moderniseringsprosesser. Gjennombruddet av moderne vitenskap, religionskritikk og dreininger innenfor samtidslitteraturen på slutten av 1880-årene og frem mot 1940 utfordret kristendommens hegemoniske posisjon.⁷ Dette må også ha påvirket den jødiske befolkningens syn på religion. Dessuten, at barna gikk på

⁵ NFAV.006.024

⁶ Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge: registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyer forlag

⁷ Sødal, H. K. (2021). *Norsk kristendoms historie 1800-2020. Fra selvsagt tro til mangfold*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk

norsk skole og både kvinner og menn med årene ble mer representert på arbeidsmarkedet, medførte økt kontakt med storsamfunnet.

Et annet spørsmål her er om «blandede ekteskap» nødvendigvis medførte såkalte «assimilerte ekteskap», slik det ble varslet om. Én informant hvis far var jødisk og mor ikke var det, forteller om hvordan det var for henne å vokse opp:

[...] mamma og pappa hadde bestemt liksom at vi kunne bestemme selv, og de hadde snakket med en rabbiner når vi vokste opp da, hvilken religion vi skulle ta. Så han. Så liksom, til den jødiske påske er det jo sånn at man skal liksom egentlig helst ha et eget bestikk og tallerkener og kopper og slike ting, og du skal spise matza i syv dager, dette usyrede brødet. Og det holdt han og hadde sitt eget, sitt eget service. Men det var aldri noen konflikter om det. Det var liksom, det gjorde han. Det var alltid respekt altså.⁸

Her ser vi et eksempel på at de jødiske tradisjonene ikke forsvant, men at de snarere ble tilpasset og at barna med tiden skulle få velge selv hva de ville ta med seg videre. Informanten forteller at hun og faren var hos andre jødiske familier og venner under høytidene. De bodde i Tromsø, hvor det nok var mer vanlig å ha en ikke-jødisk ektefelle enn i hovedstaden. Informanten var ikke døpt, men ble døpt under krigen. Hun tok imidlertid sin jødiske identitet tilbake etter krigen, og konverterte i voksen alder til jødedommen.

OPPRETTHOLDELSE OG TILPASNING AV HØYTIDER OG TRADISJONER

En stor del av jødiske tradisjoner praktiseres i hjemmet. Det er for eksempel her store deler av feiringen av shabbat, pesach og chanuka finner sted, samt praktiseringen av spisereglene. Hjemmet var og er for mange derfor en sentral arena for å ivareta en jødisk identitet. I de jødiske tidsskriftene i mellomkrigstiden ble det ved flere anledninger uttrykt bekymring for forholdene i hjemmene. I forbindelse med chanuka i 1929 skrev en ukjent forfatter at viljen til den «[...] jødiske oppdragelse mangler». Også de steder hvor det fantes jødiske «[...] undervisningsanstalter, for[e]trekker foreldrene pianoundervisning fremfor undervisning i jødiske ting.»⁹ Skribenten var videre bekymret for at det i de senere år hadde trengt seg inn en skikk for å holde juletre og tenne julelys i de jødiske hjem. I intervjuene med jødiske nordmenn finnes eksempler på hvordan integreringsprosessen førte med seg nye innslag i de jødiske tradisjonene. I et av intervjuene

8 NFAV.006-021

9 Hatikwoh januar 1929

for informanten spørsmål om de feiret både jul og chanuka da personen var ung. Hun, som er født i 1914, svarer:

[...] men vi har jo, gjorde jo sånn at vi feiret chanukka, men ikke sånn, at sånn man egentlig skulle feiret chanukka. Men vi har her i huset, har vi en tradisjon som vi har hatt i alle år, ikke alle år da, men, veldig mange år siden mine barn var små. Og jeg, jeg følger opp det, og det er at den siste søndagen har det vært, før jul, har vi hatt pakkeutdeling her.¹⁰

I kontrast til bekymringen som ble ytret i *Hatikwoh*, blir «nye» innslag i tradisjonene av flere av informantene sett på som noe positivt. Pesach og shabbat går igjen i intervjuene som de av hjemmets høytider som informantene husker best. Mange av beskrivelsene av hvordan disse høytidene ble feiret viser at man ikke nødvendigvis utviklet nye tradisjoner knyttet til alle høytidene – noe forble slik det «alltid» hadde vært.

I april 1929 kunne man imidlertid lese i *Hatikwoh* om pesach-feiringen: «Herhjemme ser [v]i med glede at påske og pesach ikke faller sammen. Iår benyttet en mengde av våre trosfeller anledningen til å reise utenbys, eller på fjellet, hvilket man ikke har anledning til når denne vårfest feires samtidig av de kristne som av jødene.»¹¹ Utsagnet illustrerer at feiringen, når muligheten var der, kunne få en ny dimensjon, ved at man reiste på ferie – slik også andre nordmenn gjorde i forbindelse med feiringen av den kristne påsken.

Mer uheldig var det for fotballspilleren Israel Krupp, som i april 1930 skulle spille mesterskap, men som måtte melde avbud fordi mesterskapet falt på samme tidspunkt som pesach. Maten som ble servert under turneringen var uforenlig med pesach-feiringens mattradisjoner. Likevel ble han overtalt til å spille, mot at han fikk ta med sin egen kost; «Disse 8 dagene har selvsamme gutt spist kjeks, smør, kjøtt, og som drikke kun det klare vann! [...] men han var like rund og blid for det, og på banen var han en av de bedre, om ikke den beste av oss».¹² For Krupp trumfet pesach mesterskap, men så viser også denne hendelsen at det fantes løsninger for den som ønsket det.

Eksempelene over peker mot at den jødiske identiteten var dynamisk: At den endret seg i takt med skiftende sosiale kontekster, og over tid. Mens disse nye skikkene av noen i samtiden ble ansett som tegn på assimilering, viser eksemplene hvordan mange jødiske nordmenn balanserte mellom kulturelt vedlikehold og kontakt med samfunnet rundt seg. Konkret sett dreide dette seg om å «føye til» nye tradisjoner til de eksisterende tradisjonene enten det var å dra på fjellet under pesach, ha gaveutdeling til chanuka, eller ta med egen mat på fot-

10 NFAV.006-001

11 *Hatikwoh* april 1929

12 *Hatikwoh* april 1930

ballcup. Det er imidlertid ingen bevis som indikerer at folk følte seg mindre «jødiske» bare fordi de praktiserte en modernisert versjon av religionen. De akkulturerer religionen og kulturen, men lot seg ikke assimilere.

MØTER MED ARBEIDSLIVET: BALANSEANG

Over to tredjedeler av sysselsatte jøder som innvandret til Norge før 1900 arbeidet innenfor varehandelen.¹³ Mange startet som såkalte omførselshandlere, omreisende selgere (som oftest menn) med varene på ryggen. Med tiden ble den omreisende virksomheten for mange byttet ut med forretninger på faste adresser: kolonier eller butikker innen klesbransjen. En av utfordringene som kunne oppstå var å tilpasse driften av forretningene slik at de både ivaretok den jødiske kalenderens rytme og samtidig møtte behovene til kundene. Den ukentlige shabbatsfeiringen innebar tradisjonelt å legge ned arbeidet, og var kanskje mest utfordrende å overholde. En informant forteller om hvordan hans far innrettet forretningsdriften til shabbaten:

[...] om vinteren så kunne, så begynner *sabbaten* klokka 3, og om sommeren så begynte den kanskje klokka 7, halv 8. Det avhenger av solen, eller solnedgang det. Og det, det er ganske moro, men den gangen så hadde vi butikken oppe til klokka 7. Og hvis *sabbaten* i vinterhalvåret slutta klokka 5, så åpna faren min fra 5 til 7.¹⁴

Men å holde virksomheten stengt lørdag i tillegg til søndag, kunne også by på økonomiske utfordringer og tap av inntekt. Jeg har funnet to jødisk-eide virksomheter som i 1920-årene annonserte at de enten var lukket eller hadde innskrenkede åpningstider fredag og lørdag. Begge virksomheter holdt til i Calmeyers gate – samme gate som en av datidens to synagoger i Oslo holdt til mellom 1921 til 1942. Kanskje var det slett ikke tilfeldig at de forretningene som holdt til i samme gate som synagogen, nettopp fulgte shabbaten mer til punkt og prikke enn andre.

J. Magnus Eftf., som lå på hjørnet av Osterhaus' gate – den gata i Christiania hvor det rundt 1900 bodde flest jødiske familier – ble drevet av Gertrud Magnus (f. 1904). Hun bodde også i etasjen over kolonien, noe som muliggjorde at folk kunne handle også utenfor åpningstidene.¹⁵ *Calmeyergadens Manufakturhandel* ble åpnet i 1898 av Salomon David Selikowitz. Sønnen til innehaveren forteller: «Så min far var veldig ortodoks, han var den eneste som hadde forret-

13 Gjernes, Marta (2007). *Jøder i Kristiania. Dei fyrste innvandrane si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851 til 1942*. Oslo: HL-senterets skriftserie nr. 2

14 NFAV.006-003

15 Reisegg, Ø. (2016), *Oslo under krigen*. Oslo: Pegasus Forlag A/S

ningen stengt på *sabbaten*».¹⁶ Om han ikke var den eneste, så kan dette sitatet tyde på at han var en av få.

I 1930-årene annonserte imidlertid Gertruds kolonialforretning at de nå holdt åpent på lørdager. Denne eksplisitte markeringen av at åpningstidene ble endret kan fortelle om økende grad av tilpasning. Samtidig var 1930-årene harde for mange rent økonomisk, så det å holde åpent lørdager kan også tenkes å ha vært et nødvendig og pragmatisk valg for å holde hodet over vann. Også en annen informant forteller at det var de som hadde økonomi til det eller arbeidet innenfor andre bransjer som kunne ta fri på shabbaten:

Åja, det hendte at far gikk [til synagogen], men ikke hver lørdag. Du vet den gangen så jobbet man jo på lørdager. Han [pappa] jobbet også. Det var ikke sånn, å ta seg fri. De som gjorde det, det var folk som kunne gjøre det, men ellers. Det var mange som ikke kunne ta seg fri på lørdager.¹⁷

Calmeyergatens Manufakturhandel var en forretningene i Oslo med mange ansatte jøder. Selikowitz ble beskrevet som en mann med stort sosialt engasjement. Kanskje hadde han tatt med seg dette engasjementet fra shtetlen? Han hadde nemlig innvandret fra shtetlen Seda i Litauen. Sønnen forteller:

[...] faren min hadde en stor butikk, en sånn med klesvarer og skotøy, og vi, og som sagt, han hadde masse mennesker som var ansatt der, ca. 20 mennesker, tenker jeg. Ikke, men altså det var masse jøder da, som ikke hadde noen ting å gjøre, som fikk, jobba der hos min far [...]!¹⁸

Mens mange jødiske butikkeiere sørget for å ansette sine trosfeller, var det ikke alle som arbeidet i jødisk-eide forretninger. Samtidig viser noen av intervjuene at det å få jobb hos ikke-jøder, ikke alltid var like enkelt. En informant forteller at det å få utenfor det jødiske miljøet ikke var lett, og at hun visste nøyaktig hvilke to forretninger i Oslo som ansatte jøder.¹⁹ Å komme inn på arbeidsmarkedet kunne med andre ord være utfordrende. En annen informant forteller om hindringer som gjorde det vanskelig for ham:

Ja, så var det da å gå på jakt etter jobb, og det var jo sånn at hvis du hadde et utenlandsk klingende navn, så måtte du jo være bedre skikket enn ikke-jøder da. Du måtte ha bedre karakterer fra skolen, og du måtte være større og sterkere enn de andre som søkte tilsvarende jobb, og de jobbene du ble tilbudt var jo som regel viserguttjobber.²⁰

16 NFAV.006-003

17 NFAV.006-017

18 NFAV.006-003

19 NFAV.006-014

20 NFAV.006-009

Denne informanten var født og oppvokst i Oslo. Han omtaler ikke direkte sin jødiske bakgrunn som hovedårsaken til at det kunne være vanskelig å finne arbeid, men at et *utenlandsk klingende navn* i kombinasjon med at man måtte vise seg bedre skikket enn andre, gjorde det vanskelig.

OPPSUMMERENDE BETRAKTNINGER

Både de jødiske månedsmagasinene og intervjuene gir et innsyn i mangfoldet av erfaringer i den jødiske befolkningen i Norge i første halvdel av 1900-tallet. Mye tyder på at forventningene til valg av ektefelle endret seg over tid. Den jødiske identiteten var dynamisk – mens det ble varslet om assimilering, viser mange av intervjuene hvordan de akkulturererte høytidene og tradisjonene. Flere snakker om at det var på jobb jakt de møtte størst utfordringer – det var jo også på denne arenaen man i størst grad hadde omgang med storsamfunnet, og fikk kjenne på holdninger som kunne eksistere blant deres ikke-jødiske landsmenn.

Det er interessant å observere at holdninger som møtte den jødiske gruppen på arbeidsmarkedet da, også er holdninger som nyere innvandrergupper møter i dag. For eksempel har studier vist at et navn med utenlandsk klang er en faktor som medfører mindre sjans for å få jobbintervju. Dermed har mange av erfaringene som personer med jødisk bakgrunn har gjort seg relevans også i dagens samfunn, og dagens kompetansemål i religion og etikk gir rom for å løfte frem disse perspektivene.

Avslutningsvis er det uunngåelig å komme inn på nazismens og holocausts betydning for det å leve et jødisk liv. En lærdom av å lytte til intervjuene er at holocaust ikke bare utraderte 773 menneskeliv. Folkemordet satte også kulturen, det særegne jødiske livet som var bygget opp i Norge, under sterkt press. For mange overlevende ble holocaust et brudd med livet slik det hadde vært – blant annet når det gjaldt praktiseringen av tradisjoner og spiseregler. Det er fristende å spørre hvordan den norsk-jødiske identiteten ville sett ut *i dag*, hadde det ikke vært for folkemordet.

Kristine Bjørndal-Lien, museumspedagog og formidler ved Jødisk Museum i Oslo. Hun arbeider med prosjektet Reiser – historier om jødisk innvandring og integrering i Norge, hvis formål er å formidle kunnskap om den jødiske innvandrings- og integreringshistorien. Artikkelen er et resultat av dette prosjektet.
E-post: kristine@jodiskmuseumoslo.no

FAGFORNYELSEN PÅ NDLA RELIGION OG ETIKK

EIVIND SEHESTED ZAKARIASSEN,
KAREN MARIE HALDEN, KARL HENRIK AANESEN

Nye læreplaner betyr nye læremidler og ny praksis i skolen. Her gir vi deg en oversikt over noen viktige endringer i læreplanen, hva som skjer på NDLA religion og etikk, og hva den nye læreplanen kan ha å si for undervisningen.

VELKOMMEN TIL NYE NDLA RELIGION OG ETIKK!

NDLA religion og etikk begynte å publisere utvalgte emner fra det nye religion og etikk-faget fra 1. mars 2022. Noe vil dere kanskje kjenne igjen fra før, og noe er nytt. En del av det som nevnes i denne artikkelen ligger allerede ute på våre sider. Resten vil bli publisert fortløpende fram til skolestart.

Med ny læreplan skal elevene i enda større grad enn før lære gjennom å utforske. En slik innfallsvinkel til faget krever også et mangfold av fagstoff og aktiviteter. Her kan digitale læremidler være en fordel, sammenlignet med den tradisjonelle læreboka. NDLA har mye mer stoff enn det vi venter at noen skal komme gjennom på et år. Vi ønsker å vise frem et mangfold i religioner og livssyn, og gi rom for å fordype seg i ulike etiske problemstillinger og eksistensielle spørsmål. Elever og lærere må altså gjøre et utvalg fra våre ressurser, men samtidig være bevisst på at man dekker læreplanen.

En nyhet på NDLA er at du nå kan klikke deg inn på de relevante kjerneelementene, kompetansemålene og eventuelle tverrfaglige temaer via knappen «Vis kompetansemål» øverst i artiklene og oppgavene. Her kan du også få opp andre læringsressurser som er knyttet til de samme delene av læreplanen. Dette kan være et spesielt nyttig verktøy ettersom vi ikke bare skal se på kompetansemålene, men hele læreplanen som en helhet.

Samisk og ikke-samisk plan er nå likere enn det de var tidligere. Dette understreker betydningen av det samiske innholdet i begge planene. Målet er at NDLA religion og etikk skal fungere like godt enten man følger den samiske eller den ikke-samiske læreplanen.

NDLA religion og etikk vil bestå av følgende seks hovedemner:

- Om faget religion og etikk
- Religion og livssyn
- Religion, kultur og samfunn
- Eksistensielle spørsmål
- Etikk
- Metode

Emnet *Om faget religion og etikk* vil blant annet inneholde en introduksjon til faget for elevene, tips til eksamen, forslag til årsplaner for lærerne og forslag til prosjektoppgaver som dekker større deler av læreplanen. I denne artikkelen vil vi gå nærmere inn på de fem andre emnene. I tillegg vil vi si noe om hvordan vi integrerer målet om å ta andres perspektiv i flere deler av faget. Vi vil også gå gjennom hvordan man kan jobbe med de tre tverrfaglige temaene og hvordan man kan finne koblinger mellom ulike deler av faget, slik at man kan binde faget sammen i noen færre bolker.

RELIGION OG LIVSSYN

De største strukturelle endringene i de nye læreplanene er at den går fra å skulle gjennomgå tre verdensreligioner til å gå gjennom «sentrale trekk ved østlige og vestlige tradisjoner». Mangfoldet er ivaretatt ved at vi skal se på religioner lokalt, nasjonalt og globalt, og på individ, gruppe og tradisjonsnivå. Elevene skal også bli kjent med mangfoldet av religioner, og med deres indre mangfold. Det at kristendommen og islam er nevnt sammen med østlige og vestlige religioner i flertall, utdyper forventningen om bredde i utvalg av religioner.

De nye læreplanene introduserer nye emner om hvordan religion inngår i deler av samfunnet som; i mediene, i populærkultur, i politikk, og som en del av historiske endringsprosesser. Disse emnene kan være utgangspunkt for en mer temabasert inngang til religionsfaget.

Selv om den nye læreplanen ikke legger opp til en systematisk gjennomgang av religionene, har vi valgt å beholde alt faktastoffet om religioner og livssyn. I tillegg vil vi bygge dette ut ytterligere for å få fram et større mangfold. Dette vil ligge under emnet *Religion og livssyn*, mens de tematiske inngangene er samlet under *Religion, kultur og samfunn*.

Under *Religion og livssyn* vil du finne fagstoff og oppgaver som tar for seg blant annet sentrale begreper, ulike typer religion og religionskritikk. En nyhet vi vil nevne her er et større opplegg rundt dokumentarfilmen «Hail Satan?», som blant annet tar for seg ulike typer religionskritikk, men som også kommer inn på mange andre kompetansemål.

Du vil også finne stoff om de ulike religionene samlet i underemnet *Ulike religioner og livssyn*. Med forrige læreplan var det vanlig å gå systematisk gjennom kristendommen, islam og en av de andre religionene. Nå blir det nok mer naturlig å bruke fagstoffet om religionene mer som en ressursbank når man skal sammenligne og presentere sentrale trekk ved religionene eller når man utforsker ulike temaer knyttet til religioner og livssyn.

En nyhet som er verdt å merke seg, er at vi har samlet videoer og podkaster i egne oversikter, slik at de skal være lettere å finne. Slike oversikter vil du etter hvert finne flere steder i NDLA religion og etikk. Vi har for eksempel mange

korte videoer om kristendommen som nå er samlet ett sted. Av andre planlagte nyheter under dette emnet kan vi også nevne artikler om japansk og kinesisk religion og artikler om kjønn i de ulike religionene.

RELIGION, KULTUR OG SAMFUNN

Media, populærkultur, politikk og historiske endringsprosesser er temaer som vektlegges i den nye læreplanen. Dette er gode utgangspunkt for en tematisk inngang til religioner og livssyn. Vi har valgt å samle disse temaene under emnet *Religion, kultur og samfunn*. I første omgang publiserer vi stoff om populærkultur og media. Her finnes mange spennende nye ressurser.

Spesielt når det gjelder religion, livssyn og populærkultur er det gode muligheter for elevene til å fordype seg og utforske basert på egne interesser og preferanser. Vi har laget en guide for hvordan man kan gå fram når man skal analysere religion i populærkultur. For å få inspirasjon kan elevene se på vår samling av eksempler på religion i populærkulturen. Vår nye film med religionsviter Jane Skjoldli er en fin inngang til dette temaet. Her viser Skjoldli eksempler fra butikken Outland i Oslo og besøker SpillExpo.

I emnet *Religion i mediene* ser vi på hvordan religion fremstilles i mediene og hvordan det påvirker vårt forhold til religion, enten vi er religiøse eller ikke. Under emnet finner du artikler og oppgaver. For at elevene skal forstå dagens situasjon bedre kan man se på den historiske utviklingen, men det kanskje mest spennende vil være å se på det som skjer rundt oss i dag, både i sosiale medier, nyhetsmedier og andre typer medier. Man kan også se på hvordan mediene forholder seg til religion på forskjellige måter avhengig av hvilken rolle religionen har i det enkelte land.

I emnet *Religion og politikk* skal vi se på aktuelle eksempler på samspillet mellom religion, livssyn og politikk. Ofte vil vi bruke mediene til å finne informasjon, men vi kan også bruke saker som er aktuelle for storting og kommuner å ta stilling til. Også her kan en sammenligning med andre land være spennende for å forstå hvordan religion og livssyn kan påvirke land i forskjellige politiske retninger. Hva har for eksempel den katolske kirke å si for utviklingen av «homofrie soner» i Polen? Har religion noe å si for hvorfor flere stater i USA går vekk fra selvbestemt abort?

For å forstå politiske avgjørelser i nåtid, kan det være nyttig å vite hvordan religion har påvirket endringsprosesser i historien. Det kan være direkte påvirkning og en mer indirekte påvirkning. Man snakker gjerne om den protestantiske arbeidsmoralen i Norge. Hva betyr det? Hvor står den i dag? Hva er årsakene til sekularisering? Slike spørsmål stiller vi i emnet *Historiske endringsprosesser*.

ETIKK

Etisk refleksjon er en sentral del av det nye faget. Fremdeles skal man kunne bruke etiske modeller og begreper, men flere av kompetansemålene i etikk har et større samfunnsperspektiv enn tidligere. Naturens verdi og menneskeverd er knyttet til teknologisk utvikling og man skal jobbe med fordommer, diskriminering og meningsbrytning.

I emnet etikk vil du finne en innføring i etikk og eget underemne om etiske modeller. Som tidligere har vi lagt hovedvekten på de tradisjonelle etiske modellene (dydsetikk, pliktetikk og konsekvensetikk) samtidig som vi også har med fagstoff om nyere modeller som en kan fordype seg i. I tråd med fagfornyelsen vil vi også ha fagstoff om etisk argumentasjon og ulike kilder til etisk kunnskap. En nyvinning er også egne samlinger med korte filmer til bruk i undervisningen og ordforklaringer av viktige fagbegreper i artiklene.

Vi legger opp til ulike filosofiske og religionsfaglige innganger til ulike etiske problemstillinger. Vi vil ha egne underemner om etiske problemstillinger som menneskeverd, naturens verdi, rettigheter og diskriminering og relasjoner, seksualitet og grensesetting. Et eksempel på denne tilnærmingsmåten finner du i emnet *Naturens verdi og bærekraftig utvikling*. Her har vi en innføringsartikkel om naturens verdi og fordypningsartikler om ulike filosofiske og religiøse syn på naturen. Sammen med fagartiklene finner du et bredt utvalg av oppgaver. Det er enkle interaktive oppgaver der elevene skal diskutere hvilke organismer som er mest verdt, podkastoppgaver om naturens verdi med Dag O. Hessen, refleksjonsoppgaver der elevene bruker interaktive kart for å diskutere globale klimautslipp, korte og lange filmoppgaver om blant annet kunstige biosfærer og mer omfattende utforskningsoppgaver om natursynet i ulike religioner og livssyn.

EKSISTENSIELLE SPØRSMÅL

Filosofidelen av faget har blitt mer åpen. De gamle delene om enkeltfilosofer og sentrale temaer fra filosofihistorien har blitt byttet ut. I stedet skal man jobbe med eksistensielle spørsmål og å drøfte ideen om mennesket i filosofiske tradisjoner. Dette åpner opp for at elevene i større grad kan ta utgangspunkt i spørsmål som berører dem selv og jobbe videre ut fra det.

Det er også en nær sammenheng mellom etikk og eksistensielle spørsmål. De åpnere kompetansemålene gjør det lettere å knytte de etiske og eksistensielle spørsmålene til religion og livsynsdelen av faget. Spørsmålet «Hva er et menneske?» kan man for eksempel jobbe med i religion (menneskesyn), filosofi (ideer om mennesket) og etikk (menneskeverd og rettigheter).

Vi har valgt å strukturere dette emnet slik at en starte å jobbe med eksistensielle spørsmål på to ulike måter. På den ene siden kan man starte med underemnet *Filosofiske tenkemåter og begreper*. Her får man en innføring i hva filo-

sofi er, og man kan deretter jobbe videre med konkrete eksistensielle spørsmål. I arbeidet med disse konkrete spørsmålene kan man i tillegg til filosofi trekke inn perspektiver fra ulike religioner og livssyn.

På den andre siden kan man starte med underemnet *Eksistensielle spørsmål og svar*. Her starter man med elevenes egne eksistensielle spørsmål og får en bred innføring i hva eksistensielle spørsmål kan være og hvordan man har forsøkt å svare på disse spørsmålene innenfor ulike livssyn og filosofiske og religiøse tradisjoner. Deretter kan man jobbe med konkrete eksistensielle og etiske spørsmål og trekke inn kunnskap om filosofiske tenkemåter og begreper underveis i dette arbeidet. Et eksempel på en oppgave der elevene selv kan reflektere over eksistensielle spørsmål er podkastoppgavene om kriser og eksistensielle spørsmål, der vi møter Oda Eriksen som var på Utøya 22 juli og Morten Marius Skau som ble lam fra livet og ned.

De ulike eksistensielle spørsmålene elevene kan jobbe med er delt opp i ulike underemner. Noen av disse emnene vil man måtte jobbe med for å dekke forskjellige deler av læreplanen, som for eksempel menneskesyn, identitet og kjønn. Andre eksistensielle spørsmål, som for eksempel virkelighetsbilder, ondskap, det gode samfunn, frihet og mening, kan en velge mellom. I underemnet *Mening* har vi blant annet laget en ny podkast med Jonis Josef og Einar Duenger Bøhn om meningen med livet.

METODE

«Utforskning av religioner og livssyn med ulike metoder» er et eget kjerneelement i det nye religion og etikk-faget. Vi har valgt å samle ulike beskrivelser av metoder og verktøy under et eget metode-emne. Her legger vi vekt på tekstanalyse, observasjon, intervju- og spørreundersøkelser og sammenligning som metode. Vi presenterer også analyseverktøy som Ninan Smarts religionsdimensjoner og IMI-modellen, og gir elevene råd om hvordan de bør bruke kilder til religioner og livssyn. Dessuten har vi en egen del tilegnet ulike metoder for samtale og dialog.

TA ANDRES PERSPEKTIV

I den nye læreplanen er det å kunne ta andres perspektiv et viktig mål som nevnes flere steder. Vi ser på dette som noe som må gjennomsyre store deler av faget, enten man jobber med religioner, livssyn, etikk eller eksistensielle spørsmål. Derfor vil oppgaver ofte ha en slik vinkling. I tillegg kommer det en egen læringssti om mangfoldskompetanse, der elevene vil lære hva som ligger i mangfoldsbegrepet, hvorfor det er viktig med kompetanse om dette og hvordan de kan øve opp en slik kompetanse.

TVERRFAGLIGE TEMAER

På forsiden til NDLA har vi en egen inngang til opplegg knyttet til de tre tverrfaglige temaene, som man kan jobbe med på tvers av fag. Fram til skolestart vil det bli publisert mange nye opplegg her. I religion og etikk vil det kanskje være mest naturlig å samarbeide med de andre fellesfagene på Vg3, spesielt historie og norsk. Samtidig er det ingenting i veien for å involvere programfagene i tverrfaglige samarbeid, der det er mulig.

Religion og etikk er et fag som både fokuserer på individet og samfunnet. Ifølge «Fagets relevans og verdier» i læreplanen skal religion og etikk «gjøre elevene i stand til å mestre livet, være ansvarlige medborgere og bidra til et bærekraftig samfunn». Religion og etikk er med andre ord et fag der det er mange koblinger til de tre tverrfaglige temaene.

Demokrati og medborgerskap er relevant i mange sammenhenger i religion og etikk. Sentrale begreper er mangfoldskompetanse, menneskerettigheter, rasisme og diskriminering. I læreplanen for religion og etikk er det å «diskutere problemstillinger knyttet til gruppebaserte fordommer, rasisme og diskriminering» kommet inn som et eget kompetansemål. Vårt tverrfaglige opplegg om rasisme kan brukes som en introduksjon til begrepet rasisme. I tillegg er det flere tverrfaglige opplegg på vei i demokrati og medborgerskap som har relevans i faget. Vi har allerede nevnt læringsstien om mangfoldskompetanse. Dessuten kommer det opplegg om konspirasjonsteorier, ekstremisme, radikaliserings og ytringsfrihet.

Folkehelse og livsmestring kommer inn som et tema i svært mange ulike deler av faget. Vi har i spesielt stor grad knyttet folkehelse og livsmestring til etiske og eksistensielle spørsmål om blant annet inkludering, identitet, relasjoner, kjønn, seksualitet, mening og det gode liv. Disse temaene vil en også kunne jobbe med tverrfaglig ved hjelp av flere av de større tverrfaglige casene vi har laget på NDLA. Det gjelder for eksempel casene om kropp og seksualitet, press og stress, identitet, utenforskap og kjønnsmangfold.

Bærekraftig utvikling har vi i spesielt stor grad valgt å fokusere på i underemnene *Naturens verdi og bærekraftig utvikling* og *Menneskeverd og teknologisk utvikling*. I disse emnene vil man både kunne utforske synet på naturen og menneskeverdet i ulike religioner og livssyn og diskutere mennesket, og vårt forhold til naturen og teknologisk utvikling, som et etisk og eksistensielt spørsmål. Det er også flere av de tverrfaglige casene på NDLA om bærekraft som det vil være aktuelt å samarbeide med andre fag om. Noe av det som kan være relevante for religion og etikk er caser om hvordan elevene skal få til bærekraftig endring i sitt liv, om antropocen og menneskets forhold til naturen, om bærekraftige mobiler og debatten rundt vindmøller.

FAGKOBLINGER

Kjerneelementer og læreplanmål kan med fordel kobles sammen i bolker heller enn å bare gjennomgå ett og ett. Dette vil kunne bidra til å se flere sider av et emne og bidra til dybdelæring. Vi vil etter hvert legge ut forslag til årsplaner der vi viser hvordan innholdet på våre sider kan settes sammen på ulikt vis, som lærerne kan bruke som de er eller la seg inspirere av. Man kan for eksempel dele opp året i «Generell religionskunnskap», «Religion, kultur og samfunn», «Etikk» og «Eksistensielle spørsmål». Flere emner vil passe naturlig flere steder, og det vil være opp til læreren hvordan de bygger opp emnene.

I mange tilfeller vil det være aktuelt å koble på religions- og livssynsperspektiver under etikk og eksistensielle spørsmål. Det kan også være mulig å koble sammen flere temaer i større prosjekter. Man kan for eksempel koble sammen politikk, historiske endringsprosesser og media i et prosjekt om sekularisering.

Man kan også gjøre koblinger på tvers av hovedemnene. Et eksempel på det kan være at man kobler sammen historiske endringsprosesser, identitet, seksualitet, rettigheter og diskriminering i en større case-oppgave om debatten rundt vigsel av homofile i Den norske kirke. Forslag til slike større prosjekter vil etter hvert legges under emnet *Om faget*, der dere også vil finne forslagene til årsplaner.

Vi oppfordrer dere til å gå inn på NDLA religion og etikk og gjøre dere kjent med det som ligger der. Følg oss også på Facebook for å få oppdateringer etter hvert som nye ting blir lagt ut. Lykke til med fagfornyelsen!

Eivind Sehested Zakariassen er læremiddelansvarlig for NDLA religion og etikk. Han er ansatt som lektor ved Lørenskog videregående skole og har også jobbet ni år på ungdomsskole. Eivind har hovedfag i religionsvitenskap fra UiO og UiB, med historie og sosiologi som støttefag.

E-post: eivindzakariassen@ndla.no

Karen Marie Halden er redaksjonsmedlem i NDLA religion og etikk, med spesielt ansvar for religioner og livssyn. Hun er ansatt som lektor på St. Olav vgs i Stavanger, og underviser i fagene Religion og etikk og Theory of Knowledge (International Baccalaureate). Hun satt i gruppene som utviklet den nye læreplanen i Religion og etikk. Karen Marie har bl.a. master i interkulturelt arbeid med fordypning i religion fra Misjonshøgskolen/ VID.

E-post: karenmariehalden@ndla.no

Karl Henrik Aanesen er redaksjonsmedlem i NDLA religion og etikk med spesielt ansvar for etikk og filosofi. Han har hovedfag i filosofi fra UiO og har lang og bred erfaring som lektor. Ved siden av religion og etikk underviser han i norsk, psykologi, samfunns-kunnskap, sosiologi og sosialantropologi og historie og filosofi ved Lørenskog videregående skole. I NDLA har han også fagansvar for folkehelse og livsmestring og vært med i redaksjonen for sosiologi og sosialantropologi.
Epost: karlhenrikaanesen@ndla.no

HVORDAN BRUKE FAGSAMTALEN SOM PEDAGOGISK VERKTØY?

BENEDICTE STRAND

Etter mange år som lærer i Religion og etikk i videregående skole er min erfaring at fagsamtalen gir unike muligheter i å utvikle elevens kunnskapsfelt og evnen til å reflektere over dette. I fagsamtalen ser jeg eleven på en annen måte enn jeg kan gjøre i klasserommet.

En-til-en-samtale gir muligheter:

Jeg kan for det første finne ut hva eleven faktisk kan, noe jeg syns kan være vanskelig når det gjelder tekst. Da elevene med dagens digitale tilgjengelighet på informasjon kan klippe og lime etter eget forgodtbefinnende, kan det være vanskelig å se hva eleven faktisk kan.

For det andre kan jeg undervise eleven der og da i faget, der eleven mangler huller i sin fagkunnskap.

Den tredje muligheten fagsamtalen gir meg, er muligheten for å veilede eleven direkte i hvordan eleven skal nå sine faglige mål.

Nærheten til eleven gir også meg som lærer en unik sjanse til å bli bedre kjent med eleven gjennom å ha en fagsamtale hvor vekten legges på å ha en god dialog, finne ut hva eleven syns er mest interessant ved temaet som de skal vurderes i, og åpne for elevens egne perspektiver og tanker. Eleven får bli bedre kjent med meg som lærer og menneske, og jeg med dem, og gjennom dette får jeg lettere tak i det eleven har av interesser og ressurser som jeg kan oppmuntre og bygge videre på. Og kanskje det aller viktigste, eleven og jeg kan rett og slett ha en utrolig hyggelig og interessant stund sammen, som gir begge glede og legger lykke til livet. Og jeg som lærer får oppleve noe av det mest rørende ved livet, når eleven rett foran øynene på meg vokser og utfolder seg.

Benedicte Strand er styremedlem i Religionslærerforeningen og underviser ved Heltberg Private Gymnas
E-post: benedicte@studiostrand.no

HELLIG KRIG I UKRAINA?

VEBJØRN HORSFJORD

Rett under overflaten av Ukraina-konflikten lurar også en strid mellom to av verdens aller fremste kirkeledere. Spenningen mellom patriarkene av Moskva og Konstantinopel (Istanbul) er merkbare over hele den ortodokse kristne verden, men har Kyiv som omdreiningspunkt. Uenighet om kirkelig overhøyhet over Ukraina gir den mektige russisk-ortodokse kirken og Putin sammenfallende interesser, slik det ofte er i russisk utenrikspolitikk: Der Putin vil forsvare en russisk innflytelsessfære, er den russisk-ortodokse kirken opptatt av sitt «kanoniske territorium».

Da Putin kom til makten for mer enn to tiår siden, var han ingen ivrig kirke-mann. Men det siste tiåret har kirken og Putin hatt stadig større glede av hverandre. Putin gir kirken innflytelse i skolen og i arbeidet for såkalte «tradisjonelle verdier» som ofte handler om å begrense LHBTQ-rettigheter. Kirkeledelsen peker til gjengjeld på Putin når det er valg, og støttet entusiastisk opp om grunnlovsendringene i 2020 som åpnet muligheten for Putin-styre fram til 2036. Selv om den gjennomsnittlige russer ikke går mye oftere til kirke enn folk lenger vest i Europa, er andelen som identifiserer seg som ortodokse, høy. Putin og kirkeledelsen har hatt en felles interesse i å dyrke forbindelsen mellom ortodoks kristendom og russisk identitet og tanken om at Russland er et moralsk bolverk mot et sekulært og dekadent Vesten.

Putin trekker gjerne opp de lange historiske linjene når han snakker om Ukraina. Da er religion alltid en viktig del av fortellingen. I talen på mandag¹ gikk han århundrer tilbake: «Ukraina er ikke bare et naboland ... Det er en uatskillelig del av vår egen historie, kultur og åndelige rom.» Han minte om at folket i Ukraina «i uminnelige tider» har sett på seg selv om russere og som ortodokse kristne.

I den mye omtalte artikkelen om russisk-ukrainske relasjoner som Putin publiserte i juli i fjor, trekker han linjer tilbake til 988 og den såkalte «dåpen av Rus», det vil si fortellingen om hvordan Russland ble kristnet. Det som mer enn noe forbinder de to landene, ifølge Putin, er russisk språk og russisk-ortodoks kristendom. Dyrking av ukrainsk språk (som Putin kaller en dialekt) og en selvstendig ukrainsk-ortodoks kirke utfordrer derfor samhörigheten mellom landene.

Det er nettopp spørsmålet om den ukrainske kirkens selvstendighet som har forårsaket en revne gjennom hele den ortodokse kristne verden. I oppkjøringen

1 21.02.2022

til presidentvalget i Ukraina i 2019 deltok daværende president Petro Porosjenko i en seremoni i Istanbul der patriark Bartolomeus av Konstantinopel formelt anerkjente den nyopprettede Ortodokse kirke i Ukraina som en selvstyrt kirke.

Det kan synes som en fillesak, men blant de ortodokse kirkene er anerkjennelse fra Konstantinopel gullstandarden for hva som regnes som en ekte kirke. Porosjenko hadde altså vunnet en stor kirkelig seier som styrket ukrainsk nasjonalfølelse selv om det ikke var nok til å gi ham en ny periode som president.

Men patriarken i Moskva, Kirill, ble rasende. Han har kivet med patriark Bartolomeus om innflytelse i den ortodokse verden i mange år. Han har for så vidt gode argumenter: Med over 100 millioner medlemmer er den russiske kirken med god margin størst blant de ortodokse kirkene.

Bartolomeus' anerkjennelse av den ortodokse kirken i Ukraina var en direkte utfordring av den russiske innflytelsen i landet. Kirill svarte med å bryte kirkelig samarbeid med Konstantinopel og med alle som anerkjenner den nye ukrainske kirken. Dermed er ortodokse biskoper over hele verden blitt tvunget til å velge side. De siste månedene har dette utspilt seg ikke minst i Afrika der den russiske kirken har opprettet en egen kirkestruktur for ortodokse som vil bryte med Bartolomeus. Samtidig pøser de ut teologisk litteratur som forklarer hvordan den nye ukrainske kirken og de som støtter den, har satt seg utenfor det sanne kirkelige fellesskap og er «skismatikere».

Bryr Putin seg om kirkens plass i det ukrainske samfunnet? Han vet i hvert fall å bruke konflikten. For ham dreier seg ikke først og fremst om teologi og kirkerett, men om russisk identitet. Det er slik de tusen år lange linjene blir en del av fortellingen.

Russlands ortodokse kristne identitet har nemlig sine røtter i Ukraina. Forestillingen som dyrkes, er at fyrst Vladimir av Kyiv hersket over det som senere ble det russiske riket og i 988 valgte den østlige kristendomsformen som religion for riket sitt og lot seg døpe. Selv om historien er annerledes og mindre voldelig, er Vladimir på sett og vis Russlands Hellige Olav, og Kyiv er deres Trondheim eller Stiklestad.

Kirken har som kjent hatt vekslende kår i Russland. Da Gorbatsjov begynte den forsiktige åpningen av samfunnet i andre halvdel av 1980-årene, var den russisk-ortodokse kirkens første store markering i offentligheten feiringen av tusenårsjubileet for «dåpen av Rus» i 1988. Slik ble Kyiv og Ukraina befestet i hjertet av russisk-ortodoks identitet. Det sitter svært langt inne for den russiske kirken å gi slipp på dette symbolsk viktige området.

Men heller ikke for kirken dreier det seg kun om symboler og teologi. Kirken i Ukraina har utgjort en betydelig andel av den russiske kirkens totale antall menigheter. Dersom alle går over til den selvstendige ukrainske kirken, vil ikke

den russisk-ortodokse kirken lenger være i særklasse størst blant de ortodokse kirkene slik den er i dag. Størrelse gir både innflytelse og inntekter til Moskva.

Ukraina-krisen er ikke en religionskonflikt, men uansett hvordan det utvikler seg, vil Putin og kirken fortsatt ha sammenfallende interesser.²

Vebjørn Horsfjord, professor, Høgskolen i Innlandet.
Medforfatter av *Global Christianity – Current trends* (2022)
E-post: vebjorn.horsfjord@inn.no

² En kortere versjon av denne teksten ble trykket i Aftenposten 26. februar 2022

BOKMELDING

EN PRAKTBOK OM DEN ORTODOKSE KIRKE

SIW FJELSTAD

Den ortodokse kirke, historie – lære – trosliv

Caroline Serck-Hanssen

St. Olav forlag 2021

360 sider

Siw, kan jeg velge den ortodokse kirken som fordypningsreligion? Flere elever har gjennom årene spurt meg om dette. Som oftest har eleven selv hatt en tilknytning til den russiske, greske, serbiske, rumenske, estlandske, polske eller ukrainske ortodokse kirken. Jeg har da som oftest svart, at det kan de velge som en av to konfesjonelle utforminger av kristendommen i dag. Den nye læreplanen står heller ikke i veien for at elever i framtiden skal få mulighet til å fordype seg i den ortodokse kirken. Som svært ung reiseleder for Folkeferie på 80-tallet var jeg heldig å bli kjent med flere byer i den russiske «Gylne ring», på reiser der vi besøkte historiske byer med arkitektoniske skatter i form av kirker, klostre og festninger fra det 12. til det 18. århundre. Best husker jeg studieturer til Novgorod med lærere og kunstnere som studerte ikoner. Mitt forhold til den ortodokse kirken bærer nok preg av euforien jeg opplevde i møte med den storslåtte kunsten som preger kirken. Som lærer har jeg stadig søkt mer kunnskap om kirken både historisk og teologisk, og er takknemlig for det arbeidet Caroline Serck-Hanssen har lagt ned i denne praktboken.

Den ortodokse kirkens mangfold og historie

Allerede i innledningen får vi en nyttig innføring i sentrale begreper, tro og geografi. I oversikten over de autokefale, altså de selvstyrende kirkene (Serck-Hanssen 2021, s. 17), får vi et overblikk over det geografiske og nasjonale mangfoldet, som deretter utdypes i et eget innledningskapittel om «Lokalkirkene». De fleste kjenner til den russisk ortodokse kirken, men ikke alle vet at vi i Norden, i Finland, har tre ortodokse bispedømmer: Helsingfors, Karelen og Uleåborg. (Serck-Hanssen 2021, s. 22) Vi får også et innblikk i hvordan land som har «skilt seg» fra Russland, forlater Moskvapatriarkatet og knytter seg til Kon-

stantinopels økumeniske patriarkat. Ukraina har forsøkt å skille seg fra Moskva, men er i skrivende stund fortsatt knyttet til Moskva, med et indre selvstyre, slik at den i praksis er autonom. (Serck-Hanssen 2021, s. 27) Med det som har skjedd politisk og militært mellom Russland og Ukraina i det siste, så kan vi tenke oss at det blir full splittelse.

Bokens hoveddel er delt i tre bolker; historie, teologi og trosliv.

For lærere som har studert kristendommens historie, vil de første kapitlene i historiebolken, «Oldkirken» og «Bysants» ha gjenkjennende stoff. Det er vel kanskje her jeg selv har noe forutsetning til å vurdere hvordan fagstoffet presenteres. Formen er fortellende, til tider anekdotisk og i mindre grad akademisk, men den omfangsrike listen med kilder og sluttnoter helt til slutt i boken vil kunne gi muligheter for faktasjekk og en videre faglig fordypning.

I kapitlet om den ortodokse kirken etter Konstantinopels beleiring i 1453, får vi en rask historisk gjennomgang og bakgrunnen for det økumeniske patriarkatet (Serck-Hanssen 2021, s. 89–97), før vi presenteres for historien til den russiske ortodokse kirken, som forfatteren ifølge forordet ønsker å vie mest plass, både på grunn av den russiske kirkens dominerende stilling i den østlige kristenheten og naboskapet til Norge (Serck-Hanssen 2021, s. 8). Innledningsvis har vi også fått vite at Moskvapatriarkatet med sine 100-140 millioner medlemmer er verden neststørste enkeltstående kristne trossamfunn etter Den katolske kirke. (Serck-Hanssen 2021, s. 27)

Vi får i kapitlene som tar for seg Russland (Serck-Hanssen 2021, s. 99–148), fortellinger fra kristningen av Kievriket og Kievs glansdager, fra «Kirken under tataråket», og om «Moskva det tredje Roma» og hvordan kirken utvikler seg til en statsmakt. Videre får vi kunnskap om Peter den Stores innføring av det «Geistlige reglement», senere omdøpt til «Den hellige synode», og hvordan kirken står sterkt i den patriotiske nasjonalromantikken på 1800-tallet, før de ateistiske bolsjevikene tar over makten etter revolusjonen i 1917. I dag ledes landet av Putin som er erklært ortodoks. Selve omvendelsen fra det kommunistisk ateistiske forklares i underkapitlet «Russlands andre dåp». «Vendepunktet i sovjetregimets holdning til kirken kom med tusenårsjubileet for Russlands kristning i 1988. Jubileet sammenfalt med Gorbatsjovs nye politiske kurs under slagordene *glasnost* (åpenhet) og *perestrojka* (omstrukturering).» (Serck-Hanssen 2021, s. 135) Vi får også kunnskap om rivaliseringen med Konstantinopel, samt bakgrunnen for den tragiske kirkekonflikten i Ukraina, og i dag de tre konkurrerende ortodokse kirkene i landet, som tidligere president Porosjenko og Patriark Bartholemos ønsket å samle uten bindinger til Moskva. (Serck-Hanssen 2021, s. 144)

På slutten av historiebolken finner vi et kapittel viet til den ortodokse kirkens plass i Norge (Serck-Hanssen 2021, s. 150 – 175). Her nevnes innledningsvis

vikingenes kontakter med Kievriket og Bysants, og Den hellige Olavs sønn, Magnus` oppvekst i Novgorod, men mest plass får russisk misjon i Sør-Varanger og Hellige Nikolai menighet i Kristiania/Oslo. På slutten av kapittelet får vi en innføring i nye innvandrermenigheter som er i sterk vekst.

Den ortodokse kirkens teologi og lære

I den teologiske bolken legges det innledningsvis vekt på den ortodokse selvforståelsen sett i lys av tradisjonen, og skillet «mellom den hellige tradisjonen som er felles for hele kirken, og de mange ulike skikkene og oppfatningene som eksisterer». Det nevnes også at disse kan stå i et motsetningsforhold og skade kirken. (Serck-Hanssen 2021, s. 179) Den hellige tradisjonen «(...) inkluderer Bibelen, vedtakene fra de syv økumeniske konsilene med dogmene, trosbekjennelsen og de kanoniske bestemmelsene, kirkefedrenes skrifter, de liturgiske ordningene og ikonene – kort sagt hele systemet av læresetninger, Kirkens styreordninger, gudstjenester og kunst. Etter ortodoks oppfatning er tradisjonen et resultat av Den hellige ånds uopphørlige virke i Kirken». (Serck-Hanssen 2021, s. 180)

Videre i denne bolken utdypes de ulike delene av tradisjonen. Vi får først en innføring i læren om Gud, Guds åpenbaring og den treenige Gud, og i det neste kapittelet om «Skaperverket» presenteres ulegemlige vesener, universet, synet på mennesket, syndefallet, Kristus som den nye Adam, tre aspekter ved Kristi frelsesgjerning, Ånden som en fullverdig person i treenigheten og guddommeliggjøring av personer som «i et samvirke mellom Guds nåde og egeninnsats blir stadig mer lik Gud slik han åpenbarte seg i mennesket Kristus». (Serck-Hanssen 2021, s. 208)

I kapittelet «Kirken» presenteres ulike teologers syn på kirken i en ortodoks tradisjon, og at den ortodokse kirken ikke bare består av dem som lever nå, men omfatter englene, Guds mor Maria, helgenene og alle trofaste kristne «som har fullendt livets strabasiøse seilas». (Serck-Hanssen 2021, s. 215-216) I kapittelet «Slutten» som presenterer livet etter døden, gjøres vi oppmerksom på at det finnes ulike syn, men felles er at døden ikke er slutten, og at «En utbredt forestilling blant ortodokse troende går ut på at sjelen forblir på jorden i tre dager, der den oppsøker sine vante omgivelser». (Serck-Hanssen 2021, s. 225) Ulike ritualer og ulike oppfatninger om hva som skjer etter døden, har alltid vært et spennende tema å forske på sammen med elever, og jeg ser at i dette kapittelet er det mye å diskutere, ikke minst: «Parallelt med læren om en endelig frelse og fortapelse finner man i den ortodokse teologien imidlertid også en annen tendens, som betoner håpet om alle tings gjenopprettelse (gresk: *apokatástasis*). Etter denne oppfatningen vil samtlige fornuftsvesener, selv djevelen og de onde åndene, bli omvendt til slutt.» (Serck-Hanssen 2021, s. 230)

Det siste kapittelet i denne bolken er viet etikken. Her får vi en kort innføring i den russiske kirkes *sosiallære* fra år 2000, der det blant annet heter «den orto-

dokse kristne er kallet til å elske sitt fedreland ... og sine brødre i blodet som bor over hele verden» (Serck-Hanssen 2021, s. 236), og som henter frem det gamle bysantiske begrepet *symfonia* (samklang) som idealet for forholdet mellom kirke og stat. Samtidig slår dokumentet fast at krig er ondskap, fordi: «Det å ta livet av andre mennesker innebærer at alvorlig misbruk av den gudegitte friheten til å velge det gode eller onde.» (Serck-Hanssen 2021, s. 237) Underkapittelet har også avsnitt om aktiv dødshjelp, selvmord, kjønn, familie og seksualitet. Til det siste får vi eksempler på hvordan homofilis spørsmålet i den russisk ortodokse kirken har blitt ødeleggende i relasjon til andre kristne trossamfunn, også til andre toneangivende ortodokse teologer.

Den ortodokse kirkens trosliv i en estetisk og rituell tradisjon

I bokens siste bolk med tittelen «Trosliv» møter jeg den estetiske dimensjonen som fanget meg som reiseleder på 80-tallet, og som jeg fortsatt oppsøker i alle land med en ortodoks kristen tradisjon. Her presenteres kirkebygg både utenfra og innenfra, gudstjenesten og andre kirkelige handlinger, kirkeåret, sakramentene og klosteråret. I «Et historisk sveip» føres vi fra de første kristne som møtes i private hjem, huskirker, små kapeller til ulike prangende kirkebygg som bygges etter keiser Konstantins legalisering av kristendommen, samt hvordan de ulike epokene også setter sine preg på bygningene. Den karakteriserende løkkuppelen kan ha hentet inspirasjon fra kuppelen som kronet baldakinen over Kristi grav i Oppstandelseskirken i Jerusalem, men også med innflytelse fra India. (Serck-Hanssen 2021, s. 250)

Å undervise elever i ikonkunstens alle aspekter, har jeg hatt god erfaring med. I dette kapitlet får jeg en bredere teologisk forståelse av ikonostasen, ikonkunstens teologi i linjer og farger, og en oppsummerende innføring i ikonmaleriets historie. I sammenlikningen mellom den protestantiske forståelsen av frelse gjennom troen alene, vil det være aktuelt å se på den ortodokse kirkens frelse gjennom tro og gjerning, ikke minst at mennesket guddommeliggjøres i et samvirke mellom Guds nåde og egeninnsats, og blir stadig mer lik Gud slik han åpenbarte seg i mennesket Kristus. Gjerning vil i stor grad kunne knyttes opp mot sakramentene og andre kirkelige handlinger. Min erfaring er at troens estetikk og ritualer generelt tilfører undervisningen noe vesentlig.

Boken vil i disse dager kunne gi noe innsyn og forståelse for hvordan kirken er blitt brukt og brukes patriotisk. Jeg er spent på om den ortodokse kirken i Russland kan fortsette å støtte Putin. Dokumentet fra 2000 slår fast at krig er ondskap, fordi: «Det å ta livet av andre mennesker innebærer at alvorlig misbruk av den gudegitte friheten til å velge det gode eller onde.» (Serck-Hanssen 2021, s. 237)

Tross det som foregår, har jeg i denne bokmeldingen først og fremst forsøkt å oppsummere noe av det som kan være relevant for religionslæreren. I en hver-

dag der elevene representerer et mangfold, vil Serck-Hanssens vakre praktbok gi lærere innblikk i trosgrunnlaget for elever med ortodoks bakgrunn, samtidig gi kunnskap på mange områder for egen undervisning.

Siw Fjelstad, lektor med tilleggsutdanning, Frogn videregående.
Underviser i norsk, tysk, religion og etikk.
E-post: siwf@viken.no

Fra arkivet

UNDERVISNINGSSOPPLEGG OM IKONER FOR UNGDOMSSKOLEN

ODDBJØRG GRANHEIM

Dette forslaget viser hvordan man kan undervise om ikoner, og artikkelforfatteren bygger på egne erfaringer. Temaet hører til på 10. trinn, da er elevene kommet opp på et visst abstraksjonsnivå.

FORBEREDELSE

Utstyr: Man trenger ortodoks musikk og 5 -7 ikoner. Man kan kopiere ikoner fra bøker eller nettet, blåse dem opp til A-3 størrelse og lime dem på en papplate. Det kan være lurt å velge bilder av Jesus, Jomfru Maria og Johannes døperen og i tillegg har jeg alltid hatt med Josef og St. Georg.

GJENNOMFØRING

Lærer stiller opp ikonene, tenner et lys eller flere og setter på ortodoks musikk, ganske høyt. Selv pleier jeg å stå i døra og håndhilse på elevene, hviske til dem at de skal gå inn, sette seg og være stille. Med dette skapes en stemning, elevene sitter tause og musikken dempes langsomt.

Så fortsetter jeg med å referere til Hellas hvor mange har vært på ferie. De fleste har sett ikonostasen i noen greske kirker. Deretter tegner jeg en blomst på tavlen, og alle klarer å identifisere dette som en blomst. Jeg ber noen om å plukke den. Da forstår de poenget. Platon og idéen «blomst» forklares. Dette overføres til personene som er avbildet på ikonene. Vi må se gjennom ikonene – og fokusere på de personene som ikonene representerer. I faget «Kunst og håndverk» har elevene lært å tegne med «forsvinningsperspektiv», men i ikonmalingen er det motsatt. Man lar bygninger og landskap åpne seg for tilskueren, «omvendt perspektiv».

HISTORISK BAKGRUNNSKUNNSKAP

Lærer viser til det andre bud fra Bibelen om bildeforbudet og leser 2. Mos. 20, 1-5. Dette kjenner elevene både fra jødedommen og islam. Med kristendommen endret holdningen til avbildning seg, og evangelisten Lukas regnes som den før-

ste ikonmaler. Tradisjonen tilsier at han hadde mye kontakt med jomfru Maria, og i Lukasevangeliet finner vi både bebudelsen og juleevangeliet.

År 1054: Det store skillet mellom Østkirken og Vestkirken. Roma og Konstantinopel ble to ulike hovedseter for kristendommen. Ikoner ble brukt i de ortodokse kirkene, men i den katolske kirken ble også tredimensjonal kunst brukt, her finner vi derfor mange ulike skulpturer.

I de eldste kirkene oppsto ofte trengsel, og man trengte et gjerde. Dette ble til alterring i Vestkirken, men til en vegg i Østkirken. Denne veggen «ikonostasen» har tre dører. Over kongeporten, døren i midten, henger et ikon med nattverden, her tilbes mysteriet.

Den russiske revolusjon i 1917 medførte at det ble forkynt at «Religion er opium for folket». Her pleier jeg å referere til undervisningen i samfunnsfag hvor de har hatt om 1917-revolusjonen. Ikonene ble fjernet fra hjemmene og kirkene ble stengt. Mange ikoner ble brukt som gulvplanker i fjøs eller grisehus. Heldigvis ble mange lagt med billedsiden ned og på den måten ble de bevart for ettertiden. I denne tiden ble ikonmalerne satt til å male sovjetisk propaganda – med omvendt perspektiv. Her kan man få elevene til å huske sovjetiske propagandaplakater hvor fabrikker og traktorer fremstilles slik at de åpner seg for tilskueren. I vår tid finner vi i noen russiske hjem igjen et rødt hjørne hvor ikonene henger. Disse skal hilses først når man kommer inn.

Tidligere tiders handel i Midtøsten, særlig mellom Egypt og Babylon, gikk nord-sør-ruta gjennom det gamle Israel. Det var vanlig å reise gjennom store økenområder i store karavaner. I karavanenes kjølvann fulgte sanger, klesdrakter, matvaner og kunst. De første ikonmalerne hentet inspirasjon fra maleriene utenpå sarkofagene i Egypt. Ansiktene er stiliserte, dette overførte man til ikontradisjonen. Det er oftest hårfrisyrer som forteller hvem personen er. I tillegg vil noen personer ha typiske attributter. Se nedenfor.

De første ikonene ble malt av mennesker som var sterkt påvirket av romersk styre og kultur. Dekorasjoner på triumfbuer og seierssøyler fortalte om bragder i krig. Dette overførte man til ikonene og på noen av dem kan man se at hovedpersonen er omgitt av en «tegniserie». Her beskrives hendelser fra den helliges personens liv. Man begynner å lese slike ikoner nederst til venstre.

HVORDAN LAGES IKONER?

Man skal helst bruke lindetre, men det fins det ikke så mye av i Norge. Man legger et lag lim, så et nytt lag med lim, og i dette fuktige laget legger man et tøyestykke som skal hindre ikonplaten i å vri seg. Man heller kalk oppi limet og smører denne blandingen over platen, i alt 15 lag. Det må tørke helt mellom hvert lag. Tegning av motivet har man på et matpapir og dette overføres nå til

platen. Deretter legger man en grunn av gull på treplaten, der hvor det skal være gull. Det hindrer at det gullet man legger på senere, skal trekke inn i platen.

I faget «Mat og helse» har elevene lært å skille egg og plomme, og det må gjøres nå. I tillegg må eggeplommen vaskes under rennende vann for å fjerne all eggehvite. Eggeplommen blir tilsatt rødvinseddik. Eddiken virker konserverende, bare tenk på sure agurker eller rødbeter! Fargene er laget av oppmalt stein. Penslene har hår av mårpels. De er like myke som sminkepensler. Noen er veldig tynne og har kanskje bare tre hår. Da blir det krevende å male, fordi det lett kan falle ned en dråpe – eller malingen kan ta slutt før maleren får fullført en tynn strek. Dersom noe males feil, kan det males over, noe som viser at Gud alltid gir menneskene en ny sjanse.

Ikonene må være velsignet før de tas i bruk. Ikonmalerne er anonyme. Allikevel vet vi navnet på enkelte kjente malere, for eksempel Andrej Rubljov, Russland (1360-1427).

SÆRLIGE KJENNETEGN

Personene har

- Høye panner – som symbol på at de er opplyst av Den Hellige Ånd
- Lange neser – de puster inn Ånden
- Små munnner – de lever bare av Guds Ord
- Omvendte ører – de hører bare på Gud
- Kraftige halser – tegn på styrke
- De mangler menneskenes hvite lys i øynene.

Attributter

- St. Peter har nøkler
- Paulus har bok
- St. Mikael har sverd
- St. Georg har lanse
- St. Hallvard har møllestein og to spyd

Symbolikk, Jesus og jomfru Maria

- Et gult bånd: Jesus bærer ofte et gult bånd. Det hadde den øverste militære i Romerriket. Det symboliserer at Jesus er seierherren over døden, den største fiende.
- Glorien: Den kan føres tilbake til forklarelsen på fjellet, se Matt. 17. Glorien kan også vise til en romersk skikk. Når den romerske keiseren vendte hjem fra hærferd, red han gjennom en triumfbue. Han hadde da gullstøv i håret som tegn på at han var seierherre.

- Jesu fingre: To fingre opp og de tre andre i ring – viser Gud og menneske, treenigheten eller allmakt. Av og til fremstilles Jesus med tre fingre opp – og to som møtes. Dette signaliserer det samme.
- Tre stjerner: Jomfru Maria har alltid sine tre jomfrustjerner, et symbol på at hun er evig jomfru.

Fargesymbolikk

- Man går fra mørke til lys. (Jordfargen, terra brukes: «Av jorden skapte Gud mennesket...»)
- Rød – kjærlighetens farge
- Blå – himmelens farge
- Grønn – vekstens farge
- Hvit – renhetens farge
- Gull – himmelsk glans

Farger på klær

- Jesus fremstilles med blå, brune eller gullfargede klær
- Jomfru Maria med rød, blå eller gullfargede klær
- Johannes døperen med grønne klær
- Josef med brune klær

Hvilke egenskaper har personene på ikonene? (Lærer forteller)

Jesus – frelser, dommer, visdomslærer

Maria – symbol på lydighet. Man kan sammenligne med framstillingen av Maria i Koranen.

Veiviser, hun følger sønnen sin og holder seg i nærheten av ham, helt fram til korset.

Josef – lydig mot Gud. Dro fra Nasaret til Betlehem, til Egypt og tilbake til Nasaret. Josef hadde et forklaringsproblem. Han tok ansvar for barnet, men holdt seg i bakgrunnen.

Johannes Døperen – framstilles på mange ikoner som den første Jesus trekker opp fra dødsriket.

Johannes døde innenfor forståelsen av «Den gamle pakt».

St. Georg – rikmannssønn, viser mot og bekjemper en drage, symbolet på ondskap.

LÆRER OPPSUMMERER OG AVSLUTTER TIMEN

- Her kan man åpne for samtale med elevene om forbilder. Spørre dem om det er nyttig å ha forbilder, og om personene på ikonene kan være forbilder for dem i dag?
- Ikoner kan være et hjelpemiddel til konsentrasjon og ettertanke.
- Vi må kjenne personenes liv for å ha utbytte av å se på dem og meditere over deres liv.
- I norske kirker opplever vi mye for ørene, kanskje trenger vi mer for øynene?
- Hva omgir vi oss med i hjemmene våre?

Oddbjørg Granheim er adjunkt med fagene kristendom, kunsthistorie, fransk og spansk og har lang erfaring fra ungdomsskoler i Bærum, henholdsvis Belset og Vøyenenga. Hun er nå pensjonist. E-post: oddgranheim@hotmail.com

BOKMELDING

SKRIV ENKELT OG KORT

ANNE BERIT NYSTAD

Skriv godt, bli forstått

Christine Calvert og Ove Dalen

Universitetsforlaget 2021

104 sider

Bokens 49 tips for å skrive godt er enkle å forstå, men å teste dem ut praksis tar tid. *Skriv godt, bli forstått* av Christine Calvert og Ove Dalen skiller seg ut i mengden av skrivebøker som finnes på markedet. Boken er vesentlig tynnere enn andre (*Skriveboka* av Merete Morken Andersen), fordi fokuset er deg som trenger raskt å finne et hurtigtips når du står fast. Det gjør den til en håndbok for deg som skriver ofte uten å ha noen å diskutere teksten din med. Boken handler heller ikke så mye om sjanger eller struktur, noe andre forfattere har dekket (*Kunsten å skrive godt* av Aage Rognsaa), men setter søkelyset på lesbarhet: Forstår kollegaen din hovedbudskapet? Boken utvider nøkkelknippet til en god tekst (Jfr. Audun Farbrots *Skrivekoden*) og åpner med – Har du skrevet det viktigste først? Derfor er boken pedagogisk ideell å bruke for lærere i (religions-) undervisningen både på ungdomsskolen og videregående.

Et supert digitalt tips som jeg har brukt i mine klasser er lesbarhetskalkulatoren. Når elever har skrevet ferdig sin tekst, kan de gå inn på nettsiden <https://skriftlig.no/likes/> og kopiere sin ferdige tekst inn der. LIKS er en forkortelse for lesbarhetsindeks. Det betyr hvor lett eller vanskelig en tekst er å lese. Skalaen går fra:

- < 30: Veldig lettlest, som barnebøker
- 30–40: Lettlest, som skjønnlitteratur eller ukeblader
- 40–50: Middels vanskelig, som vanlig avistekst
- 50–60: Vanskelig, vanlig for offisielle tekster
- > 60: Veldig tunglest byråkratspråk.

Denne bokomtalen du nå leser har 39 poeng og er lettlest. Å se svart på hvitt hvor leservennlig en tekst er fascinerende både for lærere og elever. Riktignok er det andre kriterier som teller ved karaktersetning – som å skrive hvorfor noe er viktig, Å skrive en lettlest tekst er uansett en god start!

Igangsettere

Etter at elever har forberedt seg faglig på et emne, kan du oppfordre dem til å ta opp på mobilen det de vil skrive. Å snakke gjør det lettere å få ut det essensielle. Deretter transkriberer de det på PC-en. Et annet alternativ er å bruke diktafonen i Word og snakke inn det de vil skrive. Etterpå kan de rette opp grammatiske feil og jobben er gjort. Høytlesning gjør deg oppmerksom på bindeord. Starter hver setning med forskjellige ord? Å skrive godt er å skrive kort og poengtert, hevder forfatterne. Det er ikke så ulikt muntlig språk.

Håndverk

Skriving er omskriving eller bedre: Skriving er å skrive om, hevder forfatterne. Det er imidlertid et større arbeid å anvende bokens 49 tips på en tekst. Kort oppsummert er hovedbudskapet: Du vil jo holde leseren i ånde og vekke interesse, slik at leseren spør seg selv: Hvem er det som har skrevet dette?

Overskriften avgjør om du leser videre i en tekst. Den bør være informativ sier forfatterne (og henviser til Calverts tidligere bok), men gir noen få eksempler. Her burde det stått eksplisitt at overskrifter må ha et verb!

Tekster kan ofte bli for ordrike eller lange, slik at du bør kutte. Her er boken *Skriv godt, bli forstått* på det tynneste. Forfatterens råd er blant andre å endre passive setninger til aktive. Det finnes mange flere tips til hva man bør kutte i en tekst. Personlig bruker jeg å luke ut ordklassen adverb (veldig bra). Ord og uttrykk som du har en forkjærlighet for, bør også ut. Så «Kill your darlings»!

Husk at alt du skriver bør gi verdi til leseren din

Som lærer bør du skrive med tanke på en god kollega, mens elever bør skrive både til læreren, og til en klassekamerat. Slik unngår du å bli upersonlig i teksten din. I norskfaget bruker vi prosess-skriving, som vil si at elever får tilbakemelding fra lærer og medelever før de leverer den ferdige teksten. I religionsfaget kan du la elever be om tilbakemelding fra en kamerat for å sjekke om de har fått fram det de ønsker. Så nå, kjære leser, forstår du hvordan du kan gjøre neste tekst bedre?

Anne Berit Nystad, lektor i fransk, norsk, psykologi og religion ved Hersleb videregående skole, prest og kritiker
E-post: anne.nystad@osloskolen.no

Lørdagsseminar 23. april 2022

RELIGIONSLÆRERFORENINGEN INVITERER TIL SEMINAR FAGFORNYELSEN - UNGDOMSTRINNET OG VG3 - NYE LÆREPLANMÅL

Cathrine Tuft, lektor ved Frogn vgs. og medforfatter i Cappelen Damms læreverk Religion og etikk, vg3 2022. Tema: Undervisningsforslag – blant annet knyttet til identitet – utarbeidet for vg3 – kan tilpasses ungdomstrinnet.

Gunnar Holth, mangeårig lektor ved Valler vgs. og hovedforfatter av Horisonter i Gyldendals digitale Skolestudio for KRLE 8.-10. trinn. Tema: Kunsten å manøvrere mellom kompetansemål, kjerneelementer og tverrfaglige temaer.

Vebjørn Horsfjord, professor ved Høgskolen i Innlandet i religion, livssyn og etikk. Forsker på religionsmøter, religiøse minoriteter i Norge og religion og menneskerettigheter og er medforfatter i Aschehougs læreverk Religion og etikk, vg3 2022. Tema: «Hva i all verden (og i skolen) er religion?

Tid: Lørdag 23. april. Kl. 11- 15.30

Sted: KG, Homansbakken 2, 0352 OSLO

Påmelding til: religionoglivssyn@gmail.com

Påmeldingsfrist: 19. april 2022

Pris kr. 150 (kr. 100 for medlemmer) til Religionslærerforeningens konto: 7877 08 63243 / VIPPS: 534246 (pluss 5 kr).
Inkludert kaffe/te og enkel lunsj

Seminaret vil bli strømmet – du får tilsendt lenke ved påmelding og betaling kr. 100

RELIGIONSLÆRERFORENINGEN i NORGE

Religionslærerforeningen er en ideell og uavhengig organisasjon som har som mål å fremme faglig utvikling og fagdebatt blant lærere i Religion og etikk og KRLE.

Foreningen har medlemmer over hele landet. Vi ønsker å bidra til inspirasjon og faglig vekst. Religionslærerforeningen arrangerer derfor seminarer og studieturer.

Tidsskriftet Religion og Livssyn kommer med tre nummer i året. Her finner du faglig påfyll, ulike artikler, referat fra seminarer, bokmeldinger og annet stoff.

Informasjon om Religionslærerforeningen finner du på Facebook og www.religion.no

Medlemskap og abonnement

Vil du bli medlem betaler du kr. 350 til konto 7877 08 63243, eller kr. 355 til VIPPS 534246, merket Religionslærerforeningen i Norge.

Samtidig må du sende e-postmelding til oss med navn og postadresse.

Send til: religionoglivssyn@gmail.com

**Husk å betale
medlemskontingenten
innen 13. april**

dembra *Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme*

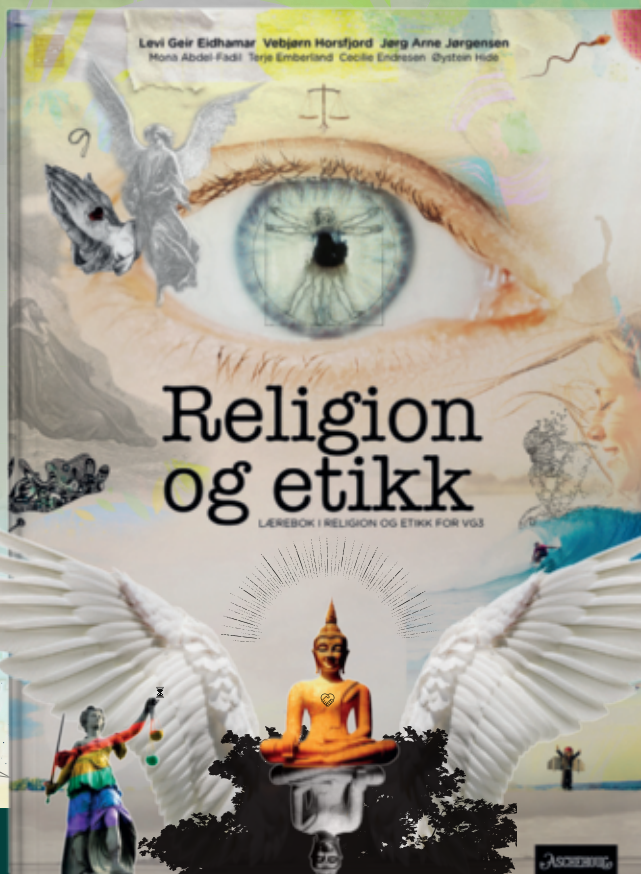
Hva kan skolen gjøre for å forebygge fordommer og hat?

Delta i Dembra:

- Veiledning, kurs og kompetanseheving for skoler
- Demokratisk skolemiljø som svar på gruppefiendtlighet, fordommer, konspirasjonsteori, hatytringer, ekstremisme
- Tilbys av Raftostiftelsen i Bergensregionen, Stiftelsen Arkivet på Sørlandet, Falstadsenteret i Midt-Norge, Nansen Fredssenter i Innlandet, Narviksenteret i Nord-Norge og HL-senteret på Østlandet og hele landet (nettbasert)

Kontakt: dembra@hlsenteret.no / www.dembra.no

Religion og etikk kommer til skolestart 2022.
Les mer på undervisning.aschehoug.no.

Religion og etikk er et helt nytt læremiddel skrevet til Kunnskapsløftet 2020 (LK20), med kompetansemål, kjerneelementer og tverrfaglige emner satt i sammenheng og aktualisert for elevene – slik at faget oppfattes som viktig for dem og det de er opptatt av.

Elevene blir kjent med religioner og livssyn gjennom mange ulike innfallsvinkler. De blir også utfordret på etiske problemstillinger og får utforske eksistensielle spørsmål. Utvikling av kritisk og selvstendig tenkning er sentralt i hele boka.

Boka gir elevene

- korte kapitler og stort utvalg av oppgaver
- øvelse i filosofiske samtaler og etisk argumentasjon
- grunnleggende kunnskap og innsikt i religion, livssyn, etikk og filosofi

Religion og etikk i fagfornyelsen (LK20)

formidling
av kunnskap
vårt ansvar
siden 1829

Religion og etikk gir elevene en metodisk og systematisk innføring i religioner, livssyn, filosofi og etikk. Nettstedet gir forslag og muligheter for tematisk og tverrfaglig arbeid.

Refleksjon, utforsking og forståelse

I læreverket *Religion og etikk* får elevene møte mennesker, religioner og livssyn gjennom både et innenfra- og et utenfraperspektiv. Kunnskap og refleksjon gir et godt grunnlag for elevene til å forstå andre og seg selv.

Andre temaer i faget som vektlegges:

- Identitet og mangfold
- Religion i populærkulturen
- Metode og ulike kilder til religion

Nytt læreverk!

Forfatterne Frøydis Eriksen, Hanne Maren Fredriksen, Ram Gupta, Gunnar Haaland, Amina Sijević Selimović og Cathrine Tuft har ulik fordypningskompetanse.

Les mer og abonner på nyhetsbrev på cdu.no

Få tilbud om vurderingseksemplar, invitasjoner og informasjon om ressurser i faget ved å krysse av for undervisningsfaget religion og etikk på *Min side* når du er logget inn på cdu.no.

CAPPELEN DAMM

Org.nr. NO 980 70 2391

Religion og livssyn

Organ for Religionslærerforeningen i Norge

www.religion.no

Årgang 34 – Nr. 1 – 2022

Redaksjonskomité og ansvarlige for nummeret:

Sigrid Skomedal, sigrid.skomedal@tffk.no

Frode Kinserdal, frodeki@viken.no

Grafisk produksjon: RenaissanceMedia AS, Lierskogen

Design: Rune Eilertsen

Design omslag: Brand New Via Design, Hellas

Temabilde, forsiden: Mert Guller / Unsplash

Opplag dette nummer: 600

Redaksjonens adresse:

sigrid.skomedal@tffk.no

ISSN 0802-8214

For spørsmål vedr. abonnement, inn- og utmelding og økonomi
bruk e-post: religionoglivssyn@gmail.com

Medlemskap og abonnement tegnes ved å betale kontingent

Kr 350 for enkeltmedlemmer

Kr 500 for skoler og andre institusjoner

Konto nummer: 7877 08 63243

Vipps: 534246, koster kr. 355,- (gebyr på 5 kr)